

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

Maria Lillepruun

Tallinna Issanda Muutmise Peakirik; eksterjäär ja interjäär.

I. Zarudnõi ikonostaasi restaureerimine läbi aegade

MAGISTRITÖÖ

Juhendaja: Pia Ehasalu, PhD

Konsultant: Kriste Sibul, MA

Tallinn 2010

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
Magistritöö ülesehitus ja eesmärgid	4
Varasemad uurimused	6
Arhiiviallikad.....	8
§ 1. TALLINNA ISSANDA MUUTMISE PEAKIRIKU AJALUGU JA TEHNILINE SEISUKORD.....	10
1.1 13.–18. sajand. Arhitektuuri- ja kunstiajalooline taust.....	10
1.2 18.–19. sajand. Ümberehitused, restaureerimised ja remonditööd.....	14
1.3 20. sajandi remonditööd ja muudatused interjööris.....	17
1.4 Kiriku praegune seisukord ja sisekliima. Soovitused kirikuhoone korrashoidmiseks ja kütmiseks.....	19
§ 2. KIRIKU INTERJÖÖR	26
2.1 Kiriku interjööri kirjeldus ja stiilianalüüs.....	26
2.2 Kiriku seinamaalid ja nende seisund	30
2.3 Ikonid, kappraamistused ja tahvelmaalid kirikus	35
2.4 Muud objektid kiriku interjööris	40
2.5 Interjööri objektide seisund ja soovitused nende säilitamiseks ja hoolduseks	42
2.5.1 Objektide seisund	42
2.5.2 Soovitused objektide säilitamiseks ja hoolduseks	44
2.6 Ettepanekud kiriku interjööri korrastamiseks.....	47
§ 3. I. ZARUDNÕI IKONOSTAAS	52
3.1 Ikonostaas ja selle kujunemine	52
3.2 Ikonostaasi sümbolne tähendus	56
3.3 Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi kunstiajalooline taust.....	59
3.3.1. Ivan Zarudnõi elu ja looming	59
3.3.2. Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi teostamine	63
3.3.3. Kirjeldus, stiilianalüüs ja ikonograafia.....	65
3.3.3.1. Ikoniseina konstruktsioon.....	65
3.3.3.2. Ikoniseina kujundus.....	66
3.3.3.3. Ikonid.....	69
§ 4. I. ZARUDNÕI IKONOSTAASI UURINGUD JA RESTAUREERIMISED.....	73
4.1 1829. aasta	73
4.2 1886. aasta	74
4.3 1930. aastad	75

4.4 1955.–1956. aastad	75
4.5 1961. aasta	77
4.6 1965.–1966. aastad	78
4.6.1 1965. aasta	80
4.6.2 1966. aasta	82
4.7 1974. aasta	83
4.8 1979.–1983. aastad	83
4.9 Ikonide konserveerimine 1991.–2007. aastatel	84
4.10 Konserveerimistööd 2000.–2010. aastatel	86
4.10.1 Konserveerimistööde algus	86
4.10.2 Ikonostaasi seisund enne konserveerimist	87
4.10.3 Uuringud	92
4.10.4 Konserveerimistööde probleematika ja kontseptsioon	95
4.10.5 Teostatud tööd ja kasutatud materjalid	102
4.11 Soovitused ikonostaasi säilitamiseks ja hoolduseks	108
KOKKUVÕTE	110
SUMMARY	114
PEZIOME	115
KASUTATUD MATERJALID	116
ILLUSTRATSIOONIDE NIMEKIRI	120
LISAD	122

SISSEJUHATUS

Käesolevas magistritöös käsitletakse Tallinna Issanda Muutmise Peakirikut kui iseseisvat arhitektuurset kunstiteost ja Eesti Vabariigi kultuuripärandi laegast. Erilise vaatluse all on kiriku puidust nikerdatud ja kullatud ikonostaas, mis on oma stiili ja ülesehituse poolest Eestis ainulaadne ja haruldane kogu õigeusu kirikukunsti. Töös peatutakse põhjalikult ikonostaasi säilitamise, konserveerimise ja kasutamise probleemistikul. Issanda Muutmise kiriku ikonostaas on pärit 18. sajandist. Selle põhiautoriks oli vene meister Ivan Zarudnõi. Siinkirjutaja sooviks on rõhutada, et käesoleva magistritöö puhul ei ole tegu ainult ulatusliku uurimusega, vaid ka objekti pikaajalise *in situ* konserveerimisega. Ikonostaasi näol on tegemist äärmiselt komplitseeritud objektiga, mille konserveerimise protsessist on antud magistritöö autor ka ise aastatel 2008–2010 osa võtnud.

Magistritöö ülesehitus ja eesmärgid

Magistritöö koosneb neljast osast. Töö esimese osa eesmärgiks on anda põhjalik ülevaade Tallinna Issanda Muutmise Peakirikust, keskendudes selle saamisloole, ümberehitustele ja restaureerimistele erinevatel aegadel. Tallinna Issanda Muutmise Peakirik (Suur-Kloostri 14) asub Tallinna vanalinnas ja suurem osa sellest on pärit 13.–14. sajandist. Alates 1920. a kuulub kirik Eesti Apostlikule Õigeusu Kogudusele. Töö esimeses osas kirjeldatakse kiriku arhitektuuri- ja kunstiajaloolist tausta, samuti käsitletakse 20. sajandil kiriku interjööris toimunud muudatusi, kiriku praegust tehnilist seisukorda ja sisekliimat ning küttesüsteemi.

Magistritöö teise osa eesmärk seisneb Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku interjööri analüüsis ja selle võrdluses klassikalise õigeusu kiriku interjööriga. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku interjäär ei ole kirjanduses suuremat kajastust leidnud. Kiriku kontrastiderikas interjäär on kujunenud aastasadade jooksul ja kannab endas erinevate ususuundumuste mõjutusi ning kajastab eri ajastute maitseideaale. Icoonimaalile iseloomulike rangete reeglite järgi valmistatud ikoonide kõrval näeb kirikus nii tuntud ikoonide fotoreproduktioone kui ka religioosseid tahvelmaale. Selles osas antakse ülevaade kiriku ajaloost ja ehitusjärgudest ning kiriku kaasaegse sisekujunduse moodustumisest, lisaks vaadeldakse kirikut ja selle sisustust ning hinnatakse nende funktsioonid läbi konservatori pilgu. Autori sooviks on välja tuua sisekujundusdetailidega seotud probleemid ja pakkuda neile lahendused.

Kiriku ja selle interjööri uurimine ning analüüs on oluliseks raamiks magistritöö kahele järgmisele osale. Tulles üldise juurest detailide poole jõuame antud töö veel ühe tähtsa eesmärgini, milleks on kõnealuses kirikus asuva I. Zarudnõi ikonostaasi praktiline konserveerimine ja teoreetiline uurimus ikonostaasi varasematest restaureerimistest. Viimane on eriti aktuaalne ikonostaasi pikaajalise konserveerimise lõpu valguses. Antud töö kolmas osa räägib ikonostaasi temaatika arengust üldiselt ja I. Zarudnõi ikonostaasist täpsemalt, käsitledes viimase saamislugu. Ikonostaaside ajalugu ja sümboolika lahtikirjutamine on vajalik, et mõista magistritöö peaobjekti – I. Zarudnõi ikonostaasi.

Neljas osa kujutab endast seni kõige põhjalikumalt süstematiseeritud ikonostaasi varasemate restaureerimistoimingute dokumentatsiooni. Käesolevas peatükis analüüsib autor konserveerimiskontseptsioonides aset leidnud muudatusi ning annab neile omapoolse hinnangu.

Ikonostaasi on restaureeritud korduvalt: on säilinud andmeid restaureerimistööde kohta 19. sajandist ja 1930. aastatest. Ikonostaasi on konserveeritud ka 1950ndail ja 1960ndail, eraldi on ikoonid konserveerimist leidnud ka 1990. aastatel. Viimased ulatuslikumad restaureerimistööd ikonostaasil said alguse aastal 2000 ja kestsid 2010. a novembrini. Ikonostaasi konserveerimiskontseptsioonid on aja jooksul loomulikult muutunud ja neid on raske hinnata kaasaegsete konserveerimisprantsiipide taustal.

Ikonostaasi konserveerimiskontseptsioonide hindamiseks on eelnevalt vajalik saada ülevaade objekti tehnoloogilisest ülesehitusest ja kirjeldada täpsemalt selle konserveerimiseelset seisundit. Ikonostaasi viimaste konserveerimistööde peaprobleemideks olid rabeda kullatise kihtide varisemine, ulatuslik mardikkahjustus, pinda sööbinud mustus ja pronksvärviga ebaühtlaselt teostatud varasemad parandused.

Kuna magistritöö kandvaks osaks on Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi praktiline konserveerimine, ei analüüsita magistritöö kirjalikus osas konserveerimise filosoofilisi ja eetilisi aspekte nende üldises mõttes. Neid kajastatakse konkreetsete tööde ja valikutega seoses. Ikonostaasi konserveerimisprobleematikat ei saa lahutada kontekstist, kus see asub ja kohalikust kirikupraktikast. Tegemist on ju tegevkirikuga ning vaimulikel on

tihtipeale teistsugused väärtused ja oma arusaamad objektide säilitamisest ja eksponeerimisest.

Käesoleva magistritöö käsikirja on kasutatud Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi konserveerimistöõde lõpparuande („Tallinna Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi 2000–2010 aasta konserveerimistöõde koondaruanne”) koostamisel, mida esitleti konserveeritud ikonostaasi pidulikul avamisel 2010. a novembris.

Varasemad uurimused

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku arhitektuurset ja ajaloolist tausta on uurinud mitmed uurijad, kuid avaldatud töid selle kohta on väga vähe. Kõige varajasema uurimistöõ kiriku kohta on koostanud preester Karp Andrejevitš Tizik (1843–1922). 1896. a Tallinnas (mis kandis tol ajal nime *Ревель*) avaldatud raamat Tallinna Issanda Muutmise Kiriku ajaloost „*История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*” pakub põhjalikku ülevaadet kiriku saamisloo kohta ja tutvustab 19. sajandil kiriku interjööri tehtud muudatusi.¹

Kiriku ümberehitusi ja restaureerimisi on uurinud ajaloolane Sulev Mäeväli. 1994. a kirjutas ta artikli „Issanda Muutmise Peakiriku remondid ja ümberehitused 18.–20. sajandini”.² Kuna S. Mäeväli on kasutanud palju arhiiviallikaid, on antud artikkel väga põhjalik ja detailirohke. S. Mäevälja uurimistöõ tuli käesoleva töö autorile kasuks kiriku rohkete ümberehituste süstematiseerimisel.

Kõige uuem käsitus kiriku ajaloost on ilmunud Tallinnas 2009. a Jaan Tamme koostatuna. „Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu” ei vaatle mitte ainult Issanda Muutmise kirikut, vaid tervet keskaegse Püha Miikaeli kloostri ajalugu ja tsistertslaste ordu lugu.³ J. Tamm võtab selles raamatus üldjoontes kokku ülalpool toodud autorite töid, lisades Püha Miikaeli kloostri keerulisele ajaloole omapoolsed parandused ja oletused.

¹ Tizik, Karp. (1896) *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*. Tallinn (Ревель).

² Mäeväli, Sulev. (1994) *Issanda Muutmise Peakiriku remondid ja ümberehitused 18.-20. sajandini*. – Tallinn: Vana Tallinn IV (VIII), lk. 35-42.

³ Tamm, Jaan. (2009) *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku uhket ikonostaasi on varem küll juba uuritud, kuid seda eelkõige kunstiajaloolisest vaatevinklist. 18. sajandi alguses andis tsaar Peeter I korralduse valmistada kirikusse väärikas ikonostaas. Selle valmimislugu oli juba 19. sajandi lõpuks unustusse vajunud ning selle valmimisest ja valmistajatest ei teatud midagi. Praegused teadmised pärinevad hilisematest uurimistöödest, mille on läbi viinud sellised uurijad nagu K. Tizik (1896), Igor Grabar (1940–50), J. Mozgovaja (1975) ja Jevgeni Kaljundi (1999).

Ülalmainitud K. Tiziku raamat on väga tähelepanuväärne, kuid kiriku ikonostaasi ajaloolisest taustast kirjutas ta ainult seda, mida tema ajal osati arvata. K. Tizik väitis, et Issanda Muutmise kiriku märkimisväärsel ikonostaasil on itaalia kunstimõjutusi ja ikonostaasile jäädvustatud tekstide kirjaviisi ja tähtede kuju põhjal oletas, et selle autoriks oleks võinud olla mõni õigeusklik meister, kes oli tõenäoliselt Tšehhi päritolu, kuid elas Austrias. Ikonostaasi valmimisajaks pakkus ta aga õigesti aastat 1720 – vastavalt ikonostaasi Peetruse ja Pauluse poole Kuninglikel Ustel leitud aastaarvule. Millal välismaal valminud ikonostaas Venemaale toodi, ei olnud K. Tiziku väitel võimalik öelda. Seega ei teadnud ta, et Issanda Muutmise ikonostaasi tegelikult autoriks oli Moskva meister Ivan Petrovitš Zarudnõi, kuigi viitas ka selle ikonostaasi stiililisele sarnasusele I. Zarudnõi ikonostaasiga Peterburi Peeter-Pauli Kindluse Peakirikus.⁴

Palju täpsustusi tõi ikonostaasi uurimisse tuntud vene kunstiteadlane Igor Grabar⁵. 1949. a. atribueeris ta ikonostaasi meister Ivan Zarudnõile. 1954. a. avaldas I. Grabar oma uurimistöö „Ivan Zarudnõi ja Moskva 18. sajandi esimese veerandi arhitektuur”, milles rääkis juba I. Zarudnõist üksikasjalikumalt ja kinnitas Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi autorluse.⁶ Kui võrd I. Grabari uurimistöö kättesaamine on tänapäeval raskendatud, puuduvad antud töös viited sellele käsitlusele.

Peterburi (tollel ajal Leningradi) teadlane J. B. Mozgovaja uuris Ivan Zarudnõi elu ja loomingut 1970. aastatel. 1977. a. kaitses ta kandidaaditöö teemal „I. P. Zarudnõi looming”, milles loetles põhjalikult kõiki I. Zarudnõi loodud ikonostaase, mainides ka Tallinna Issanda

⁴ Tizik, K. *История Ревельского Преображенского Собора: историко-статистическое описание*, lk. 77-78.

⁵ **Igor Emmanuilovitš Grabar** (1871 – 1960) – vene maalikunstnik ja kunstiajaloolane. 1918.–1930. aastatel juhtis Moskva Restaureerimise Kesktoökoda, 1944. aastast oli Restaureerimistöökoda teadusjuht.

⁶ Andmed pärinevad Jevgeni Kaljundi brošüürist: Kaljundi, J. (2000) *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*. [Brošüür] Tallinn, lk.5.

Autor viidab artiklile: Grabar, I. E. (1954) „И. П. Зарудный и московская архитектура первой четверти 18 века” raamatus „Русская архитектура первой половины 18 века” (Moskva).

Muutmise kiriku oma.⁷ Kandidaaditöös kirjeldas Mozgovaja Zarudnõi ikonostaaside valmimise järjestust, talle omaseid töömeetodeid ja nimetas temaga koos töötanud meistreid.

Kunstiajaloolane Jevgeni Kaljundi on uurinud Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi 1960. aastatest saadik. Ta on koostanud ainsa eestikeelse ja väga põhjaliku uurimistöo Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi saamisloost.⁸ Tema 2000. a Tallinnas avaldatud brošüür „Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade” on olnud käesoleva töö autorile põhiallikaks ikonostaasi kunstiajaloolise tausta kirjeldamisel.

Kiriku ajalugu ja ümberehitusi uurinud ajaloolased S. Mäeväli ja J. Tamm kirjutasid oma uurimistöodes ikonostaasist üsna lühidalt, toetudes K. Tiziku raamatule ja arhiivimaterjalidele.

1988. a kaitses ajalootudeng Ingrid Ratassepp Tartu Ülikooli juures kursusetöö pealkirjaga „Ivan Zarudnõi loodud ikonostaas Tallinna Issanda Muutmise kirikus (Nooruse t. 14)”. Oma kunstiajaloolisest vaatenurgast koostatud töös toetub I. Ratassepp peamiselt V. Vaga, P. Brunsi ja R. Kangropooli Eesti kunstiajalugu ja Tallinna arhitektuuri käsitlevatele üldteostele ning S. Mäevälja uurimistöodele.

Valmimisjärgus on Alberta Ülikooli (Kanada) professor Jelena Pogosjan'i ja filoloog Maria Smorzhevskihh-Smirnova uurimus, mis käsitleb Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi semiootilisest vaatenurgast lähtudes.⁹

Arhiiviallikad

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku arhitektuuri, remondi ja ümberehituste kohta võib leida andmeid ka mitmetest arhiividest. Nii näiteks säilitatakse Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti ja Muinsuskaitseameti arhiivides ülevaatusi ja aruandeid, mis on seotud kirikus ja endisel kloostriterritooriumil läbi viidud konkreetsete ehitusajalooliste uurimistöodega. Nende seas on näiteks arhitektide Albert Kukru ja Daisy Lõokese 1955. a šurfide põhjal koostatud aruanne¹⁰, kunstiajaloolase Juhan Maiste poolt 1990. a kirjutatud, arhiivimaterjalidele tuginev

⁷ Mozgovaja, J. B. Творчество И.П.Зарудного. Kandidaaditöö. Leningrad, 1977.

⁸ Kaljundi, Jevgeni. (2000) *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*. [Brošüür] Tallinn.

⁹ Käesolev magistriltöö ei peatu antud uurimistööl põhjalikumalt, sest viimane on alles avaldamisjärgus.

¹⁰ Issandamuutmise Peakirikus 1955. a. toimunud remont-restaureerimistöde materjalid. Muinsuskaitseameti arhiiv (edaspidi MKA), s P-236.

ajalooline lühiülevaade¹¹ ja 2001.–2003. aastatel ehitusinseneri Heino Uuetalu koostatud kirikuhoone ülevaatus¹².

Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti, Muinsuskaitseameti ja Ennistuskoda Kanut arhiivides leidub erinevatest aastatest pärinevaid aruandeid, mis on seotud Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi eelnevate restaureerimistöödega. Samuti leidub Eesti Filmiarhiivis üks lühifilm ikonostaasi restaureerimisest 1960. aastatel. Viimastest lisandustest arhiivimaterjalidesse tuleb mainida 2008. a kunstiajaloolase Sirje Simsoni I. Zarudnõi ikonostaasi kohta koostatud põhjalikku riigi kaitse all oleva vallasmälestise kaitsekohustuse teatist nr 6009.¹³

¹¹ Tallinna Püha Miikaeli kloostri ajalooline lühiülevaade. Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv (edaspidi TKVA), n 5 s 56, lk. 5-6.

¹² Issanda Muutmise Peakirik. TKVA, n 9 s 1585.

¹³ Riigi kaitse all oleva vallasmälestise kaitsekohustuse teatis nr. 6009 (2008) Koostaja: Simson, Sirje. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet.

§ 1. TALLINNA ISSANDA MUUTMISE PEAKIRIKU AJALUGU JA TEHNILINE SEISUKORD

Käesolevas peatükis võetakse vaatluse alla Tallinna Issanda Muutmise Peakirik (Suur-Kloostri 14) saamislugu, arhitektuuri- ja kunstiajalooline taust, ümberehitused, restaureerimised ja remonditööd alates keskajast tänapäevani ning kiriku kütmise probleem ja võimalikud lahendused sellele. (Vt ill 1).

1.1 13.–18. sajand. Arhitektuuri- ja kunstiajalooline taust

Erinevad allikad on Püha Miikaeli kloostri asutamise ajaks pakkunud erinevaid aegu, kuid täpsed aastad pole tänapäevani teada. Kõige kindlam on kloostri asutamise ajaks nimetada 13. sajandi III veerandit. Naistsistertslaste kloostri kompleks on siiani üks suhteliselt vähe uuritud ehitismälestisi linnas. Kloostri territooriumi kunagised piirid on tänapäeval kindlaks määratud ainult läänes, kus linnamüür oli ühtlasi kloostri maa-ala piiriks.¹⁴ Klooster piirati ringmüüriga peale 1310. aastat, liites seda niiviisi muu linnaga.¹⁵ Kloostri ajaloo kõige hilisema uurimistöö autor Jaan Tamm aktsepteerib kauaaegse Tallinna linnaarhivaari Paul Johanseni poolt 1936. a esitatud versiooni kloostrikirikule eelnenud püha märter Ventseli (Wenceslause) kabelist, mis ehitati 1219. a taanlaste lahinguvõidu auks. Nimelt võitis Rügeni vürst Wizzlaus tol aastal eestlasi Toompea all peetud lahingus, mille tulemusena langes Eestimaa taanlaste valdusse, päästes ka Taani kuninga Valdemar II (1170–1241) elu. On võimalik, et kabel pühitseti taanlaste päästja vürst Wizzlause kaitsja, lääne-slaavi rahvaste pühakule – Püha Ventselile.¹⁶

Ill 1. Tallinna Issanda Muutmise Peakirik

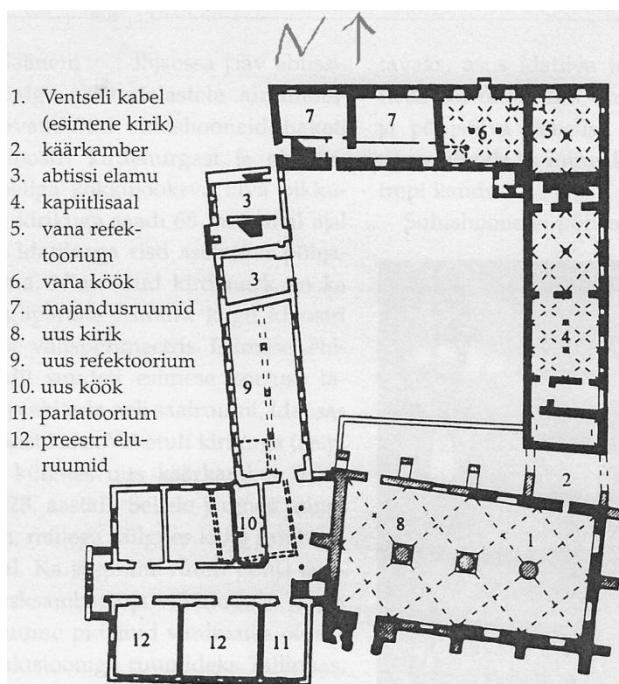
¹⁴ Arhitektuurajaloolised eritingimused Tallinna vanalinna hoonete rekonstrueerimiseks. MKA, s P-1173, lk. 2-3.

¹⁵ Tamm, Jaan (1984) *Restauraatorid vanas Tallinnas*. Tallinn: Perioodika, lk. 42.

¹⁶ Johansen, Paul (1936) Püha Ventsel ja Tallinna Mihkli kloostri asutamine. – Tallinn: *Vana Tallinn I (1936-1939)* – I köide, I vihik, lk. 11.

Püha Ventsel ehk Wenceslaus (tš. k. Vaclav) – tšehhi päritolu pühak, kes elas 10. sajandi alguses.

Naistsisterslaste Püha Miikaeli kloostri otsustasid taani feodaalid rajada tõenäoliselt pärast 1249. a Ventseli kabeli lähedusse. Kivikabeli olemasolu võis olla argumendiks kloostri asukoha määramisel. Ventseli kabel paiknes praeguse kiriku idaosas. Tänapäeva Issanda Muutmise kiriku ehituskehandi idapoolse, kitsama osa seintes peituvad senini vana kabeli müürid.¹⁷ Kabel oli väike ja ruudukujuline: välismõõtmed *ca* 15,8 x 15,3 m¹⁸, sisemõõtmed 15,2 x 15,2 m¹⁹. Kabeli ümber tekkisid mitmesugused puitehitised, mis ehitati kivist ümber 14. saj lõpus, kui paranes noore kloostri majanduslik olukord.²⁰ Tõenäoliselt ehitati kabeli põhjaküljele käärkamber ja hoone võeti kirikuna kasutusele kuni reeglipärase hoonestuse valmimiseni kloostri. Seega ei olnud esimese kloostrikiriku kaitsepühakuks veel peaingel Miikael, vaid hoopis Püha Ventsel. Et aga seda Põhjamail vähetuntud pühakut viia kohalikule rahvale tähtsate pühakute hulka, pühendati vastrajatud nunnaklooster peaingel Miikaelile, kelle püha tähistatakse 29. septembril. Püha Ventseli päevaks on aga 28. september, seega võidi nüüd kiriku pühi pidada peaaegu üheaegselt.²¹

III 2. Püha Mihkli kloostri põhiplaan

Tallinna Püha Miikaeli klooster oli Eesti vanim linna rajatud tsisterslaste klooster. 13. sajandi poliitilisest situatsioonist lähtudes oli kloostri ka kindluse funktsioon. Kaubateede ristumispunktis asuv Tallinn oli tollel ajal Taani kuningriigi võimu all. Säilitamaks vallutatud alasid, pidi kuningas looma kindlustuste võrgu ja sisse seadma kloostreid ning kirikuid, sest eestlaste ristiusustamine oli üheks vallutajate eesmärgiks. Püha Miikaeli kloostri ehituslik kujunemislugu on äärmiselt keerukas.

¹⁷ Mäeväli, Sulev. (1981) *Mihkli kloostri kujunemine Tallinna I Keskkooli hooneks*. Tallinn: Eesti Raamat, lk. 5.

¹⁸ Sealsamas, lk. 8.

¹⁹ Tamm, Jaan. (2002) *Eesti keskaegsed kloostrid*, Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk. 44.

²⁰ Sealsamas, lk. 44.

²¹ Johansen, P. Püha Ventsel ja Tallinna Mihkli kloostri asutamine. – *Vana Tallinn I*, lk. 11-12.

Andmed kloostri asutamisest on vastuolulised, kuna kloostri ajaloolised ürikud olid varakult võltsitud.²² Kloostrihooned olid paigutatud ristkülikukujulise sisehoovi ümber (vt ill 2). Hoovi ääres seisis ka kloostrikirik, mille vanemaks pooleks oli idaosa (Ventseli kabel), mis 14. sajandi 20.–30. aastatel²³ lääne suunas kaks korda pikemaks ehitati, saades tänased mõõtmed. Kiriku uuem osa oli kahekorruline. Kiriku põhjaküljel asuva tugipiida juures on siiani säilinud üks huvitav ehitusosa – konsoolärkel, mille kaudu pääsesid nunnad tollal kirikurõdule jumalateenistusele, samal ajal kui kiriku pörand oli avatud linnarahvale.²⁴ Samasse ajajärku jääb ka kiriku kahelööviliseks võlvimine hilisgooti stiilis. Ristvõlvid toetati Eesti kirikuarhitektuuris erandlikele 12-tahulistele piilaritele, mille algkuju on tänapäeval nähtav ainult idapoolses travees.²⁵ Uute võlviraskuste külgsurve tasakaalustamiseks rajati kõigi külja otsaste väliskülgedele ning kirikuhoone nurkadesse kahe- ja kolmeastmelised tugipiilarid. Uue kiriku läänepoolse osa siselaiuseks kujunes 15,8 m ja sisepikkuseks umbes 32 m. Välislaius oli 18,6 m ja välispikkus 35,5 m. Ventseli kabeli seinad olid ligikaudu 1,6 m paksud, juurdeehitatud kirikuosa seinad aga õhemad (ca 1,4 m), seega on kiriku läänepoolne osa idapoolsest mõnevõrra laiem. Uue kiriku lääneküljel paiknesid tol ajal nunnakonventi teenindanud preestri elamu ja parlatoorium, mis hävisid 1840ndatel. Samuti rajati kiriku edelanurka keerdtrepp, mille kaudu pääses võlvidele, ning katuse lääneviilule ulgtorn, kuhu riputati kell.²⁶

Milliseid muutusi elas kloostrikirik läbi reformatsioonile järgnenud sajandeil, pole teada. Teatud muutusi võis kiriku sisekujunduses toimuda, sest katoliiklikku interjööri püüti adaptioneerida luteri usule. Reformatsioon kulmineerus Tallinnas 1524. a ja alates aastast 1543 muutus nunnaklooster tütarlaste õppeasutuseks.²⁷ Nunnadel lubati kloostrist lahkuda või jääda sinna ja tegeleda aadlipere tütarlaste voorusliku haridusega.²⁸ Õppeasutus eksisteeris veel üle poole sajandi. Sellest perioodist pärineb ka kirikutorni vanim kell, mis valati aastal 1575. Praegu on see ka Tallinna kõige vanem kirikukell.²⁹

²² Johansen, P. Püha Ventsel ja Tallinna Mihkli kloostri asutamine. – *Vana Tallinn I*, lk. 7.

²³ Tamm, J. *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*, lk. 29.

²⁴ *Tallinna Kirikurenessanss, Issandamuutmise kirik (Suur-Kloostri 14)* (2002) Koostaja: Tamm, Egle. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, peatükk 5.

²⁵ Tamm, J. *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*, lk. 29.

²⁶ Mäeväli, S. *Mihkli kloostri kujunemine Tallinna I Keskkooli hooneks*, lk. 8.

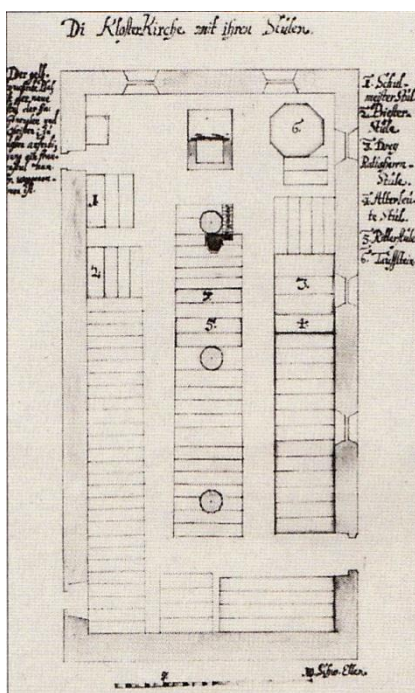
Tamm, J. *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*, lk. 29-31.

²⁷ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 7.

²⁸ Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 15.

²⁹ *Tallinna Kirikurenessanss, Issandamuutmise kirik (Suur-Kloostri 14)*, peatükk 5.

1561. a läks Eesti Rootsi kuninga Erik XIV (1533–1577) võimu alla. Klooster lõpetas tegevuse 1629. a, kuid 1631. a käskis kuningas Gustav II Adolf (1594–1632) muuta endine klooster kuninglikuks gümnaasiumiks, sest Tallinnas (Rootsi ajal kandis linn nime Reval) oli puudus poeglaste haridusasutustest. Kõik kloostriruumid ning kogu kloostri vara anti vastasutatud Eesti esimesele poeglastegümnaasiumile (tänapäevane Gustav Adolphi Gümnaasium) ja 1633. a asutatud Tallinna esimesele gümnaasiumitrukikojale.³⁰ Kloostrikirik läks aga üle siinsele rootsi garnisonile. Sellest ajast on teavet uue altari, kantsli, ristimiskambri, ristimisvaagna ja mitmesuguse muu kirikuinventari tellimise kohta tuntud Tallinna renessansi- ja barokimeistritelt Arent Passerilt, Christian Ackermannilt, Elert Thielelt jt, millest enamik viidi koos rootsi kogudusega 1716. a üle Uude seeki rajatud kirikusse (praegune Rootsi-Mihkli kirik Tallinnas). Rootsi-aegse kiriku põhjaseinas aknaid polnud, küll oli seal aga kaks ukseava, mis ühendasid kirikuruumi käärkambri ja sisehooviga (vt ill 3).³¹

Ill 3. Kloostrikiriku plaan aastast 1691

Põhjasõja tagajärjel kapituleerus Tallinn 29. septembril 1710. a – peaingel Miikaeli päeval. Kui võim läks üle Vene impeeriumile, andis tollane Eestimaa ja Liivimaa kindralkuberner – suurvürst Aleksandr Danilovitš Menšikov – 1716. a jaanuaris korralduse anda senine rootslaste luterlikule kogudusele kuulunud Püha Miikaeli kirik koos kõige sellele kuulunud kinnisvaraga üle õigeusu kogudusele.³² Niiviisi sai rootsi garnisoni kirikust Tallinna komandeeritud vene garnisoni kirik, mis kandis nüüd Feodor Stratilati (Theodore Stratelates) nime – siia paigutati Eestimaa garnisonipolgu pühaku Feodor Stratilati lipp.³³

Rootsi garnisoni kogudusel tuli kolida Rüütli tänaval asuvasse Püha Mihkli kirikusse, mis enne vahetust kuulus vene garnisonile ja oli selle koguduse jaoks liiga väike.³⁴ Gümnaasiumi hoonet ei õnnestunud siiski linnalt ära võtta – seal paiknes 1710.–1717. aastatel kubermangu

³⁰ Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 16-17.

³¹ Tamm, J. *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*, lk. 32, 63.

³² Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 19.

³³ **Feodor Stratilat ehk Theodore Stratelates** (s. 319) – kreeka päritolu vapper sõjaväelane. Ta on märtrisurma surnud pühak, keda kummardavad enamasti militaarse elukutsega inimesed.

³⁴ Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 19-26.

vangla.³⁵ 1717. a käskis Peeter I (1672–1725) vabastada kooliruumid vangidest õpilaste kasuks.³⁶

1716. a pühitseti endine kloostrikirik õigeusu kirikuks ja see täitis vene õigeusu peakiriku ülesandeid kuni 1900. aastani, mil Toompeal valmis Aleksander Nevski katedraal.

1.2 18.–19. sajand. Ümberehitused, restaureerimised ja remonditööd

Kui Püha Miikaeli kloostrikirik 1716. a õigeusu Püha Feodor Stratilati kirikuks muudeti, piirduti esialgu rahapuuduse tõttu ainult õigeusu liturgiast tulenevate interjööri muudatustega kolonel Mihhail Moltšanovi juhatusel.³⁷ 1725.–1726. aastal parandas Moltšanov veidi kiriku põrandat ja aknaid ning valmistas kirikuruumi ette uue ikonostaasi ülesseadmiseks.³⁸ Moltšanovi käsul likvideeriti orelirõdu koos oreliga, kiriku lõunapoolses osas altari vastas loodi kooriruum ja seinte äärde paigaldati pingid. Ikonostaas ise valmis juba 1719. a kuulsa meistri Ivan Zarudnõi käe all.³⁹ 1732. a pühitseti kirik ümber Issanda Muutmise kirikuks ja anti üle Tallinna õigeusklikest linnakodanikele. Vene sõjaväe jaoks ehitati aga kaks uut kirikut: Jumalaema Sünni ja Püha Feodor Stratilati kirik.⁴⁰

„Issandamuutmise” mõiste kannab siin kolmekordset sisu, mille kohta annab Jevgeni Kaljundi keelelisi seletusi. Esimene tähendus on muidugi teoloogiline, „Issanda muutmisele” toetuv.⁴¹ Teiseks – sellise nime said Venemaa poolt vallutatud aladel mitmed uued kirikud, sest vene keeles sõna „*preobraženie*” tähendab ka „muutust”, „ümberkehastumist”, mis tähendas ka vallutatud maades toimunud muutusi. Ning kolmandaks põhjuseks on Peeter I lemmikpolgu ja Moskva lähedal asuva Preobraženie küla nimi; sealt algasid tsaari sõjamängud ja ettevalmistus „suurriigi” tõusuks ja seal loodigi samanimeline polk.⁴²

³⁵ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 9.

³⁶ Tizik, K. *История Ревельского Преображенского Собора: историко-статистическое описание*, lk. 18-19.

³⁷ Tamm, J. *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*, lk. 33.

Tizik, K. *История Ревельского Преображенского Собора: историко-статистическое описание*, lk. 28.

³⁸ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 19-20.

³⁹ Vt § 3 – I. Zarudnõi ikonostaas.

⁴⁰ Tizik, K. *История Ревельского Преображенского Собора: историко-статистическое описание*, lk. 28.

⁴¹ **Issanda Muutmine** on Piiblis kirjeldatud sündmus, kui Issand Jeesus Kristus muutus oma õpilaste Peetruse, Jaakobuse ja Johannese silme all, andes neile näha oma igavest jumalikkust auhiilgust. Pärimuse järgi juhtus see Taabori mäel (millest tuleneb ka mõiste «Taabori valgusest ehk jumalikust mitteloodud valgusest»). Issanda Muutmise kaksteistpüha tähistatakse 6. augustil (või 19. augustil vana kalendri järgi). *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 22. I 2010).

⁴² Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 23.

Kiriku ümberehitamiseni jõuti alles 1776. a. Tõenäoliselt kõrgendati kiriku edelanurgas asuv trepikäigu müüristik barokk-kiivriga torniks, millega asendati endine haritorn. Oletatakse, et tollal sai kirik ka barokse kelpkatuse, mis püsis 19. sajandi I veerandini. Samal ajal likvideeriti ka kalmistu kiriku ümber ja hilisematest matustest sinna ei ole midagi teada. Ilmselt suudeti kirik 1770ndail üsna korralikult remontida – hoone püsis veel pool sajandit barokse katuse ja graatsilise tornikiivriga gooti stiilis ehitisena.

Eksterjööri muudeti alles 1820ndatel, kui keiser Nikolai I ümberehituseks raha annetas.⁴³ Kirik oli tollal suhteliselt lagunenu ja varisemisohtlik. Keiser Nikolai I sekkus ise asjasse ja andis korralduse kirik parandada „kiiresti ja vastupidavalt”.⁴⁴ 1827. a telliti Peterburi Arhitektuuriakadeemia professorilt Avraam Melnikovilt Issanda Muutmise kiriku sise- ja välisilme klassitsistlikuks ümberehitamise projekt. Järgmiste ümberehituste kirjeldamisel tugineb antud töö autor K. Tiziku, S. Mäevälja ja J. Tamme kirjalikele allikatele.⁴⁵

Tallinnas juhendas ehitustöid kubermanguarhitekt Johannes Daniel Bantelmann. Nii sai kirik järgmise kolme aastaga oma praeguse kuju. Melnikov ja Bantelmann ehisid ümber hoone ülaosa, lammutasid vana kivikatuse ja varustasid uue katuse püstpalkidest kupliga, mis kaeti raudplekiga. Remonditi ka vana barokse vormiga kellatornikiiivrit, mille varasem kellukesekujuline alaosa asendati mõneti saledama paisutusega – see on ka tänini säilinud. Samuti ehitati uus kahekordne puupõrand, mis algsest 142 cm võrra kõrgemale tõsteti. Kiriku altariosa tõsteti samuti ning selle ja pikihoone vahele ehitati kolmeastmeline trepp. Kirikuhoone kütmiseks paigaldati sinna glasuur-kahhelahjud ja rajati neile ning ikonostaasile vundamendid. Kirikus oli siis neli suurt valget kahhelahju: üks altaris, teine põhjapoolse seina ääres kahe akna vahel, kolmas ja neljas läänepoolse seina ääres, kus me neid tänapäevalgi näha võime.⁴⁶

Aknaid tehti kaks korda suuremaks, muudeti klassitsistlikeks ja aknalauad tõsteti kõrgemale. Tõenäoliselt murti põhjaseina, uksest kõrgemale veel üks aken. Kiriku lõuna-, ida- ja põhjaseina akende kohal markeeritud kaared on pärit vanadest, kloostriaegsetest akendest. Sellest remondist saadik on kirikus kokku seitse akent: kolm lõunapoolses, kaks idapoolses ja

⁴³ Tamm, J. *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*, lk. 34.

⁴⁴ Mäeväli, S. *Issanda Muutmise Peakiriku remondid ja ümberehitused 18.-20. sajandini*.

⁴⁵ Mäeväli, S. *Issanda Muutmise Peakiriku remondid ja ümberehitused 18.-20. sajandini*.

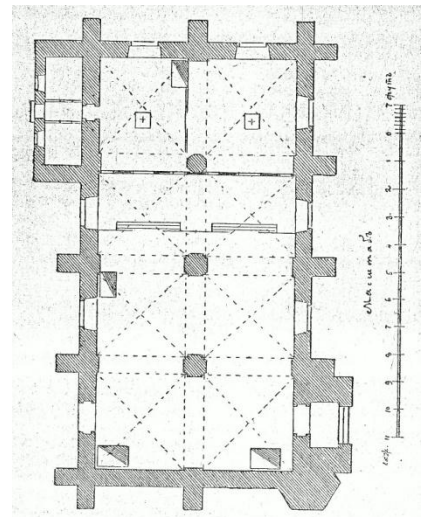
Tamm, J. *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*, lk. 34-36.

Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 28-46.

⁴⁶ Täna on kirikus alles kolm kahhelahju: kaks läänepoolse seina ääres ja üks altaris.

kolm põhjapoolses seinas. Läänepoolne sein on ühine gümnaasiumihoonega, seega sellel aknaid ei ole. Lisaks ülalmainitud seitsmele on kaks akent peasissepääsude kohal, millest lõunapoolne kujundati ka ümber: see tehti avaramaks ja ehitati ette lihtne, võiduvärava laadne lahtine eeskoda. Valmistati ka uued ukсед. Kiriku fassaadil on markeeritud osa algsest lõunaportalist. Lisaks kahele suurele portaalile põhja- ja lõunapoolses seinas on olemas veel üks väike portaal, mis viib kiriku põhjapoolsele seinale juurdeehitatud valvurimajast otse kiriku altariossa. Vaatamata kõigile remonditöödele on kiriku ruumivorm ja seda moodustavad seinad, piilarid ja võlvid säilinud algusaegadest tänini. Kahtlemata on tegemist Tallinna vanimate hulka kuuluvate võlvidega. 1828. a lammutati ka vahetult kirikuga külgnev keskaegne käärkamber.⁴⁷ Väljast värviti kirik üle ookervärviga.

Samal ajal muudeti ka kiriku sisekujundust: lammutati Katariina II 1764. a külastuskäigu tõttu rajatud loožid külgliseinte ääres, seintesse raiuti korstnalõõrid, paigaldati kahhelahjud, uuendati krohvi ning valgendati üle seinad. Kiriku lagi kaunistati Peterburi maalikunstniku Mihhail Širjaevi poolt liimvärvidega sinises värvigammas. 1828. a võeti ka ikonostaas lahti ning viidi puhastamisele ja uuesti kuldamisele. Oluliselt muudeti ka kandekonstruktsioonide välisilmet: nimelt kujundati kaks läänepoolset 12-tahulist piilarit klassitsistlike puitpaneelidega ümber 4-tahuliseks ja varustati nad barokkstiilis kapiteelidega pilastritega. Kiriku põranda all on need piilarid siiski säilitanud oma 12-tahulise kuju.⁴⁸ Kui sisetööd lõppesid, pühitseti kirik uuesti 1830. a detsembris. (Vt ill 4).

Ill 4. Kiriku plaan aastast 1896

Töid oli aga tehtud kiirustades ja nii mõndagi hoopis tegemata jäetud. Nii oli esimene siseviimistlus lõpetatud enne katuse valmimist ning sademed rikkusid võlvid ja seinad. Neid tuli hiljem parandada: 1852. a valgendati seinad ja lagi uuesti. Tegemata oli jäänud ka põrandaalune ventilatsioon, mille tõttu põrand pehustus juba 1857. aastaks. Kloostrikiriku algne põrand koosnes kunagi arvukatest hauaplaatidest. Veel eelmise sajandi keskpaigas oletati, et need on jäänud 19. saj kõrgemaks tõstetud põranda alla, kaetuna liiva- ja prahikihiga. Hilisemad uuringud on aga näidanud, et algne põrand ei ole tõenäoliselt üldse

⁴⁷ Tamm, J. *Eesti keskaegsed kloostrid*, lk. 45.

⁴⁸ Issandamuutmise Peakirikus 1955. a. toimunud remont-restaureerimistöde materjalid. MKA, s P-236, lk. 4.

säilinud. Hauaplaadid võisid olla eemaldatud 1857. a, kui remonditi pehastunud põrandat ja ehitati välja põrandaalune ventilatsioonisüsteem. Samal ajal raiuti kiriku nelja jala paksustest seintest läbi mõned tuulutusavad⁴⁹ ning rajati altarikamina korsten, mille tõttu muutus õhuniiskus kirikus madalamaks. Kamin ehitati altari põhjapoolse seina äärde ning seda kasutati suitsuti süütamiseks.⁵⁰

Remonditööd jätkusid ka hiljem. 1866. a valgendati kogu kirik seest ning 1870. a remonditi kirik nii seest kui väljast. Annetajate raha eest kaeti kellatorni puitosa ja kirikukuppel ülekullatud tsinkplaatidega. 1886. a on suuremate välistöödena välja vahetatud 1830. a valminud tornikiivri pehastunud puitosi ning uuendatud katuse katematerjali. Tsinkplaadid tornil ja kuplil kullati üle. 1830. a tammepuust ristid kiriku katusel vahetati samast materjalist uute vastu, mis said samuti kaetud kullatud vaselehega. Puhastada tuli ka interjööri, sest 1870. aastail võeti lampaadides kasutusele petrooleum ja küünaldena steariinküünlad, mis mõlemad tekitasid palju tahma. Seetõttu tuli siseremonti nüüd sagedamini teha.

1895. a uue kirikuvanema I. T. Hanini eestvedamisel värviti seest tumenenud kiriku seinad jälle üle. Annetustega kogutud raha eest maaliti remondi ajal kiriku võlvialustele kilpkarteale ja nende alustele seintele kunstnik Vladimir Makovski⁵¹ originaalkavandite järgi umbes kolmemeetrised pühakute kujutised ja kirjutati „Usutunnistuse sõnad”, „et seinad räägiksid”. Monumentaalmaalide autoreiks on kohalik kunstnik ja gümnaasiumi joonistusõpetaja Theodor Albert Sprengel⁵² ning tema õpilane Gutmann. Seinamaalid on säilinud tänini.

1.3 20. sajandi remonditööd ja muudatused interjööris

Kui 1901. a valmis Toompeal Püha Aleksander Nevski katedraal, läks senine võrdlemisi jõukas venelaste kogudus sinna üle, võttes Issanda Muutmise kirikust kaasa ka suurema osa vallasvarast. Asemele kolis aga kõrvalasuvast väikesest Püha Vladimiri kirikust seal 19. saj kujunenud tunduvalt vaesem eesti õigeusu kogudus. Seda koguduste vahetust markeerib ka kirikuaia väraval olev aastaarv 1901 ja tähekombinatsioon „I M” ehk Issanda Muutmise.

⁴⁹ Tuulutusavade asukohtasid selgitavad 1955. a kirikus tehtud sondaažid. Issandamuutmise Peakirikus 1955. a toimunud remont-restaureerimistööde materjalid. MKA, s P-236, lk. 20-21.

⁵⁰ **Suitsuti** on jumalateenistustel suitsutamiseks kasutatav ese, mis kujutab endast metallist (tavaliselt vase sulamitest) valmistatud ja keti otsas rippuvat kaanega kausikest. Kausikesse paigutatakse hõõguvad söed, millele puistatakse viirukit, mis eraldab põledes aromaatselt suitsu. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 22. I 2010).

⁵¹ **Vladimir Makovski** (1846–1920) – vene maalikunstnik, kunstikolleksionär ja kunstiõpetaja.

⁵² Põhjalikumalt T. A. Sprengeli kohta vt § 2.2 – Kiriku seinamaalid ja nende seisund.

Teatavasti vajas Issanda Muutmise kirik uut remonti juba 1910. a. Maalrid olevat keeldunud katust uuesti värvimast, sest katuseplekk olnud täiesti läbi roostetanud. Kuid õige pea puhkes Esimene maailmasõda, mille ajal remondile enam ei mõeldud. Senini on selgusetu, millal hoone lõpuks katuse sai – andmeid selle kohta arhiividest leida ei õnnestunud.

1920. a sai kiriku ametlikult endale eesti keelt kõnelev Konstantinoopoli patriarhaadile alluv Eesti Apostlik Õigeusu Kogudus. Kiriku keskele paigutati 1919. a Tartus enamlaste poolt mõrvatud Eesti õigeusu kiriku juhi ja püha märterpiiskopi Platoni⁵³ haud, mida tänini kaunistab 1921. a skulptor Amandus Adamsoni valmistatud ja peale tema surma 1931. a kirikusse paigaldatud kivisarkofaag. Tõenäoliselt oli see ainus kirikusse matmine 20. saj Eestis. 1931. a pandi Tallinna Issanda Muutmise kiriku ette ka pronksist piiskop Platoni büst, mille A. Adamson valmistas juba 1920. a. Platoni büst sai kannatada 1944. a pommitamise ajal ja on veel praegugi täis pommikildude auke.

Kultuuriväärtuste Ameti arhiivis leidub 1955. a pärit D. Lõuke koostatud kiriku restaureerimistöõde kaalutlus, kus viidatakse kaks aastat varem tehtud kiriku tehnilisele ülevaatusse. Selle kohaselt oli kirik oma põhikonstruktsioonilt rahuldavalt säilinud, esines vaid mõningaid defekte põranda, kontraforssi, katuse kandekonstruktsiooni ja seinte viimistluse osas.⁵⁴ D. Lõuke vaatlus ei haara kogu hoone remont-restaureerimist, vaid käsitleb avariilukorras oleva põranda ja kiriku põhjakülje kontraforssi remonti. Teadaolevalt toimus kiriku tugevasti pehastunud ja paljudes kohtades märgatavalt vajunud põranda põhjapoolse osa remont 1955. a augustist oktoobrini. Osa vanast põrandast lammutati ja vanad talad vahetati uute vastu välja (vt ill 5). Samal ajal restaureeriti ka ilmastikutingimuste mõju tõttu varisemisohus oleva kiriku põhjaküljel lääne poolt teine kontraforss. Kontraforssi sammaldanud ja murenenud müüritis kõrvaldati ja laoti uuesti paekivist üles ning krohviti üle.⁵⁵

⁵³ **Püha Platon**, kodanikunimega Paul Kulbusch (25. juuli 1869 Pootsi - 14. jaanuar 1919 Tartu) – eesti usutegelane, esimene pühakuks kuulutatud eestlane ja piiskop. Piiskop Platoni kanoniseeris 2000. a Eestit külastanud oikumeeniline Konstantinoopoli patriarh Bartholomeus.

⁵⁴ Tallinna Issanda-Muutmise Peakiriku I jrk. remont-restaureerimistöõde kaalutlus (1955). TKVA, n 5 s 47, lk. 1-2.

⁵⁵ Sealsamas, lk. 2.

Issandamuutmise Peakirikus 1955. a. toimunud remont-restaureerimistöõde materjalid. MKA, s P-236, lk. 3.

1960ndatel vahetati kirikus välja ka aknad. 1989. a värviti kiriku sisesead, laed ja põrand.⁵⁶

Ill 5. Kiriku interjäär aastast 1955

1997.–1998. aastatel avati arheoloogiliste väljakaevamiste ajal kloostri sisehoovis asunud kalmistul üle 50 nunnamatuse. Lahkunud olid maetud kloostrihoovis kolmes kihis. 1999. a möödus 750 aastat tsistertslaste ordu Tallinna Püha Miikaeli nunnakloostri rajamisest. Selle aastapäeva tähistamiseks tekkis kloostri ajalugu pikka aega uurinud Sulev Mäeväljal mõte nunnapõrmud väärilt ümber matta Tallinna Issanda Muutmise Peakirikusse. Ümbermatmispaigaks valiti koht kiriku põhjaseina ääres, mille sümbolus seisnes selles, et seal asus kunagi nunnadeväär, kus nunnad tavaliselt Jumaliku Missa ajal viibisid.⁵⁷ Nii sängitatigi 1999. a septembris nunnade säilmed kiriku põhjaseina äärde. Hauakambri markeerib kiriku põrandale paigutatud kateplaad.⁵⁸

1.4 Kiriku praegune seisukord ja sisekliima. Soovitused kirikuhoone korrashoidmiseks ja kütmiseks.

1987. a hindas ajaloolane A. Pantelejev kiriku lae ja seinte tehnilist seisundit heaks ja katuse seisundit rahuldavaks.⁵⁹ Kümme aastat hiljem vajasid remonti juba nii katus kui ka seinad. Aastatel 1999.–2005. toimusid kirikus välimised restaureerimistööd. Restaureerimistööde teostajaks oli OÜ Tarrest, ehitus ja muinsuskaitse tehnilise järelevalve teostajaks OÜ H. Uuetalu projektibüroo. Kirikurenessansi projekti raames restaureeriti kiriku välisfassaad ja kuppel. Kiriku fassaadilt eemaldati lahtine krohv ja värv ning teostati survepesu. Seejärel

⁵⁶ Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülempreester Aleksandriga (Aivar Sarapik). 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

⁵⁷ Mäeväli, Sulev. (Märts 2000) Ülevaade hauakambri ehitamisest Issanda Muutmise Katedraali ja nunnade põrmude ümbermatmisest sinna. Tallinn: EAÖK Tallinna Issanda Muutmise Koguduse arhiiv.

⁵⁸ Hauakambri projekti tegi annetusega AS Linnaprojekt juhataja Tiina Linna. Hauakambri ehitasid AS Rihti töömehed. Hauakivi kavandi tegi Tallinna Linnamuuseumi kunstnik Anne Järvpõld. Kavandi raius hauakivile 2000. a märtsis kiviraider Adolf Koch. Hauakambri ehitamist ja hauakivi paigaldamist finantseeris Muinsuskaitseamet.

Mäeväli, S. Ülevaade hauakambri ehitamisest Issanda Muutmise Katedraali ja nunnade põrmude ümbermatmisest sinna.

⁵⁹ Eesti NSV territooriumil asuvate apostli õigeusu kirikute inventariseerimine. MKA, A-1892, lk. 10.

teostati fassaadi krohviparandused, lubja-liiva seguga ülehõõrumine ja lubivärviga kruntimine. Kiriku karniisid puhastati ja taastati. Samuti taastati karniisi- ja kontraforsplekid. Lisaks asendati vanad vihmaveetorud uutega ja tehti kiriku sokli äärde betooni tambitud munakividest sillutisriba.⁶⁰ Altaritaguse ruumi pealsed katusekandekonstruktsioonid olid enne remonti ulatuslikult kahjustatud.⁶¹ 2003. a kindlustati katuse kandekonstruktsioonid ning uuendati kiriku kupli katus ja seinakate vaskplekiga. Restaureeriti ka peasissepääsu tuulekoja puitlagi ja krohvipinnad.⁶² Preester Aleksandri sõnul alustati esimeste restaureerimisprojektide kirjutamist juba 1997. a. Suuremad välitööd lõpetati 2003. a suvel.⁶³ 2005. a teostati kiriku piirdemüüri idavärava ja väravapostide remont. Samuti kindlustati katusekupli alusraam ning restaureeriti kiriku barokktorni ümaraknad algsel kujul. Taastati ka torni barokne ilme tervikuna, paigaldades kullatud kuulid torni rõdupealsele ringile. Lõpuks varustati kirikuhoone piksekaitsega.⁶⁴ 2000ndate alguses vahetati kirikus Tallinna linna finantseerimise abil välja ka kõik aknad koos raamidega.⁶⁵

Peale viimast restaureerimist on kirik heas seisukorras. Välise vaatluse alusel võib väita, et vundament, seinad ja katus on korras. See on väga hea, sest korralik katus on peamine hoone säilimise tagaja. Samuti on korralikud peauks ja kõik aknad. Kiriku välisviimistlus on suhteliselt värske. Sokliosas on seinte pinnakate sademete tõttu veidi tumedamaks muutunud. Kiriku veerennid on küll korras, kuid võiksid viia vett vundamendist veidi kaugemale, et see saaks edaspidi vähem niiskust. Töökorras sademeveesüsteem on kiriku säilimise seisukohalt ülimalt oluline, sest selle põhifunktsioon on juhtida katusele langev vesi maha ja sealt omakorda hoonest eemale.

2003. a rajati kirikusse lääneseina kõrvale ajutine kergekonstruktsioonist, puitkarkassil kantselei, mille seinad kaeti kuivkrohvplaatidega. Antud ruumi eraldamine ülejäänud kirikuruumist oli vajalik Tallinna Issanda Muutmise koguduse töö häirimatuks jätkamiseks, sest kirikuga samal krundil asuva koguduse pastoraadi majas⁶⁶ alustati tollel aastal remont-

⁶⁰ Issanda Muutmise Peakiriku fassaadide restaureerimine. TKVA, n 9 s 956, lk. 4.

⁶¹ Issanda Muutmise Peakiriku Suur-Kloostri 14 asuva kirikuhoone tehniline olukord ja tehniline tööprojekt 2002. aasta novembri seisuga. TKVA, n 9 s 1585. A.

⁶² EAÕK Issanda Muutmise kiriku (Suur-Kloostri 14) 2003. aastal toimunud restaureerimistöde aruanne. TKVA, n 9 s 1585.C.

⁶³ *Issanda Muutmise kiriku remont valmis*, Eesti Päevaleht *online*, 15.VII 2003. <http://www.ehitus24.ee/uudised.php?id=257> (vaadatud 25. IV 2009).

⁶⁴ Suur-Kloostri 14 asuva Issanda Muutmise kiriku remont-restaureerimistöde 2005. aasta aruanne. TKVA, n 9 s 3686.

⁶⁵ Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülempreester Aleksandriga. 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

⁶⁶ EAÕK Tallinna Issanda Muutmise Koguduse pastoraadi maja asub kirikuga samal krundil Suur-Kloostri tänava joonel. Vanasti asus selles hoones Püha Vladimiri talvekirik.

restaureerimistöid ja koguduse kantselei tuli sealt evakueerida.⁶⁷ Pastoraadi hoone remont pidi kestma aasta, kuid on tänaseni veel kahjuks lõpetamata. 2010. a juulis lammutati kantselei kergkonstruktsioonist seinad ja asendati lihtsate kappidega.

Kiriku sees ei ole viimase 20 aasta jooksul remonditöid tehtud. Kuigi kiviseina vastupidavus sõltub peamiselt kivi ja ehituse kvaliteedist ning konstruktsioonide stabiilsusest, võivad müüride liigniiskusest tingitud hädad anda kivikirikutes endast aegsasti märku – sellisteks märkideks interjööris on laigud seinte, lagede ja võlvide pindadel. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku sisekliima ei ole tänapäeval sugugi halb, kuid kiviseinte ja võlvide sees võib siiski esineda liigniiskust. Seintesse niiskusega sattunud soolad hakkavad pinnale kristalliseeruma ning värvi ja krohvi pinda lõhkuma, kui suhteline õhuniiskus langeb alla 70%. Kiriku läänepoolsetelt võlvidelt koorub viimistluskiht ja kiriku lääneseina kaunistavatel seinamaalingutel on näha mõningaid soolajälgi. Soolad ladestuvad seinade pinnal, ning hoone interjööris hakkavad nad kahjustama siseviimistlust ja seinamaalinguid. Ehitusmaterjalid leiduvate või aastakümnete ja -sadade jooksul kiriku müüridesse ladestunud soolade kristalliseerumisest põhjustatud kahjustused saavad alguse materjali mikrotasandilt, kuid pidevate sooldumistsüklite tagajärjel on kahjustused peagi silmaga nähtavad. Poorsete materjalide (lubjakivi, lubikrohv ja lubivärv) puhul tekivad sooldumiskahjustused materjali pinnale, kus lisaks pudenemisele tekib valge kiht kristalliseerunud sooladest.⁶⁸

Sooldumisprobleemid ilmnevad harilikult kiriku interjööris, kui selle seinad on kaetud loomulikke kuivamistsüklit takistavate materjalidega nagu tsement ja mittehingavad värvid. Sellisel juhul toimub soolade kristalliseerumine nende kihtide all ja soolad lükkavad pindmise kihi lahti. Kuna kiriku seinamaalinguid on 20. saj jooksul osaliselt ülemaalitud ebakvaliteetsete mitte-mahapestavate värvidega⁶⁹, võis see mingil määral põhjustada ka sooldumist kiriku seintes. Ülemaalimisest ei ole dokumentatsiooni säilinud. Soolakahjustuste vältimiseks tuleb kõrvalda kõik niiskuskolded, sealhulgas seinte äärde kogunenud lumehanged, mis sulades seinu märgama hakkavad. Siinjuures on jälle oluline pidev sademeveesüsteemi jälgimine, et välisseinte äärde ei tekiks veeloike. Soolakristallid kiriku seintel tuleb eemaldada kohe, kui neid märgatakse. Seda võib teha pehme harja või tolmuimejaga. Peale seinapinnalt eemaldamist tuleb need viia kirikust välja. Eemaldatud

⁶⁷ Apostli-Õigeusu kiriku Tallinna Issanda Muutmise Koguduse ajutise kantselei projekt. TKVA, n 9 s 1585. B.

⁶⁸ *Kirikute hooldusraamat* (2007) Koostaja: Loit, Mari. Tallinn: Muinsuskaitseamet, lk. 26-27.

⁶⁹ Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülempreester Aleksandriga. 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

soolakristalle ei tohi maha puistata kiriku lähedusse, kust need taas alustaksid ringlust kirikuhoone müürides.⁷⁰

Kirikuseinte ja lagede valgendatud osad on tänaseks kergelt määrdunud. Kiriku seinamaalingud on samuti mõnevõrra määrdunud ja tumenenud. Radiaatorite kohal on seinad mustemad kui mujal. Kiriku edelaosas, peasissepääsu lähedal, on lael märgatavad niiskusekahjustused – laeviimistluskihid on alusest lahti löönud ja krohv on osaliselt maha pudenenud. Ilmselt on see koht kiriku laes eriti tundlik ja vastuvõtlik niiskusele, sest just siin on krohv ja värv olnud palju rikutud ka varem. Näiteks 1953. a rikkus niiskus lõunapoolse löövi läänepoolt esimesel ja teisel võlvil ca 1,5 m² ulatuses krohvi.⁷¹

Suhteline õhuniiskus ja materjali niiskussisaldus on kirikute sisekliima puhul olulised. Kui kiriku sisekliima on äärmuslikult kuiv või äärmuslikult niiske, kannatavad kirikuhoone ja selles asuvad esemed. Kliimatingimusi on Tallinna Issanda Muutmise Peakirikus jälgitud vähemalt kolmel korral – 2000. a kevadel, 2008. a sügisel ja 2009. a suve lõpus ja sügisel. Tulemused on toodud allpool tabelis (vt tabel 1).

Tabel 1. Kirikus kliimatingimuste jälgimise tulemused

2000			2008			2009		
Kuupäev	Suhteline niiskus	Temperatuur	Kuupäev	Suhteline niiskus	Temperatuur	Kuupäev	Suhteline niiskus	Temperatuur
14.03	49,0 %	12,0°C	05.09	64,0 %	19,0°C	18.08	64,0 %	21,0°C
17.03	46,7 %	10,8°C	14.10	66,0 %	14,0°C	31.08	62,0 %	20,0°C
20.03	34,7 %	14,0°C	28.10	65,0 %	17,0°C	03.09	62,0 %	21,0°C
21.03	47,0 %	13,0°C				29.09	58,0 %	18,0°C
22.03	41,5 %	14,8°C				06.10	57,0 %	16,0°C
23.03	48,5 %	12,5°C				15.10	58,0 %	13,0°C
						22.10	59,0 %	16,0°C

Kliimatingimuste jälgimine näitab, et kirikus ei toimu järske temperatuuri ja suhtelise niiskuse kõikumisi. Enamus kunstiobjektidest kirikus on polükroomsest puidust (ikonostaas, ikoonid) ja metallist (lühtrid, küünlajalad). Samuti on kirikus lõuendalusel maale. Ülaltoodud õhutemperatuur ja suhteline niiskus on aktsepteeritavad nende objektide hoidmiseks.

⁷⁰ Kirikute hooldusraamat, lk. 26-27.

⁷¹ Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ja selle sisustuse paikse ülevaatuse aruanne (detsember 1953. a). Tallinn: Ennistuskoda Kanut, ptk. 2 – Siseviimistlus.

Kevadine õhuniiskus on küll madalam, kui seda võiks soovitada, kuid ei ole katastroofiline. Siiski, vältimaks hoone ja selles olevate esemete kahjustumist liigniiskes või liigkuivas kliimas, on soovitatav kirikus terve aasta jooksul hoida stabiilset sisekliimat, kus muutused temperatuuris ja suhtelises õhuniiskuses toimuvad võimalikult aeglaselt. Soodsaim suhteline õhuniiskus kirikus on 50–70%. Materjalide seisukohalt oleks hea vältida suhtelise õhuniiskuse tõusu üle 80%, kuna see suurendab biokahjustuste riski. Samuti tuleb hoiduda liigsest kuivusest, kui suhteline õhuniiskus langeb alla 50%. See avaldab mõju peamiselt interjööri puitdetailidele.⁷²

Harilikult on Eesti kirikutes aastasadade jooksul välja kujunenud suhteliselt stabiilne sisekliima väikese õhutemperatuuri ja –niiskuse kõikumisega. Tänu nende sisetingimuste väikesele muutusele on aastasadade jooksul säilinud suhteliselt rahuldavalt kirikute interjöörid. 20. saj hakati vanadesse kirikutesse ehitama küttesüsteeme, et muuta kirikute sisetemperatuur rohkem vastavaks inimese mugavuse vajadustele jumalateenistuse ajal. Kuid kütmise ajal langeb ruumis õhu suhteline niiskus, mis aastate jooksul võib oluliselt kahjustada nii kiriku interjööri puitdetailide ja põhjustada kirikuseinte mustumist, sisekrohvi mahakoorumist ning maalingute riknemist.⁷³ See juhtuski Tallinna Issanda Muutmise Peakirikus, kui 1972. a kiriku ahiküte linna soojusvõrkudest toituva ööpäevaringselt töötava keskküttega asendati. Kiriku sisekliima drastilise muutuse tõttu langes tunduvalt õhu niiskusesisaldus, mis omakorda põhjustas kogu kiriku puitsisustuse kuivamise ja kõverdumise.

Kiriku siseõhku üritati küll niiskemaks muuta, paigaldades keskkütteradiaatoritele veevanne, milledesse nädala jooksul kallati kuni 150 liitrit vett, kuid see ei olnud piisav. 1987. a teostas Tallinna Polütehnilise Instituudi (tänapäevane Tallinna Tehnikaülikool) dotsent V. Tennisberg ekspertiisi, mille tulemusena selgus, et talvel, külmade ilmadega, vaatamata vannide abil niisutamisele alanes suhteline niiskus kirikus 25%-ni. Õhu temperatuur oli sel ajal umbes 15–17 °C. Kevadel, 0 °C lähedase välistemperatuuri tingimustes ning 11–15 °C sisetemperatuuriga, oli suhteline niiskus kirikus 40–50% piires. Kui küttesüsteem korraks välja

⁷² Kirikute hooldusraamat, lk. 73.

⁷³ Sasi, L., Vikerpuur, A., Parmakson, T., Troelsgard, E., Alton, J. Kirikute sisekliima ja kütmine. [Käsikiri] Tallinn: A/s Arhitektuuribüroo – Vanad Kirikud, 1994, lk. 2.

lülitati, langes õhutemperatuur kirikus 10 °C -ni, kuid suhteline õhuniiskus tõusis 60%-ni, mis on juba väga hea näitaja kirikus kunstiesemete säilitamise vaatevinklist.⁷⁴

Koguduseliikmeid mõjutab kõige enam kiriku sisetemperatuur. Koguduse vajadused on sel puhul täiesti mõistetavad, sest tavaelus on tänapäeva inimene harjunud viibima soojas, kōetud keskkonnas, seega mõjub kōtmata kirik äärmiselt ebamugavana. Siiski tuleb lisaks koguduse võimalustele ja ootustele alati arvestada seda, millist kliimat taluvad kirikuhoone ja selle sisustus. Kiriku sisekliima puhul on esmatāhtis suhtelise õhuniiskuse hoidmine sobivas vahemikus, mis omakorda dikteerib ruumi temperatuuri.⁷⁵ Suhtelise niiskuse aastaegade vaheline kōikumine Issanda Muutmise kirikus on lubatud vahemiku piires. Niiskust reguleeritakse senini kirikus radiaatoritele paigaldatavate veevannide abil. Kuna viimastel aastatel on kirik olnud enam ajast suletud ja jumalateenistused on toimunud peamiselt kord nādalas pūhapāeviti, ei ole ülekōtmise ohtu tekkinud. Üldiselt on teada, et ruumi sisetemperatuur ja õhu suhteline niiskus on teineteisest sõltuvad: temperatuuri tõustes suhteline niiskus alaneb ja vastupidi. Õhu temperatuuri tõstmine kirikus mõne kraadi võrra mitmeks tunniks ei mõjuta eriti puitsemeid, kuna puit kui materjal ei jõua sellisele muutusele nii kiiresti reageerida ega tõmbu kohe kokku. Lühiajaline (kord nādalas) kiriku kōtmine on igati soovitatav.

Regulaarselt kōetava kiriku baastemperatuur ei tohi tõusta üle +8 °C, soovi korral võib seda lühiajaliselt (nt teenistuste ajaks) tõsta kuni +18 °C-ni. Regulaarse kōtte puhul ei tohi kiriku temperatuur langeda alla 0 °C. Tallinna Issanda Muutmise Peakirik ongi täna kōetav kirik ja kōtta üritatakse ainult jumalateenistuse ajal. 2009. a detsembrist on kirikusse paigaldatud uus programmeeritud keskkōttesüsteem, mis hoiab baastemperatuuri kirikus +8 °C juures ja teenistuste ajaks tõstab seda 5 kraadi võrra, st +13 °C-ni.

Loomulikult peab lisaks kōttesooja levimisele kirikus tāhelepanu pōōrama ka potentsiaalsetele soojakadudele. Teenistuse ajal viibib külastaja olukorras, kus õhk on üles kōetud, ümbritsevad seinad on aga jahedad. Seetōttu on kirikukūlastaja soojakaod kiirguse teel suuremad võrreldes tavalise soojaolukorraga ja organismi soojakadude tasakaalustamiseks oleks eriti vajalik

⁷⁴ Eksperdi arvamus. MKA, 4-16/41, I kōide, lk. 1-3.

⁷⁵ Muinsuskaitseameti avaldatud „Kirikute hooldusraamat” soovib hoida regulaarselt kōetavas kirikus suhtelist õhuniiskust vahemikus 50–70% , aastaegade vaheline lubatud kōikumine on kuni 20%. *Kirikute hooldusraamat*, lk. 77.

kiriku küttesooja hoida küllastajate viibimise tsoonis.⁷⁶ Issanda Muutmise kirikus asuvad keskkütteradiaatorid lõuna- ja põhjaseina ääres ega ole ühtlaselt laiali paigutatud, mis mingil määral takistab sooja liikumist kirikuruumis. Praegune automatiseeritud küttesüsteem kirikus on efektiivne, kuid soojakaod on küllaltki suured. Tulevikus tuleks mõelda lokaalsete küttekehade paigutamisele kirikusse (näiteks soojapuhurid uste kohale või küttekehad pinkide/toolide alla).

Kiriku lääneseina ääres seisavad kaks suurt keraamilist ahju. Ilmselt olid need kunagi kasutusel, kuid juba ammu mängivad kirikus puhtalt dekoratiivset rolli. See on hea, sest kirikus ahiküte ennast ilmselt ei õigusta. Ahikütte puhul liigub õhk sooja ahju pealt lae alla, edasi akna suunas, tõugates veelgi intensiivsemalt liikuma aknalt alla voogava jaheda õhumassi. Ahiküte tuleb kõne alla ainult väikestes maakirikutes, kus sellega on võimalik tagada ühtlane ruumisoojendus.⁷⁷

⁷⁶ Sasi, L. *Kirikute sisekliima ja kütmine*, lk. 7-9.

⁷⁷ Sealsamas, lk. 11.

§ 2. KIRIKU INTERJÖÖR

Käesolevas peatükis leiab käsitlemist Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku interjööri, analüüsitakse sisekujunduse eklektikat ja tehakse ettepanekuid selle stiili ühtlustamiseks. Samuti võetakse selles peatükis vaatluse alla kiriku sees olevate objektide seisund ja tehakse ettepanekuid nende hoolduseks. (Vt ill 6).

2.1 Kiriku interjööri kirjeldus ja stiilianalüüs

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku kontrastiderikas interjööri ei ole kirjanduses suuremat kajastust leidnud. Selles peatükis leiab käsitlemist kiriku interjööri tervikuna, selle reeglistik ja sümbolism õigeusu kiriku üldisest aspektist.

Ill 6. Kiriku interjööri

Traditsiooniliselt on kiriku arhitektuurse ilme kujunemine seotud kristliku jumalateenistuse arenguga. Pühakoda prototüüpideks olid Moosese ehitatud pühamu ehk „ilmutustelk“⁷⁸ ja

⁷⁸ Piiblis käsitletav **pühamu** oli välikiriku funktsiooniga telk (vene keeles *скиния*, vana kreeka keeles *σκηνή* /*skini*/), mille Mooses püstitas Jumala käsul jumalateenistuste pidamiseks (Piibel, Teine Moosese raamat 25). Selles pühamus ilmutas Jumal ennast rahvale ja rääkis Moosesele. Pühamu koosnes kahest ruumist, millest esimene oli Pühakoda, teine aga Kõige Pühim ruum, kus asus laegas Kümne Käsu hoidmiseks.

Siioni tuba⁷⁹, kus leidis aset Püha Õhtusöömaag ja esimene Euharistia⁸⁰. Kirikuid ehitatakse traditsiooniliselt kogu linna tasemest veidi kõrgemale, altariosaga ida poole. Kiriku välisilme ja sisekujundus väljendavad suundumist Jumala poole ja teenivad hinge pääsemist. Iga kirik sisaldab altarit, keskosa ja eeskoda.

Õigeusu kiriku interjööor kujutab endast üldiselt arhitektuursete vormide, monumentaalmaali (seinamaalid, mosaiigid), ikonostaasi, ikoonide ja muu kirikuvara kooslust. Iga pühakoja sisustus võib palju öelda selle hoone ja koguduse ajaloo kohta. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku interjööor on kujunenud aastasadade jooksul ja kannab endas lisaks vene õigeusu traditsioonidele ka mõjutusi luteri ja katoliku usust ning kajastab eri ajastute maitseideeale. Ainult õigeusu kirikusuunale iseloomulik ikonostaas on läänelikult barokne ja „kaunistatud” kantsliga, mida õigeusu kirikus tavaliselt ei leia. Bütsantslikult rangete reeglite järgi maalitud ikoonide kõrval näeb nii puittahvlitele kantud tuntud ikoonide fotoreproduktioone kui ka romantilises stiilis religioosseid tahvelmaale. Seintele maalitud süngete nägudega kirikuisasid võib mingil määral iseloomustada kui ekspressionistlikke...

Issanda Muutmise Peakiriku altar on õigeusu pühakoja tava kohaselt eraldatud kiriku keskosast ikonostaasiga. Altar sümboliseerib Taevast Riiki, kus elab Jumal ise. Altarisse sissepääs on naistele keelatud kui meeldetuletus sellest, et kõik inimesed on kaotanud taevase õndsuse just naise – Eeva – patu tõttu. Jumalateenistusteks kasutatakse kirikus ikonostaasi Issanda Muutmise poolt, mille taga – altaris – paikneb 19. sajandist pärit marmorist altarilaud⁸¹, mis sümboliseerib Jumala nähtamatut juuresolekut. Altarilauast vasakul paikneb 20. saj algusest pärit marmorist ohvrilaud, mille peal toimub proskomiidia ehk leiva (*prosforate*) ja veini ettevalmistamine Euharistia sakramendiks.

Altar paikneb ülejäänud kirikuruumist veidi kõrgemal. Ikonostaasist lääne pool olev ja võrega piiratud kõrgem koht põrandal kannab nime altariesine ja selle keskmises osas mõlemate Kuninglike Uste ees on ambonid – seal peab preester jutlust ja loetakse evangeeliumi. Issanda

⁷⁹ Lisaks tegelikult eksisteerinud ruumile on Siioni tuba ka maise ja taevase Kiriku kujundlik nimi.

⁸⁰ Mõiste seletust vt § 3.2 – Ikonostaasi sümboolne tähendus.

⁸¹ **Altarilaud ehk aujärg** - pühitsetud neljakandiline laud, mis paikneb keset altarit. Aujärg on pühakoja kõige püham koht, Jumala riigi söömaaja laud, mille peal tuuakse Kolmainu Jumalale Kristuse «veretut ohvrit». Aujärjel leavad alati Neli-evangeelium ja antimins (Kristuse haudapanemise kujutisega pühitsetud rätik, mille sisse on ömmeldud mõne pühaku säilmed) ning samuti Pühade Andide laegas, milles hoitakse varuks Pühasid Ande haigete ja surijate jaoks. Aujärje tagaosas seisab seitsmeharuline küünlajalg ja sellel lebab ka rist usklike õnnistamiseks. Altarilaud valmistatakse kas puust või kivist ning on ümbritsetud kahe pühitsetud riidega. Aujärje külge puutuda ja selle eest (altarilaua ja Kuninglike Uste vahelt) läbi minna on lubatud ainult vaimulikkonnal. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 18. II 2010).

Muutmise Peakiriku uhke ikonostaas on varustatud õigeusu kirikus võõra detailina esineva kantsliga⁸², kuid vaatamata sellele (aga võib-olla ka kantsli ebahariliku paigutuse tõttu) eelistavad kiriku preestrid pidada jutlusi seistes traditsiooniliselt ambonil. Ambon sümboliseerib õigeusu kirikus kohti, kus Jeesus Kristus jutlusi pidas (mägi, laev jt) ja kivi, mida ingel Issanda Haua eest ära lükkas. Ambonile tohivad tõusta ainult vaimulikud ja diakonid.

Altariesisel paikneb Issanda Muutmise kirikus mitu analoogi⁸³, mida preestrid kasutavad raamatute alusena jutluste ajal, ja raamaturiiulit. Altariesise lõuna- ja põhjapoolses osas asuvad kliiroosed – see on koht pühakojas, kus jumalateenistuste ajal seisavad lugejad ja lauljad. Issanda Muutmise Peakirikus seisavad lauljad küll mitte kliirostel, vaid kiriku keskel altariesise võre ja keskmise piilari vahel. Seal on koori tarbeks paigaldatud mitmed puidust ja metallist lambiga noodihoidjad. Kliiroste ääres asuvad traditsiooniliselt *horugvi*'d ehk kirikulipud Jeesus Kristuse, Jumalasünnitaja ja pühakute kujutisega. Kirikulipud on tavaliselt tikitud. Kirikulipud sümboliseerivad kristluse võitu paganate üle – need ilmusid kirikutesse 4. saj ja neid kantakse ristikäigu ajal protsessiooni ees. Issanda Muutmise Peakirikus asuvad kirikulipud põhjapoolse kliirose ääres. Neid on eri tüüpi – õliga maalitud ikoonidega 19. saj pärit tikandite ja narmastega sametist kirikulipud ja veidi hilisem, 20. saj algusest pärit kullatud messingist kirikulipp. Kõik lipud on ilmselt valmistatud vabrikutööna Venemaal.⁸⁴ Põhjaseina ääres seisab altariesisel ka 19. saj lõpust või 20. saj algusest pärit messingist karikakujuline ristimisnõu. Samas kohas paikneb ka kaasaegne, metallist „püha vee“ tünn.

Tallinna Issanda Muutmise Peakirikus puudub eeskoda selle traditsioonilises mõttes. Harilikult on see kiriku keskosast seintega eraldatud väiksem ruum, mis sümboliseerib maist olemist. Eeskojas palvetavad tavaliselt patused, kes ei arva ennast väärivat kiriku keskossa siseneda. Ainus eraldatud ruum enne Issanda Muutmise Peakiriku keskossa jõudmist on tuulekoda peasissepääsu kahe ukse vahel. See on selgelt liiga väike, et pidada seda eeskojaks. Seega võib eeskojaks kujundlikult nimetada peasissepääsule lähedast kirikuosa, mis asub tooliridade taga ja kuhu on praegu paigutatud küünalde müüginurk. Viimases saab samuti

⁸² Vt § 3.3.3 – Kirjeldus, stiilianalüüs ja ikonograafia.

⁸³ **Analoog** (kr. k. *analogion* «koht, kust öeldakse sõna») – kaldus ülaosaga kõrge lauake või alus, millele jumalateenistuste ajaks asetatakse kummardamiseks ja suudlemiseks Evangeelium, rist või ikoonid. Kasutatakse ühtlasi ka jumalateenistuste käigus loetava raamatu alusena. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 22. I 2010).

⁸⁴ Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Tallinna Issanda Muutmise kirikus asuvate ajalooliste kunstiväärtuslike esemete nimekiri. Kaitskohustus teatis nr. 6009. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet. Vestlus ikoonimaalija Valentin Soboleviga. 18. VIII 2009. Vestluse lindistus autori valduses.

esitada kirjalikke palveid elavate ja surnute eest, tellida erilist hingepalvet, osta ikoone, riste, krutsifikse ja religioosset kirjandust.

Kiriku keskosa tähistab inglite ja voooruslike inimeste maailma, Kristuse ilmalikku poolt ja inimese hinge. Issanda Muutmise Peakiriku keskosa on piklik ja kahelööviline, nagu seda algselt oli keskaegne tsistertslaste kloostri basiilika. 19. sajandil lisati kirikule võltskuppel, et muuta kiriku välisilme rohkem õigeusu pühakojaga sarnaseks, kuid kiriku sees olevad laevõlvid on jäetud rekonstrueerimata. Kiriku keskosas viibivad jumalateenistuste ajal inimesed. Kiriku keskele on paigutatud lihtsa ja vana kirikusisustuse taustal liiga modernsetena mõjuvate toolide read. Erinevalt vene õigeusu kirikust on eesti apostlikus õigeusu kirikus 20. saj lõpust lubatud jumalateenistustel istuda, nagu seda on lubatud ka luteri ja katoliku kirikutes. Seda erinevust eesti ja vene õigeusu kirikute tavas seletab asjaolu, et eesti apostlik õigeusu kirik allub Konstantinoopoli ehk kreeka patriarhaadile, aga Kreekas on kirikukogudustel lubatud istuda jumalateenistuste mõningate osade jooksul.

Kiriku lõunaseina ääres, väiksel kõrgendusel põrandast, paikneb kateeder⁸⁵ ehk piiskopitool. Selle asukoht kirikus on tingitud kirikuhoonest endast. Tavaliselt paikneb piiskopitool keset õigeusu kirikut, amboni vastas, kuid kuna Issanda Muutmise kirik on oma konstruktsioonilt kahelööviline ja selle keskel on hoopis võlve toetav sammas, tuli seetõttu leida kateedri teine asukoht. Lõunaseina äärne koht ikonostaasile lähedal sai valitud sellepärast, et tavaliselt peetakse jumalateenistusi kirikus just lõunapoolse Issanda Muutmise ikonostaasi ees.⁸⁶

Õigeusu kiriku seinad on tavaliselt kaetud seinamaalidega – sealjuures on eelistatud freskotehnikas teostatud maalinguid. Kuna Issanda Muutmise Peakiriku sisearhitektuur ei vasta täielikult õigeusu kiriku traditsioonidele, ei ole mõtet võrrelda selle seinamaale teiste kirikute omadega ja spekuloida, mis oleks võinud olla teisiti, kui näiteks kiriku laes oleks olnud kuppel. Tavaliselt paiknevad seinamaalingud kirikus kooskõlas pühakoja osade sümboolikaga ja kõikide seinamaalingute kompositsioonid on orienteeritud ikonostaasi suunas. Kõnealuses kirikus on seinamaalingute valikul ja paigutusel suhteliselt juhuslik iseloom. Kiriku lõuna-, põhja- ja lääneseinu kaunistavad ilmselt *secco*-tehnikas teostatud

⁸⁵ **Kateeder** (kr. k. *kathedra* «iste, tool») – altaris või keset pühakoda paiknev piiskopitool. Ülekantud tähenduses linn või piiskopkond, kus asub piiskop (siit ka väljend «kateedrile määrama»). *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 8. VI 2010).

⁸⁶ Vt § 3.3.3.2 – Ikooniseina kujundus.

pühakute ja apostlite figuurid ning paar religioosset stseeni. Olgu nende valik kuitahes juhuslik, tuleb siiski meeles pidada, et iga kirikuseina maalitud pühaku kuju väljendab selle pühaku saladuslikku juuresolekut pühakojas. Miskipärast ei ole altariseinu üldse kaunistatud.

2.2 Kiriku seinamaalid ja nende seisund

Teadaolevalt on kiriku seinamaalide autoriteks kohalik kunstnik Theodor Albert Sprengel (1832–1900) ja tema õpilane Gutmann. T. A. Sprengel oli maalikunstnik, joonistusõpetaja, kunstiarvustaja, tõlkija ja luuletaja. Ta sündis Harzis Wollershausenis pastori perekonnas. Alates 1872. a tegutses ta Tallinnas, kus ka hiljem suri. Peterburi Kunstiakadeemialt sai ta vabakunstniku nimetuse. Sprengel on loonud romantilises laadis ajaloomaale, altaripilte, portreid, joonistusi ja raamatuillustratsioone. Samuti osales ta innukalt Tallinna muusikaelus.⁸⁷ 1895. a maalis Sprengel koos oma õpilasega kiriku võlvialustele kilpkaarte ja nende alustele seintele umbes kolmemeetrised pühakute kujutised kunstnik Vladimir Makovski kavandite järgi. Samal ajal kirjutasid nad seintele ka „Usutunnistuse” (vene keeles „Символ веры”) palve sõnad. K. Tizik nimetab seintel ülemises reas kujutatud apostleid järgnevalt:⁸⁸

Lõunapoolsel seinal, ikonostaasist paremal:

1. Evangelist Luukas (vt ill 7)
2. Evangelist Markus (vt ill 7)
3. Apostel Jaakobus
4. Apostel Andreas
5. Apostel Bartolomeus
6. Apostel Filippus

Põhjapoolsel seinal, ikonostaasist vasakul:

1. Evangelist Johannes
2. Evangelist Matteus
3. Apostel Peetrus
4. Apostel Paulus
5. Apostel Toomas

Evangelist Matteus on apostlitest ainus, kelle kõrval on kujutatud ka tema atribuuti – inglit.

Mingil põhjusel ei ole kujutatud ülejäänud kolme apostli atribuute.

⁸⁷ *Eesti kunsti ja arhitektuuri bibliograafiline leksikon* (1996) Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk. 488-489.

⁸⁸ Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 50.

III 7. Kiriku seinamaalid.
Evangelistid Luukas ja Markus

Alumises reas on kujutatud vene ja ida kirikuisasid. Nende ikonograafilisi allikaid kirjeldab K. Tizik 1896. a järgnevalt:⁸⁹

Lõunapoolsel seinal, ikonostaasist paremale:

1. Vaga Radoneži Sergi (Makovski originaali järgi)
2. Vürst Aleksander Nevski (akadeemik Šiltsevi joonise järgi)
3. Kiievi vürst Vladimir – Venemaa ristija (1888. a. raamatuillustratsiooni järgi)
4. Püha piiskop Tihhon Zadonski (1862. a. raamatuillustratsiooni järgi)
5. Vaga Jov⁹⁰ – Potšaevi suurkloostri eesseisja (Püha Jovi ikooni järgi)

Selle seina kujunduse puhul on tegemist mongoli vallutuste eelsete vene pühakutega. Rodoneži Sergi, Aleksander Nevski ja vürst Vladimiri kujutised on selgelt äratuntavad. Venemaad ristinud vürst Vladimir hoiab näiteks käes kirju, mis kutsuvad Jumalat tema inimesi valgustama. Tihhon Zadonski on arhimandriidi riietuses⁹¹ (rombikujulised detailid rüül on arhimandriidi tunnuseks), rinnal ripub panagia⁹². Vaga Jov on kujutatud askeetliku skeemamungana^{93 94}.

⁸⁹ Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 50.

⁹⁰ Eestipäraselt – Vaga Hiiob.

⁹¹ **Arhimandriit** (kr. k. *archimandritēs* < arhi- + mandra «karjaaed») – munkpreestri kõrgeim auaste; antakse kloostriülematele või kõrges administratiivametis olevatele munkadele, või omistatakse aunimetusena. Peale tavaliste preestri teenistusrõivaste kannab arhimandriit teenistuse ajal ka mitrat. Arhimandriidi auastmes munk võib olla pühitsetud ka piiskopiks. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 21. I 2010).

⁹² **Panagia** (kr. k. *panagia* «kõigepüham») – väike Jumalasünnitaja ikoon, mida piiskop kannab rinnal ja mis on tema piiskopiseisuse tunnus. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 21. I 2010).

⁹³ **Skeema** (kr. k. *schēma* «kuju, skeem») – mungaelupidamise kolmas aste (pärast rjassakandmist ja mantiat), mis kujutab endast täielikku lahtiütlemist maailmast ja kõigest maisest, eemaldumist välisest tegevusest ja teenimisest lakkamatuks palvetamiseks ja kirgedega võitlemiseks. Skeema vastuvõtnud munka nimetatakse skeemamungaks. Ta kannab kukolit, mida nimetatakse samuti skeemaks. Skeemamunklus tekkis Lähis-Idas 5. sajandil, kui erakuelupidamist korrastada sooviv keisrivõim andis erakmunkadele käsu kloostritesse elama asuda. Erakud, kes olid oma üksindusest ilma jäänud, sulgusid kinnistesse kambritesse ning neid hakati sestpeale nimetama suure skeema munkadeks. Hiljem polnud range eraldatus skeemamunkade jaoks enam kohustuslik. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 21. I 2010).

⁹⁴ Vestlus ikoonimaalija V. Soboleviga. 18. VIII 2009. Vestluse lindistus autori valduses.

Läänepoolsel seinal, lõunaportaalist paremal:

1. Kogu Venemaa metropoliit Pjotr (Makovski originaali järgi) (vt ill 8)
2. Kogu Venemaa metropoliit Aleksi (Makovski originaali järgi) (vt ill 8)
3. Kogu Venemaa metropoliit Joonas (Makovski originaali järgi)
4. Kogu Venemaa metropoliit Filipp (raamatuillustratsiooni järgi)

Metropoliitidest⁹⁵ on kõige äratuntavam 14. sajandi kogu Venemaa metropoliit Aleksi, kes oli samuti ikoonimaalija. Kuna Venemaal ei olnud veel 14. sajandil patriarhaati (vene õigeusu kirik allus siis Konstantinoopoli patriarhaadile), ei kandnud vene metropoliidid veel mitrat peas.⁹⁶ Mitra kasutamine Venemaal algas veidi enne Bütsantsi riigi langust. Metropoliit Pjotr näeb pigem välja kui Moskva metropoliit Makari: kujutatud figuur hoiab käes väikest kirikut, mis võiks viidata metropoliit Makarile, kes ehitas esimese kiriku Moskvasse.⁹⁷

Ill 8. Kiriku seinamaalid.
Metropoliidid Pjotr ja Aleksi

Põhjapoolsel seinal, ikonostaasist vasakul:

1. Püha Johannes Kuldsuu (Makovski originaali järgi)
2. Püha Basileios Suur (Makovski originaali järgi)
3. Püha Gregorius Teoloog (Makovski originaali järgi)

⁹⁵ **Metropoliit** (kr. k. *mētropolitēs* < *mētropolis* «emalinn») – piiskopi aunimetus, järgmine pärast ülempiiskopi tiitlit. Ülemhingeekarjane, kes valitseb suurt või erilise tähendusega piiskopkonda. Selline tiitel võidakse omistada ka austusavaldusena eriliste teenete eest Kirikus. Väliselt eristab metropoliiti ülempiiskopist ja piiskopist valge klobuk (munga silindri- või kuplikujuline peakate, mille külge on kinnitatud pikk, selga kattev riidelint). *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 21. I 2010).

⁹⁶ **Mitra** (kr. k. *mitra* «peaside») – piiskopi, arhimandriidi või teeneka ülempreestri jumalateenistustel kantav pärlite ja vääriskividega rikkalikult kaunistatud kõrge peakate. Mitra külgedel paiknevad Kristuse, Jumalasünnitaja ja Ristija Johannese tillukesed ikoonid. Piiskopi mitrat kroonib väike rist. Ehkki mitra küll väliselt sarnaneb kuningakrooniga ning tähistab piiskopiau, on ta sisuliselt siiski piiskopi enese Evangeeliumile allumise tähis. Seepärast meenutavad ka mitral paiknevad ikoonid ja kaunistused aujärje Evangeeliumi esikaane omi. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 21. I 2010).

⁹⁷ Vestlus ikoonimaalija V. Soboleviga. 18. VIII 2009. Vestluse lindistus autori valduses.

Sellel seinal on kujutatud kõige vanemaid pühakuid: Johannes Kuldsuu, Basileios Suur ja Grigorius Teoloog ehk Jumalasõnaõpetaja. Neid kolme varajase kristluse pühakuid kujutatakse ikonograafiliselt alati koos. Hetkel näeb Issanda Muutmise põhjaseinal neist ainult kahte. Ikonostaasist kõige kaugemale jääv seinamaali väli on praegu kaetud 20. saj lõuendmaalinga „Jeesus Kristus”. Toetudes Tiziku järjestusele ja teistele varasematele allikatele⁹⁸ võib arvata, et selle maali all peaks peituma seinamaal Gregorius Teoloogiga. Seinaväli Johannes Kuldsuu ja Basileios Suure vahel on tühi. Ilmselt jäi see väli kunstnik Sprengeli poolt täitmata, sest seinamaalingute teostamise ajal paiknes selle seinosa juures üks neljast kiriku kahhelahjust. Sellele viidab ka asjaolu, et 1999. a Püha Miikaeli kloostri hoovist välja kaevatud nunnade säilmete ümbermatmisel kiriku põhjaseina äärde tekkis tõrge – laudpõranda eemaldamisel maalinguta seinosa ääres satuti müürimassiivile, mis tõenäoliselt oli kunagi (19. saj) siin asunud ahjule laotud vundament ja nunnadele rajatav hauakamber tuli nihutada lääne suunas.⁹⁹

Läänepoolsel seinal võlvide all metropoliitide figuuride kohal kujutas Sprengel kaht religioosset stseeni. Lõunaportaalile lähim seinamaal kujutab stseeni, kus Konstantinoopoli patriarh õnnistab Püha vürstinna Olgat tagasiteel Venemaale. Vürstinnast paremal seisavad Bütsantsi riigi imperaator iseloomulikus riietuses ja piiskop, kes kingib Püha Olgale Jumalaema ikooni, mille ta hiljem Kiievisse tõi. See on ajalooline fakt.¹⁰⁰ Taustaarhitektuuri stiilist rangelt kinni ei peetud.

Teine seinamaal kujutab stseeni, kus Radoneži Sergi õnnistab vürst Dmitri Donskoi'd Kulikovo lahinguks tatarlastega. On mõnevõrra imelik, et Radoneži Sergi õnnistab vürsti tühjade kätega, sest selle süžee ikonograafia kohaselt õnnistab ta Donskoi'd harilikult Jumalaema ikooniga.¹⁰¹ K. Tizik mainis oma raamatus, et sellele pildile oli kunstnikule eeskujuks illustratsioon 1891. a Stupini kalendrist.¹⁰²

⁹⁸ Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ja selle sisustuse paikse ülevaatus aruanne (detsember 1953. a). Tallinn: Ennistuskoda Kanut, ptk. 2 – Siseviimistlus.

Историческая свѣдѣнія о Ревелѣ (Отдѣльное добавленіе к книгѣ „Путеводитель по Ревелю”) (1897), Tallinn (Ревель), lk. 123.

⁹⁹ Mäeväli, S. Ülevaade hauakambri ehitamisest Issanda Muutmise Katedraali ja nunnade põrmude ümbermatmisest sinna.

¹⁰⁰ Vestlus ikoonimaalija V. Soboleviga. 18. VIII 2009. Vestluse lindistus autori valduses.

¹⁰¹ Sealsamas

¹⁰² Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 50-51.

Kiriku perimeetritele kirjutas kunstnik tavapäraselt „Usutunnistuse” sõnad.¹⁰³ Mitte kogu „Usutunnistuse” tekst ei mahtunud seintele ja seetõttu jäi osa ka kirjutamata. Aknaavad olid veel 1953. a ülevalt ja külgedelt ümbritsetud 20 cm laiuse õlivärvimustriga Staraja Ladoga Püha Jüri kiriku sisekujunduse eeskujul, kuid see värviline raamistus on nüüdseks üle värvitud. Kunagi erksamate värvidega kaetud kiriku seinad on tänapäeval lahendatud ookrivärvi ja pruunikates toonides värvigammas.¹⁰⁴ Osa vanast värvilahendusest on säilinud ainult fragmentaarselt kiriku pikihoone idapoolsete akende juures, ikonostaasi taga altariruumis ega ole kirikurahvale nähtav.

Ülalpool kirjeldatud seinamaalid on viimase 100 aasta jooksul suures osas kahjustada saanud. 1953. a teostatud siseviimistlusaruandest tuleb välja, et juba siis olid kõik pühakute figuurid tuhmunud, esines mõningaid kriimustusi, niiskuseplekke ja kohati olid värvitükid pudenenud. Kõige rohkem hävitas niiskus värvi põhjaseinal olevate apostlite Peetruse, Pauluse, Toomase ja Juudase ning lõunaseina apostlite Markuse ja Andree piltidel. Seinas olev niiskus oli täiesti rikkunud lääneseinal oleva metropoliit Pjotri maali, eriti ülemises osas – värv oli suurte tükkidena välja langenud ja esines rohkesti niiskuseplekke. Samuti rikkus niiskus Püha vürstinna Olgat kujutavat seinamaali, kus esines rohkesti värvikadusid. Metropoliit Filippi kujutava seinamaali alumise nurga juures olev värv oli koos krohviga ca 0,25 m² ulatuses varisenud.¹⁰⁵

Kõik seinamaalid on 20. saj olnud ka robustselt restaureeritud ilma sellekohase dokumentatsiooni säilitamiseta. Lähemal vaatlusel on näha, et seinamaalingute aluseks olev pealmine peenike krohvikiht on mitmes kohas pudenenud ja tekkinud lakuunide peitmiseks

¹⁰³ **Символ веры:** „Верую во единого Бога Отца, Вседержителя, Творца небу и земли, видимым же всем и невидимым. И во единого Господа Иисуса Христа, Сына Божия, Единородного, Иже от Отца рожденного прежде всех век, Света от Света, Бога истинна от Бога истинна, рожденна, несотворенна, единосущна Отцу, Имже вся быша. Нас ради человек и нашего ради спасения сшедшаго с Небес, и воплотившагося от Духа Свята и Марии Девы, и вочеловечившася. Распятого же за ны при Понтийстем Пилате, и страдавша и погребенна. И воскресшаго в третий день по Писанием. И восшедшаго на Небеса, и седяща одесную Отца. И паки грядущаго со славою судити живым и мертвым, Егоже Царствию не будет конца И в Духа Святаго, Господа, Животворящаго, Иже от Отца исходящаго, Иже со Отцем и Сыном спокланяема и славима, глаголавишаго пророки. Во Едину Святую Соборную и Апостольскую Церковь. Исповедую едино Крещение во оставление грехов. Чаю Воскресения мертвых, И жизни Будущаго Века. Аминь.” *Молитвослов* (2005) Peterburi: Общество свт. Василия Великого, lk. 7-8.

¹⁰⁴ Veel 1953. a oli kiriku seinte ja piilarite alumises osas ca 160 cm kõrgune lilla õlivärviga maalitud paneel. Ülevalpool paneeli, kuni võlvialguseni, olid seinad ja piilarid kaetud sinise õlivärviga. Aknaavad olid ümbritsetud sinise, punase, roheline ja valge värviga tehtud mustriga ja avade kohal olid inglite kujutised. Aknaavad olid kaetud sinise õlivärviga, pilastrid tumerohelise ja kapiteelid halli õlivärviga.

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ja selle sisustuse paikse ülevaatus aruanne (detsember 1953. a). Tallinn: Ennistuskoda Kanut, ptk. 2 – Siseviimistlus.

Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 51.

¹⁰⁵ Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ja selle sisustuse paikse ülevaatus aruanne (detsember 1953. a). Tallinn: Ennistuskoda Kanut, ptk. 2 – Siseviimistlus.

on seejärel teostatud täisretušš. Preester Aleksandri sõnul on neid seinamaale üle maalitud püsivate, ilmselt õli sisaldavate värvidega, ja seda kohati originaalset maali mitterespekterival viisil – tulemuseks on isegi mõne pühaku näojoonte muutmine. Arvatavasti olid sellel ebakorrektsel restaureerimisprotsessil kasutatud värvid väga pika kuivamisajaga ning täieliku kuivamiseni on jõudnud koguda ja enda sisse imeda mustust ja tahma, mida enam pole võimalik maha pesta.¹⁰⁶

2.3 Ikoonid, kappraamistused ja tahvelmaalid kirikus

Vanas Testamendis oli keelatud Jumalat kujutada, sest Teda polnud veel keegi oma silmadega näinud, seega sarnanes Tema kujutamine ja Tema kuju kummardamine paganate iidolite kummardamisega. Jumala kujutamine sai võimalikuks ja lubatuks ainult peale Jeesus Kristuse sündi ja elu inimeste seas. „*Veelgi enam, keeld kujutada Jeesus Kristust oleks võrdunud kahtlemisega Tema lihakssaamise täiuses.*”¹⁰⁷ Seitsmes Üleilmne Kirikukogu, mis toimus viimase ühtse kristliku kiriku kirikukoguna 787. a Nikaias, tegi lõpu ikoonilõhkumise väärdõpetusele ja määratles, et pühakute ikoone ehk kujusid kummardades ei kummarda inimesed värvitud puidust hingetuid iidoleid, vaid ikoonidel kujutatud isikuid.

Eesti keelde jõudnud sõna *ikoon* on pärit vanakreeka keelest, kus sõnal *eikōn* on lai tähendus: „pilt, kuju”. „Eesti keele seletav sõnaraamat” defineerib seda mõistet järgmiselt: „*Kristust, jumalaema, pühaks peetavaid piiblitegelasi v. pühakuid esitav tahvelmaal v. reljeef õigeusu kirikukunstis*”.¹⁰⁸ Kuid see kirjeldus on liiga kuiv ja pealiskaudne. Tegelikult on ikoon õigeusu üks hinnalisemaid sümboleid. „*Traditsiooniline õigeusu ikoon pole ei „vaga pildike”, pühaku fotoportree ega ka mingi sündmuse illustratsioon, vaid väljendab igavikulist ja jumalikku tegelikkust, asjade sügavaimat mõtet.*”¹⁰⁹

Nagu igas õigeusu kirikus, on ka Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku keskosa sisustatud ikoonidega. Ikoonid on paigutatud seintele või spetsiaalsetesse ikoonikappidesse ehk *kiot*’idesse (vene keeles *kuom*, kreeka keeles *kibōtos* - “kast, laegas”). Ikoonikapid võivad seista nii põrandal kui ka rippuda seintel. Tuleb meeles pidada, et ikooni kunagi „ei riputata”, vaid „püstitakse”, isegi kui see kinnitatakse seinale. Kõnealuses kirikus on esindatud

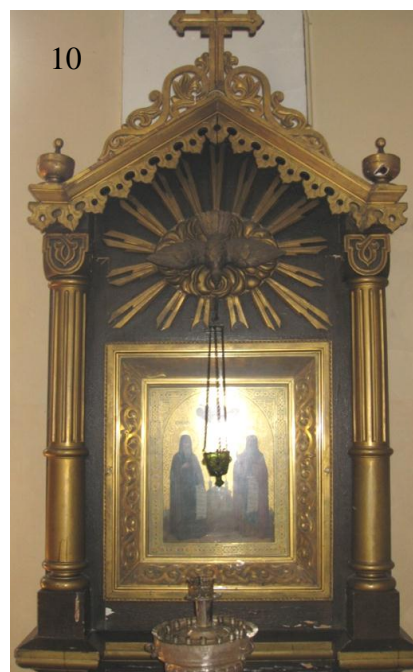
¹⁰⁶ Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülempreester Aleksandriga. 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

¹⁰⁷ *Õigeusu alused* (2004) Tallinn: Püha Issidori Õigeusu kirjastuselts, lk. 81.

¹⁰⁸ *Eesti keele seletav sõnaraamat* (veebiversioon), Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/ekss/> (vaadatud 7. V 2010).

¹⁰⁹ *Õigeusu alused*, lk. 81.

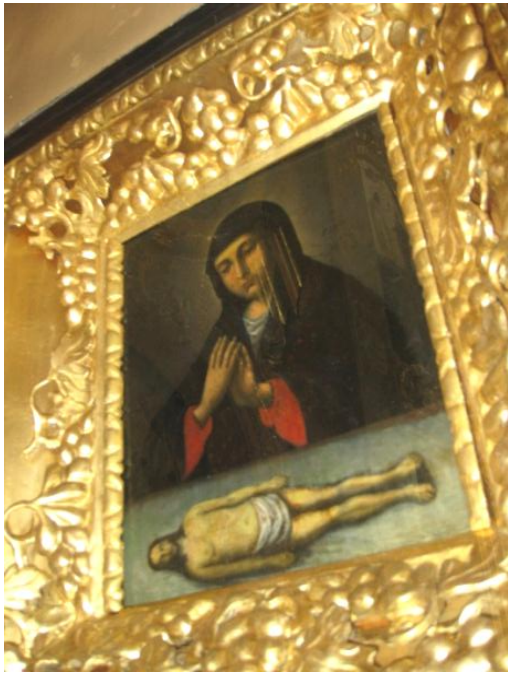
mõlemad ikoonikapi tüübid. Põrandale asetatud huvitavamate ikoonikappide seas on näiteks 19. saj lõpust puidust ja spoonist rohke kullatud nikerddekooriga historitsistlik kappraamistus ikoonile „Ülestõusmine” (vt ill 9), 20. saj algusest pärinevad naturaalpuidust historitsistliku kujundusega, neobütsantsliku dekooriga kappraamistus ikoonile „Apostlid Peetrus ja Paulus”, eklektilist laadi kappraamistus ikoonile „Kõigi Kurbade Rõõmu Jumalaema” ja aaderdatud puidust kappraamistus ikoonile „Kiievi koopakloostri pühakud vagad Antoni ja Feodossi” (vt ill 10). Seintele paigaldatud ikoonikappide seas on huvitavamad 19. saj lõpust tammepuust treititud historitsistlik klaasita kappraamistus ikoonile „Vürstinna Olga” ja samast sajandist pärit kullatud raamistuse ja klaaskaanega, Pühavaimu kujutisega kapp ikoonile „Kolmainsus”.

Ill 9.-10. Kappraamistused „Ülestõusmise” (vasakul) ja „Kiievi koopakloostri pühakud vagad Antoni ja Feodossi” (paremal) ikoonidega

Nii nagu ikoonikapid kirikus on pärit enamasti 19. saj lõpust või 20. saj algusest, on seda ka enamikus ikoonid. Ainult üksikud ikoonid Issanda Muutmise Peakirikus on vanemad, pärinedes 18. sajandist.¹¹⁰ Kiriku vanimad ikoonid on temperavärvidega puidule maalitud „Ära itke mind, Ema” (vt ill 11) kiriku lõunaseinal, ikonostaasi juures, „Kõigi Kurbade Rõõmu Jumalaema” (vt ill 12) keskmise piilari põhjaküljel, põrandapealses kappraamistuses, ja „Kolmainsus” (vt ill 13) läänepoolse piilari idaküljel.

¹¹⁰ Kiriku ikoonide dateeringud tuginevad Sirje Simsoni koostatud kaitsekohustuse teatisele: Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Tallinna Issanda Muutmise kirikus asuvate ajalooliste kunstiväärtuslike esemete nimekiri. Kaitsekohustuse teatis nr. 6009. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet.

Ill 11. Icoon „Ära itke mind, Ema”

Ill 12. Icoon „Kõigi Kurbade Rõõmu Jumalaema”

Ill 13. Icoon „Kolmainsus”

Ill 14. Icoon „Peaingel Miikael”

„Kolmainsuse” kohta on teada, et see ikoon oli üle maalitud 1858. a – seega võib algne ikoon pärineda 18. sajandist või olla isegi vanem. Icoon „Ära itke mind, Ema” on Eestis ainulaadne näide vene 18. saj ikoonimaalikunstist Jeesuse haua kohal leinava Jumalaema süžeeaga. „Kõigi Kurbade Rõõmu Jumalaema” ikoon on teostatud haruldases ukraina baroki stiilis. Kiriku põhjaseinal, ikonostaasi kõrval asuva „Peaingel Miikael” ikooni (vt ill 14) kohta on tänu

graveeritud kirjale teada, et see oli 1888. a kingitud, kuid võib olla tegelikult vanem. Icoon on maalitud kanoonilises stiilis, meenutades kuulsate ikoonimaalijate Andrei Rubljovi ja Dionysiose töid.¹¹¹ Seega võib see ikoon pärineda vanausulistelt, sest ainult nemad hoidsid kanoonilisest stiilist kinni ka pärast Peeter I ajastut, kui Venemaale tuli realistlik maalimise laad. Samas on võimalik, et selle ikooni puhul võib tegemist olla ka hilisema võltsinguga.

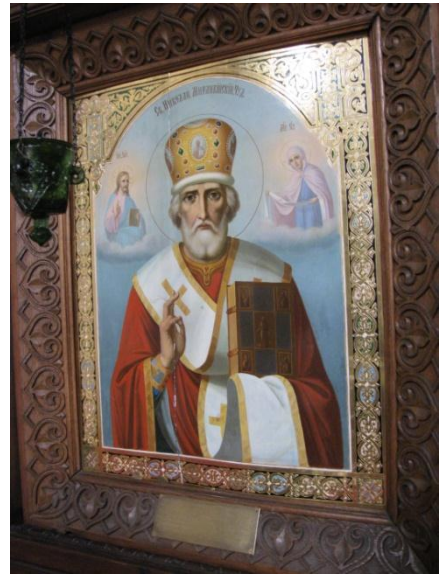
Enamus Issanda Muutmise Peakiriku ikoonidest pärineb 19. saj lõpust või 20. saj algusest ja esindavad nn „impeeriumi stiili” ikoonimaalis – teisisõnu kutsutakse neid Sinodi ajastu¹¹² või hilise päritoluga vene ikoonideks. Vene ikoonimaalikunst sai alguse Venemaa ristimisest 10. saj lõpus ja oli vanavene kultuuri keskseks osaks 17. saj lõpuni, kui Venemaale jõudsid lääne ilmalikud kunstiliigid. Väga kiiresti hakkas muutuma kirikukunsti väline ilme, sh ka ikoonid, mille kujundus lähenes nüüd aina rohkem euroopa „akadeemilise” kunsti traditsioonidele. Bütsantsi mõjutustega vanavene traditsiooniline ikoonimaal säilis ainult riigi keskustest kauges maakohtades. Moskvas ja Peterburis viljeleti Peeter I võimuajal ja sellele järgneval Sinodi ajastul uut laadi ikoone – enamus neist oli viimistletud suure meisterlikkusega ja liigselt kaunistatud rohkete detailidega. Icoonide arhitektuursed taustad meenutasid Lääne-Euroopa gravüüride arhitektuurseid dekoratsioone. Samuti pöörati palju tähelepanu ikoonidel kujutatava taimestiku botaanilisele täpsusele. Icoonide servad kaunistati algul barokse, seejärel aga uue, spetsiaalselt väljatöötatud vene rahvusliku ornamendiga. Selle tulemusena arenes ikoon, mis ühelt poolt vastas uue kultuuri nõudmistele, teiselt poolt oli siiski mingil määral kooskõlas traditsioonidest kinnipidavate ikoonimaalijate, v.a vanausuliste, maitsega. 19. sajandil oli akadeemilisel ikoonimaalil juba väga oluline roll.¹¹³ Selleks ajaks suhtus sellesse enamus tavainimesi, vaimulikke ja ikoonimaalijaid kui “õigemasse” võrreldes traditsioonilise vene ikoonimaaliga. 1856. a alates hakati ikoonimaali õpetama Peterburi Kunstiakadeemias. Sama sajandi teisel poolel tõusis jälle huvi vanade traditsiooniliste ikoonide vastu – neid hakati taga otsima ja koguma (alguses küll ainult vanausuliste poolt). See asjaolu põhjustas vanade ikoonide massilist võltsimist.

¹¹¹ Vestlus ikoonimaalija V. Soboleviga. 18. VIII 2009. Vestluse lindistus autori valduses.

¹¹² **Venemaa Püha Sinod** (esialgne nimetus Vaimulik Kolleegium) asutati 1721. a kõrgeima vaimuliku võimuorganina. Senise vene õigeusu kirikupea — patriarhi — amet likvideeriti. Püha Sinodi ajastu lõppes 1917. a, kui taastati patriarhaat. Sinodi kompetentsi kuulusid õigeusu kiriku dogmaatika, piiskopkondade ja koguduste asutamine, kirikute ehitamine, tähtsamate vaimulike kohtade täitmine, vaimulike õppeasutuste metoodiline ja majanduslik juhtimine, vaimuliku võimu kompetentsi kuuluvad kohtuasjad (ebaseaduslikud abielud jne).

¹¹³ *История иконописи : истоки, традиции, современность VI-XX века* (2002) Moskva: Арт-БМБ, lk. 211-229.

Issanda Muutmise Peakiriku ikoonid on enamasti teostatud segatehnikas puitlaudadele. 19. sajandini maaliti ikoone ainult temperas, kuid hilise vene ikooni puhul hakati mugavuse mõttes kasutama ka palju õlivärvi. Kiriku keskosa kaunistavad ikoonid on teostatud valdavalt impeeriumi stiilis. Klassikaliste vene ikoonide seas võib tuua näiteks „Kõigi Kurbade Rõõmu Jumalaema” ikooni pikihoone lõunaseinal, „Ülestõusmine” läänepoolse piilari lääneküljel, „Püha Nikolai Imetegija” (vt ill 15) pikihoone põhjaseina ääres, „Tihvini Jumalaema” keskmise piilari lõunaküljel ja „Kiievi Koopakloostri vagad Antoni ja Feodossi” läänepoolse piilari põhjaküljel.

Ill 15. Ikoon „Püha Nikolai Imetegija”

Vaheldumisi puitalusel ikoonidega esineb kirikusisutuses ka eri stiilides lõuendalusel õliga maalitud ikoone ja religioosseid maale. Lõuendalusel ikoonide seas on 19. saj I poolest pärinev „Püha Johannes Sõdalane” ja „Suurvürst Aleksander Nevski” 20. saj algusest. 19. saj lõpust või 20. saj algusest pärit usuteemaliste maalide seas võib esile tuua õnnistava Kristusega suuremõõtmelise maali „Rahu olgu teiega!” ja tüübilt läänekatoliikliku Jeesuslast

suudleva Jumalaema ikooni. Läänepoolse piilari lõunaküljel asub naturaalpuidust eklektilist laadi kappraamistuses lapsi õnnistava Jeesuse vagapilt „Laste õnnistamine” (vt ill 16). Võimalik, et selle pildi näol on tegemist kiriku seinamaalide teostaja T. A. Sprengeli tööga.¹¹⁴

Ill 16. Maal „Laste õnnistamine”

Katoliku ja luteri kirikutele iseloomulikud romantilises stiilis maalid paistavad õigeusu kirikus välja võõrelemendina. Eesti õigeusule iseloomulikud jooned tulenevad suurel määral selle Bütsantsi päritolust ning on paljuski ühised vene õigeusu kirikuga. Kirikute arhitektuuris

¹¹⁴ Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Tallinna Issanda Muutmise kirikus asuvate ajalooliste kunstiväärtuslike esemete nimekiri. Kaitskohustuse teatis nr. 6009. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet.

on kasutusel sibulakujulised kuplid, ristil on üks või kaks lisapõikpuud, ikoonide ees kummardatakse, iseendale lüüakse risti ette jne. Samas, EAÕK Tallinna Issanda Muutmise Koguduse puhul on tegemist ikkagi enamasti eestlastest koosneva kogudusega, mille liikmetele ei pruugi usuteemalised tahvelmaalid kirikus ebasobilikena tunduda, kuna Eestis asuvates luteri kirikutes on selline piltide kasutamine tavapärane.

Issanda Muutmise Peakiriku sisekujunduse eklektika on kujunenud kahe viimase sajandi vältel – ikoonid, maalid ja teised esemed saabusid kirikusse nii Vene Impeeriumi, Nõukogude Liidu kui ka Eesti Vabariigi ajal. Palju sakraalseid esemeid ja ikoone on kirikusse 20. saj üle toodud kõrvalmajas asunud Püha Vladimiri kirikust. Huvitavaks faktiks on see, et 1990. aastate jooksul on umbes sadakond ikooni saanud kirikusse Eesti piirivalve kaudu. Preester Aleksandr oli kokkulepe Eesti Tolliametiga, et Venemaalt ebaseaduslikult välja viidud ja tolli poolt konfiskeeritud ikoonid võttis ta aktiga üle ja tõi kogudusse. Täpsemalt – kirikusse võttis ta neid ikoone, mis ei olnud ära antud muuseumitesse või vanausuliste kogudustesse Peipsi järve ääres – viimastele anti üle konfiskeeritud vanausuliste ikoone.¹¹⁵

2.4 Muud objektid kiriku interjööris

Ikoonide ja maalide hulgas leidub kirikus ka muid õigeusu sakraalkunstiteoseid. Üheks selliseks on 19. saj lõpust või 20. saj algusest pärit kolmemeetrine puidust krutsifiks – Kolgata rist Kristuse, Neitsi Maarja ja apostel Johannese figuuridega (vt ill 17), mis toodi Issanda Muutmise kirikusse kõrvalseisvast endisest Püha Vladimiri kirikust. Rist on polükroomne, kullatud ja hõbetatud detailidega. Puidust suurte krutsifikside traditsioon tuli õigeusku läänest Peeter I ajal. Neid võib kohata paljudes õigeusu kirikutes ja ka neid võib käsitleda omamoodi ikoonidena.

Suurem osa kunstiväärtusi on kirikule läbi aegade kingitud. Kõrgete külaliste visiidid olid nii mõnigi kord seotud kiriku välis- ja siseremontide, interjööris tehtud muudatuste ning rahaliste ja esemeliste annetustega Issanda Muutmise kirikule. Annetajate seas on olnud ka mitmed vene kuninglikud isikud. Esimesena tuleb kindlasti mainida Peeter I ennast, kes käskis muuta Issanda Muutmise kiriku õigeusuliseks ja ehtida kauni ikonostaasiga. Karp Tizik kirjeldab oma raamatus Issanda Muutmise kiriku ajaloost nii kirikut külastanud keisreid ja

¹¹⁵ Riigi kaitse all oleva vallasmälestise kaitsekohustuse teatis nr. 6009. Tallinn: Tallinna kultuuriväärtuste amet. Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülepreester Aleksandriga. 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

nende lapsi kui ka keisrite poolt kirikule tehtud kingitusi.¹¹⁶ Nii külastas 1764. a Issanda Muutmise kirikut keisrinna Katariina II, kelle õukonna visiidiks ehitati kirikusse spetsiaalsed loožid. Peale visiiti kinkis Katariina II kirikule terve kapitäie preestrirüüsid. Ei ole täpselt teada, kas ka Nikolai I kirikut külastas, kuid tema annetuse eest ehitati kirik ümber 1830. a. Kolm aastat varem annetas ta kirikule preestrirõivad, ohvrilaua¹¹⁷ ja analoogi¹¹⁸. Imperaator Aleksander III pole küll kirikus käinud, kuid on 1886. a annetanud Tallinna Issanda Muutmise kirikule kolm kallist preestrirüüd.

III 17. Kolgata rühm

Kiriku lõunapoolse löövi keskel asub analoog, mis kujutab endast kaldus ülaosaga lauakest, millele asetatakse kummardamiseks ja suudlemiseks kiriku nimiikoon või sellel päeval tähistatava kirikupüha ikoon. Sarnaseid lauakesi kasutatakse ühtlasi ka jumalateenistuse käigus loetava raamatu alusena.

Enamus metallesemeid kirikus on valmistatud messingist ja üle hõbetatud. Kirikus on kolm kroonlühtrit: üks kolmerealine – *panikadilo* – 48 tulele ja kaks üherealist – 30 ja 16 tulele. Historitsistlikud laevalgustid valmistati Venemaal vabrikutööna 19. saj II poolel. Lühtrid on valmistatud messingist, suurem neist on hõbetatud, väiksemad kullatud, ja seadistatud elektrivalgustusele. Lisavalgustust annavad kirikule mitmed historitsistlikud seinalühtrid. Need on mõeldud kas kolmele või neljale küünlale, valmistatud messingist, kullatud ja seadistatud elektrivalgustusele. Ikoonide ette riputatakse õlilambid ehk lampaadid ja paigaldatakse küünlajalad, kuhu palvetajad panevad küünlad. Õlilambid Issanda Muutmise Peakirikus on väga ilusad ja kujult Eestis harvaesinevad. Nad on ilmselt pärit 19. sajandist, historitsistlikus stiilis, valmistatud messingist ja hõbetatud. Samuti on hõbetatud messingist

¹¹⁶ Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 52-55.

¹¹⁷ **Ohvrilaud** on nelinurkne laud altaris, millel valmistatakse erilisel kombel ette leiba ja veini eelseisvaks Euharistia (Kristuse Ihu ja Vere Veretu Ohvri) sakramendiks. Sellel hoitakse ka pühasid anumaid enne nende kasutamist liturgial. Ohvrilaud tähistab Kolgatat, millel Päästja risti löödi, ning seepärast on see püha koht, millesse tohib puutuda ainult vaimulikkond. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 22. I 2010).

¹¹⁸ Mõiste seletust vt § 2.1 – Kiriku interjööri kirjeldus ja stiilianalüüs.

valmistatud ka kõik põrandalühtrid ehk küünlajalad ning ripplühtrid õlilambile ja küünaldele. Need on toodetud Venemaal vabrikutööna.

Eriline koht kirikus kuulub hingepalvelauale ehk *kanun*'ile. See on 44 eri suuruses küünlapesa, õlilambipesa ja ristiga laud, millele inimesed surnute mälestuseks küünlaid panevad. Tavapäraselt paikneb kanun kiriku keskel, sissepääsust vasemal pool.¹¹⁹ Tallinna Issanda Muutmise Peakirikus asub *kanun* Püha Platoni haua ees (vt ill 18). Messingist kanun on pärit 20. saj algusest, kuid sellele kinnitatud puidust krutsifiks on selgelt kaasaegsem.

Ill 18. Püha Platoni haud ja *kanun* selle ees

Koguduse valduses ja ikonostaasi taga hoiul olevad hõbekarikad ja käsiristid on samuti enamasti annetatud – nende peal on ka selle kohta tekstid ning isegi ikoonidel kohtab vahel annetaja nime.¹²⁰

Tallinna Issanda Muutmise Peakirikus mängivad oma osa ka interjööri kaunistavad lilled – nii potililled kui kunstlilled – mis rõhutavad kiriku kui paradiisiaia käsitlust.

2.5 Interjööri objektide seisund ja soovitused nende säilitamiseks ja hoolduseks

2.5.1 Objektide seisund

Enamus ikoone kirikus on rahuldavas seisus. Suurem osa neist on kergelt määrdunud ja nende viimistluslakk on tumenenud. Ikoonide metallosad on sageli oksüdeerunud, ikooniraamidil esineb nikerddekoori kadusid. Mõne ikooni tahvlid on kõmmeldunud ja lauavahedes on pragusid ning värvikadusid nagu seda võib märgata kiriku põhjalöövhis ikonostaasi ees kappraamistuses paikneval ikoonil „Apostlid Peetrus ja Paulus”. Paljudel ikoonidel on näha

¹¹⁹ Kolesnikova, Valentina (2001) *Краткая Энциклопедия Православия. Путь к храму*. Москва: Центрполиграф, lk. 38.

¹²⁰ Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülepreester Aleksandriga. 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

mardikkahjustuste jälgi – näiteks kiriku pikihoone põhjaseina ääres kappraamistuses paikneval „Püha Nikolai Imetegija” ikoonil (vt ill 15) ja lõunaseinal asuval „Kõigi Kurbade Rõõmu Jumalaema” ikoonil.

Ikoonikapid on samuti määrdunud ja osaliselt kulunud. Neil esineb pragusid ja nikerddetailide kadusid. Nende allküljed on kohati pehkinud ja mardikate poolt tugevasti kahjustatud. Nimetatud kahjustuste näiteks võib tuua kiriku idapoolse piilari lõunaküljel paikneva „Tihvini Jumalaema” ikooni kappraamistuse. Mõned kappraamistused on hiljuti konserveeritud AS KAR-Grupi poolt¹²¹, kuid mitte kõik ei ole tänapäeval rahuldavas seisus. Mitmetel esineb spoonikadusid. Näiteks läänepoolse piilari lääneküljel asuva „Ülestõusmise” ikooni kappraamistusel (vt ill 9) on spoon kohati puudu ja kohati lahtine, vaatamata hiljutisele konserveerimisele. Ikoonikapil on samuti puudu liiste ja näha mardikkahjustuse jälgi.

Lõuendalusel maalid on määrdunud ja tumenenud. Lõuenditel on näha alusraami vajutusjälgi. Maalikihid on kaetud krakelüüriga, esineb väikseid värvikadusid ja rebendeid. Mõne ikooni/maali aluslõuend on deformeerunud. Raamidil kohtab mardikkahjustuse jälgi ja raamide kullatis on enamasti kulunud. Näiteks võib tuua lõuendil ikooni „Püha Johannes Sõdalane” (vt ill 19), mis seisab lahtiselt kiriku idapoolsel põhjaakna laual ja kannab kõikide ülalpool kirjeldatud kahjustuste tunnuseid.

Ill 19. Ikoon „Püha Johannes Sõdalane”

Kirikut kaunistavad elektrivalgustusele seadistatud kroon- ja seinalühtrid on rahuldavas seisus nagu ka messingist ja hõbetatud põrandalühtrid. Viimased on küll määrdunud ja oksüdeerunud ning hõbetis on osaliselt kulunud. Mõnel põrandalühtril on küünlapesad puudu või viltu. Algselt mõnel lühtril olnud kõrge fajanssküünal pühaku kujutisega on tänaseks hävinud. Suurem osa lae-, seina- ja põrandalühtritest on 1990ndate jooksul restaureeritud Jaan

¹²¹ AS KAR-Grupi poolt on 2004-2009. aastatel konserveeritud kappraamistused ikoonidele „Ülestõusmine” (TKVA, aruanne n 12 s 428), „Kolmainus” (TKVA, aruanne n 12 s 395), „Ära itke mind, Ema” (aruanne n 9 s 5909), „Vladimiri Jumalaema” (aruanne n 12 s 434).

Märssi poolt. Ta on põrandalühtreid ka hõbetanud ja küünlapesi juurde truginud.¹²² Kirikusaalis ikoonide ees ripuvad ripplambikesed on samuti oksüdeerunud, määrdunud ja hõbetis on kulunud.

Kirikulipud on samuti rahuldavas seisus. Nendel esineb murdejälgi, värvikihid on kergelt kulunud ja kardnarmad oksüdeerunud. Kirikulipp ikoonidega „Ülestõusmine” ja „Kaasani Jumalaema” on teistest rohkem kulunud, kardniit ja –narmad on oksüdeerunud, niit on kohati lahti ja keskmine lipuharu on allservast rebenenud.

Valgest marmorist altar ja ohvrilaud on heas korras. *Kanun* on oksüdeerunud ja algsest krutsifiksist on alles vaid sokkel (praegune krutsifiks on uus). A. Adamsoni valmistatud ja kiriku keskel paiknev piiskop Platoni sarkofaag on rahuldavas seisus – esineb kergelt määrdumist.

2.5.2 Soovitused objektide säilitamiseks ja hoolduseks

Objektide säilimise eeltingimuseks on stabiilse ning vastavale materjalile optimaalse keskkonna loomine ja hoidmine. Kirikuhoonet tuleb inspekteerida mitu korda aastas – eriti kevadel pärast lume sulamist, et avastada võimalikke talviseid kahjustusi, ja sügisel pärast lehtede langemist, et kontrollida, kas hoone on talve tulekuks valmis. Kiriku peab tingimata üle vaatama ka pärast igat tugevamat tormi. Vähemalt kord aastas peaks kontrollima kogu sisustuse ja vallasvara seisukorda. Regulaarne ülevaatus aitab avastada objektide kahjustused varakult.¹²³ Kirikus tuleb vältida järske temperatuuri kõikumisi. Ümbritseva keskkonna tingimuste parandamine eeldab pidevat kontrolli küttesüsteemi üle, samuti akende korrashoidu, koitõrjet ja järjepidevat elektrijuhtmete kontrolli ning vajadusel ka vahetamist.

Kirikut võib edaspidi kütta sarnaselt praegusele kütiskorrale.¹²⁴ Õhu suhteline niiskus ei tohi langeda kirikus alla 50%. Vastasel juhul võib toimuda puitmaterjalist valmistatud ikonostaasi, ikoonide jt kunstiväärtuste kokkukuivamine, mis omakorda põhjustab pragusid objektides ja krundi-, värvi- ja kullatisekihtide alusest lahtilöömist. Praegu kirikus kasutatavate veevannide asemel võiks edaspidi finantside olemasolul kaaluda spetsiaalsete õhuniisutite paigaldamist.

¹²² Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülempreester Aleksandriga. 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses. Restaureerimistöö aruanne (2000. a) TKVA, n 12 s 287.

¹²³ *Kirikute hooldusraamat*, lk. 8.

¹²⁴ Vt § 1.4 – Kiriku praegune seisukord ja sisekliima. Soovitused kirikuhoone korrashoidmiseks ja kütmiseks.

Kui aga peaks kirikus tekkima liigse niiskuse probleem – tuleb kirikus tagada korralik õhuringlus ja järgida õiget tuulutusrežiimi. Liigse niiskuse vältimiseks on vajaduse korral soovitatav konsulteerida spetsialistiga.

Lõuendit ja puitu võivad kahjustada nii seened kui ka mardikad. Seened tekivad puidul kergesti, kui puidu niiskussisaldus on üle 20%. Seenkahjustuse korral lõuendalusel maalil nakatub tavaliselt lõuendi tagakülg ning märkamatu tungib seen krundi- ja värvikihtidesse. Silmale nähtavaks muutub kahjustus siis, kui värvikihid hakkavad pudenema või muudavad tuntavalt värvi. Üle 80% suhtelise õhuniiskuse juures võib seenkahjustus alata ka värvikihist – seda just ikoonide puhul, kus värvides on kasutatud naturaalseid koostisaineid (näiteks õlimunatempera tehnikas ikoonid). Mardikatest on levinumad tooneseplased, kelle vastsete areng puidu sees võib kesta üks kuni kuus aastat ning kahjurite olemasolu ilmneb alles mardikate puidust lahkumise järel, kui lennuavad on märgata. Mardikad tunnevad ennast hästi, kui ruumi suhteline õhuniiskus on kõrgem kui 70%. Vastsed on vastupidavad ja hävivad vaid eritöötlusel.¹²⁵

Kirikutes leiduvad maalid ja ikoonid on eriti tundlikud ülemäärase õhuniiskuse, temperatuuri kõikumise, valguse ja tolmu suhtes. Ikoonid kardavad, nagu inimesedki, tõmbetuult. Pideva päikesevalguse toimel võivad värvikihid tuhmuda ja kattekihid tumeneda. Värvikihtidele ladestunud tolm on happeline ja on kahjulik eelkõige lõuendalusel maalidele. Tolm muudab lõuendi hapraks ning mehaanilistele vigastustele vastuvõtlikuks. Seetõttu on oluline hoida ruumid võimalikult tolmuvabad. Kõige otstarbekam on hoida ikoone klaasi taga. Ikoonide hoidmisel tuleb pidada meeles, et neid ei tohi asetada küttekehade lähedusse. Samuti ei tohi hoida küünlaid ja õlilampe ikoonidele liiga lähedal. Tuleb vältida ikoonide paigutamist vastu niisket ja külma välisseina ilma isoleeriva õhuvaheta. Ikoonide ja maalide paigutamisel kirikuruumi tuleb vältida neile otseste päikesekiirte langemist.

Väga oluline ja sageli rikutav reegel ikoonide hoidmisel on see, et neid ei tohi mehhaaniliselt kahjustada. Ka kerge puudutus võib tekitada mikropragusid ikooni kihtides, mis muutuvad aja jooksul nähtavaks pragude võrgustikuks ehk krakleeks.¹²⁶ Ikoonide puhastamisel tuleb olla eriti ettevaatlik. Ikoone ja maale võib puhastada ainult staatilise tolmuharja või pehme

¹²⁵ *Kirikute hooldusraamat*, lk. 42, 45.

¹²⁶ *Как правильно обращаться с иконами. О грехе небрежения и об истинном благочестивом отношении к иконам.* <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/kak.htm#a03> (vaadatud 7. VI 2020).

pintsliga – ja seda ainult juhul, kui puhastatavatel pindadel ei ole erilisi kahjustusi. Klaasiga kappraamistuse puhastamisel tuleb olla ettevaatlik ja vältida klaasipuhastusvahendi sattumist ikooni pinnale. Ikoonikappidesse võib kondenseeruva liigniiskuse vältimiseks panna spetsiaalset kuivatusainet – silikageeli. Oluline on meeles pidada, et ikoonide säilitamiseks peab hoidma neid asjatundmatu sekkumise eest. Seega iga tekkinud probleemiga on kõige õigem pöörduda viivitamatult konservaatorite poole.

Metall kui materjal on pidevale kasutamisele väga vastupidav, kuid temagi võib olla vastuvõtlik keskkonnatingimuste kõikumiste, saaste ja vale käsitsemise suhtes. Issanda Muutmise kiriku metallesemel on enamasti messingist. Sellest materjalist esemed võivad aja jooksul kattuda pruunika või roheka paatinaga. Neile kujutavad ohtu ka sõrmejäljed, kuna higi sisaldab sooli ja õlisid, mis lõhuvad loomulikku paatinat ning võivad tekitada korrosiooni. Kõige enam kahjustabki metallesemeid korrosioon, mida põhjustab enamasti liiga kõrge (üle 70%) suhteline õhuniiskus.¹²⁷ Seega kirikus asuvate metallist objektide hoidmiseks tuleb jällegi jälgida sisekliimat, olla ettevaatlik objektide kätlemisel ja puhastamisel. Metallesemeid ei soovitata ise poleerida, kuna liigne hõõrumine kulutab metalli ennast, selle loomulikku paatinat ja kattekihte. Hõbekarikad ja käsiristid hoitakse Issanda Muutmise kirikus altari taga raudkapis ja neid võetakse välja ainult vajadusel. Korrosiooni ärahoidmiseks tuleb vältida esemeid kapis hoides eri metallide omavahelist kokkupuutumist.

Kuna käesolevas magistritöös käsitletakse ainult kirikuruumis (väljaarvatud ikonostaasitaagune altariruum) olevaid esemeid, peatuti selles peatükis ainult puidust objektide, puit- ja lõuendalusel ikoonide ja maalide ning metallesemete säilitamiseks vajalikel põhimõtetel. Põhjalikumalt nende objektide hooldusest ja ka kirikuruumis väheesinevate tekstiilist, kivist, klaasist, keraamikast ja pabermaterjalist objektide kahjustustest ning säilitamisest saab lugeda 2007. a Muinsuskaitseameti poolt välja antud „Kirikute hooldusraamatust”.

¹²⁷ Kirikute hooldusraamat, lk. 50.

2.6 Ettepanekud kiriku interjööri korrastamiseks

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku interjäär on väga eklektiline, täis erinevaid ususuundi peegeldavaid esemeid ja sümboleid. Ühelt poolt kaunistavad kiriku seinu õigeusu kirikuruumi traditsiooniliselt kuuluvad kappraamistustes ja ilma raamistusega rohked ikoonid, teiselt poolt aga ripuvad seintel juhuslikult paigutatud üksikud romantilised õlimaalid.¹²⁸ Kuna Issanda Muutmise kirik on õigeusu kirik – oleks stiili ühtlustamise mõttes parem viimased kirikuruumist eemaldada ja jätta alles ainult kanooniliselt õiged pühakuid ja piiblistseene kujutavad ikoonid. Kuigi selline aja jooksul kiriku interjääris väljakujunenud olukord tundub sobilik nii kogudusele kui ka vaimulikele. Järelikult vene ja kreeka õigeusu kirikutes vastuvõetamatute religioossete maalide olemasollu eesti õigeusu kirikus ei peaks suhtuma liiga kriitiliselt.

Samas rikuvad tänapäeval kiriku interjööri stiiliühtlust ka juhuslikud mööbliesemed ja tekstiilid. Koguduseliikmete tarbeks kirikuruumi paigaldatud toolid häirivad silma oma kaasaegsusega (vt ill 20). Enamus toole on küll ühesugused, kuid leidub ka teist sorti ja värvi modernseid toole, mis veelgi suurendavad interjööri ebahühtlast ilmet. Samuti häirib mõnevõrra silma põrandavaipade erinevus: kirikus on kasutusel nii tumepunased vaibad altariesisel ja ambonitel, punased pikihoones, mõlema löövi keskel ja roheline mistravaip kooriosas. Samuti on erinevaid väiksemaid vaipu lõunalöövi keskel asuva analoogi all ja ees, piiskop Platoni sarkofaagi ees paikneva *kanun*'i all ning kiriku lõunaseina ääres asuva kateedri ees ja all. Kiriku peasissepääsu ja küünalde/kirjanduse müügikoha ees on põrandale pandud hallid, niiskust sisseimavad vaibad.

Ill 20. Kiriku lõunapoolne lööv lõuna- ja lääneseinaga

Lääneseina ääres seisvate kahhelahjude vahel paiknevad kasutatud vaibad. Kirikuruumis on isegi kaks kangaga kaetud klaverit, millest üks seisab kiriku loodenurgas ahju ees, teine aga

¹²⁸ Vt § 2.3 – Ikoonid, kappraamistused ja tahvelmaalid kirikus.

ikonostaasi ees põhjakliirosel. Ikonostaasiga rahvale avatud kirikuruumist eraldatud alatariosa on varjatud kaootiliselt paigaldatud eri sorti mööbliesemetega, mille hulgas leidub valesti ladustatud ikoone ja muud kiriku vallasvara.

Altariruumis paiknevad suured kapid on täis kiriku arhiivi kuuluvaid esemeid, kirikutekstiile ja ikoone. Esemete kuhjamine üksteise peale raskendab koristustöid kirikus ja soodustab kirikus hoiul ja kasutusel olevate kultuurimälestistele palju kahju toova tolmu kogunemist. Probleemi ainsaks lahenduseks on kiriku juurde korraliku laoruumi tegemine, kuhu saaks paigutada kogu EAÕK Tallinna Issanda Muutmise Koguduse vallasvara, millel ei ole oma rolli liturgilistes teenistustes ning kus saaks korrektselt ja sobivamates tingimustes säilitada kogudusele kuuluvate ikoonide kollektsiooni. Sellise ruumi tekitamine lahendaks korraga nii kiriku interjööri rikkuva „laoprobleemi” kui ka aitaks kaasa koguduse kultuuriväärtuste pikemaajalisele säilimisele.

Kiriku vallasvara parimaks hoiupaigaks oleks EAÕK Tallinna Issanda Muutmise Koguduse pastoraat, mis asub vanas Püha Vladimiri kiriku majas, Issanda Muutmise kirikuga samal krundil Suur-Kloostri tänava joonel. 2003. a algasid pastoraadi hoones ulatuslikud remonditööd, mis ei ole tänapäevani veel rahaliste raskuste tõttu valmis saanud. Samal aastal rajati kirikusse lääneseina äärde ajutine puitkarkassil ja kuivkrohvplaatidest seintega kantselei. Lühiajaliseks kasutamiseks mõeldud kantselei konstruktsioon ei näinud hea välja ja rikkus kiriku sisepilti seitse aastat. Kantselei välisseinal rippusid stellaaž tasuta brošuuride ja usukirjandusega ning kaks religioosset maali. Kantselei lammutati 2010. a juulis – selle asemele paigaldati kiriku lääneseina äärde rida väikseid kappe.

Iga ajaloolise hoone interjööri konserveerimise peaesmärgiks on selle visuaalse terviklikkuse taastamine ja/või hoidmine. Kiriku interjööri stiili ühtlustamise kõrval on alati tähtis ka meeles pidada, et kiriku interjööri kuuluvate väärtuslike objektide säilitamine on samuti väga oluline. Viimane asjaolu puudutab nii kirikus eksponeeritud kui ka ikonostaasi taga hoiul olevaid esemeid. Jääb vaid loota, et praeguseks seiskunud pastoraadi remonttööd saavad varsti uue hoo ja valminud majas korraldatakse ka laoruum kirikus ladustatud objektide tarbeks ja stabiilse sisekliimaga ning tolmuvaba keskkonnaga stellaažidega hoiuruum ikoonide jaoks.¹²⁹

¹²⁹ Põhjalikumalt objektide õigest hoiustamisest saab lugeda 2007. a Muinsuskaitseameti poolt väljaantud „Kirikute hooldusraamatust”.

Samuti tuleks tuleviks kasuks kiriku arhiivi süstematiseerimine ja pastoraadimajas korrapärane säilitamine.

Ilmselt oli kirikuruumi stiili rikkuvate objektide probleem aktuaalne juba kümme aastat tagasi, sest seda on tähele pandud 2000. a kiriku restaureerimistöödeks koostatud arvamusettepanekus. Kiriku stiili ühtlustamise esmaseks etapiks soovitas arvamusettepaneku autor Helve Ilves ruumi elementaarset korrastamist ja mõne täiendava ning sinna sobiva mööblieseme lisamist. Juba siis soovitas H. Ilves tekitada kirikusse koht turistidele ja teistele külastajatele pakutavate infobuklettide müümiseks ning kirikuruumi hooldamiseks ja kasutamiseks vajalike töövahendite paigutamiseks.¹³⁰ Praegu asub kirikus väike müüginurk lääneseina ääres lõunapoolsest keraamilisest ahjust paremat kätt. Lihtne müügilet on valmistatud vineerist. Selle kõrval seisavad annetuste karp, klaasist vitriin müügiks mõeldud ikoonide ja krutsifiksidega ning põrandastellaaž müüdava usukirjanduse hoidmiseks.

Selge on see, et ajutise kantselai asemele jäänud kapid kui ka vineerist müüginurk ei kaunista kirikut. Kiriku ülempreester Aleksandril on oma ettekujutus sellest, kuidas ümber korraldada kiriku lääneseina-äärset ruumi. Tema eemaldaks need ülalpool kirjeldatud konstruktsioonid ja tekitaks nende asemele kiriku lääneseina äärde uue kinnise ruumi, mis kujutaks endast läbipaistvate seintega suuremat muuseumi- ja müüginurka ning kus pidevalt viibiks vähemalt üks inimene.¹³¹ Sel juhul saaks kirikut linnarahvale ja turistidele iga päev lahti hoida, mis oluliselt rikastaks Tallinna Vanalinnas külastatavate objektide nimekirja. Tsiteerides H. Ilvest: „*Sajanditepikkuse ajaloo, restaureeritud Issandamuutmise kirik peaks olema eesti apostliku õigeusu peakirikuna (kõrvuti Toompeal asuva, XIX s. lõpuaastatel ehitatud Aleksander Nevski katedraaliga) üheks Tallinna esinduslikumaks usuobjektiks. Seda enam kogu Euroopas üliunikaalse ikonostaasi tõttu, mille olemasolu tuleb avalikkusele teadvustada ja väärtustada.*”¹³² Oluline on ruumi mõningane suletus, et seal viibivad inimesed ei segaks jumalateenistusi. Tegelikult võtaks taoline ruum enda alla kogu lääneseina. Siinkirjutaja meelest on sellise funktsionaalse ruumi tekitamine kirikusse hea idee – on ju sellised ruumid olemas paljudes suurtes kirikutes üle maailma. Probleemiks võib siin olla asjaolu, et lääneseina mõlemas otsas on alles ajaloolised keraamilised ahjud. Need ahjud ei täida oma

¹³⁰ Arvamus-ettepanek Tallinna Issandamuutmise kiriku restaureerimistöödeks (Aprill 2000) Helve Ilvese Restaureerimiskonsultatsioonide Büroo. Tallinn: Ennistuskoda Kanut.

¹³¹ Siin ja edasi: Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülempreester Aleksandriga. 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

¹³² Arvamus-ettepanek Tallinna Issandamuutmise kiriku restaureerimistöödeks (Aprill 2000) Helve Ilvese Restaureerimiskonsultatsioonide Büroo. Tallinn: Ennistuskoda Kanut.

algset funktsiooni ja näevad suhteliselt „väsinud” välja. Kui kõnealuse ruumi rajamiseni peaks ikkagi jõutama, pooldaks siinkirjutaja lõunapoolsema ahju eemaldamist, et vabastada suur nurk Tallinna Issanda Muutmise Peakirikule niivõrd vajaliku, esindusliku müüginurga loomiseks. Lõunapoolne ahi on põhjapoolsest ka mõnevõrra halvemas seisus. Samas võiks põhjapoolse ahju oma aja märgina ikkagi alles jätta ja isegi konserveerida.

Ülempreester Aleksandril on teisigi ettepanekuid kirikuruumi ümberkorraldamiseks. Näiteks sooviks ta ülalpool mainitud müügi- ja muuseumiruumi kohale luua ka n-ö koorirõdu. Seega peab müüginurk olema katusega, millel asuksid kohad kirikukoori lauljate jaoks. Õigeusu kiriku interjööri eripära arvestava ja liturgilist reeglistikku tundva inimesena on käesoleva töö autor nõus, et kirikukoori kõige õigem koht ongi just rõdul lääneseina ääres ja altari vastas, kuid taoline ruumilahendus tähendaks kiriku lääneseinal olevate maalingute „pooleks lõikamist”, mida ei saa lubada. Lääneseinal 1985. a kujutatud vene metropoliidid on sünge väljanägemisega ja mõnevõrra ära rikutud hilisemate ebaprofessionaalselt teostatud parandustega. Lisaks ei sobi nad hästi Eesti Apostlik Õigeusu Kiriku maitsele ja ülempreester sooviks nad üldse üle värvida. Siiski arvab käesoleva töö autor, et selline samm oleks liiga radikaalne: seinamaalingud on samuti osa kiriku ajaloo ja neid ei tohiks ohverdada ei kiriku funktsionaalsuse parandamise ega meie aja maitseideaalide nimel.

Siiski toetaks siinkirjutaja ülempreestri soovi kinni katta kiriku perimeetritele slaavi kirjas kirjutatud „Usutunnistuse” teksti ja asendada see eestikeelse versiooniga. Selline muudatus kiriku sisekujunduses on eesti keelt kõneleva koguduse sooviks olnud juba aastakümneid. Juba 1929. aastast on säilinud Issanda Muutmise koguduse nõukogu esimehe P. Petersoni palve Eesti Vabariigi Haridusministeeriumile „*koguduste liigete rahvustunne nõudmisele vastu tulla ja seintemaalide alla 1895. a tehtud slaavikeelsete kirjade asemele eestikeelsed panna*”.¹³³

Viimane ja kõige julgem ülempreester Aleksandri idee kiriku interjööri ümberkorraldamiseks on samuti väärt lahtikirjutamist. Teadaolevalt on Tallinna Issanda Muutmise Peakirikusse maetud Eestimaa pühak – Püha Platon, kelle hauda katab kuulsa eesti skulptori Amandus Adamsoni kivist valmistatud sarkofaag. Õigeusu Kiriku traditsiooni kohaselt aga peavad kirikutesse maetud pühakute hauad olema usklikele avatud. Püha Platoni hua avamine

¹³³ Koguduse palve EV Haridusministeeriumile. (1929) MKA, 4-16/41, I köide, pagineerimata. (Õigekiri on säilitatud).

paneks Issanda Muutmise kiriku interjööri paremini vastama õigeusu kaanonitele, tõstaks oluliselt usklike huvi kiriku vastu ja suurendaks pühakut kummardama saabuvate palverändurite arvu. Kuid Püha Platoni hauda katvat A. Adamsoni sarkofaagi ei ole võimalik eemaldada ilma seda kahjustamata – ja ei olegi vaja, sest sarkofaag on omaette kõrge väärtusega kunstiteos. Kuidas siis toimida vastavuses õigeusu kaanonitega haud avada ilma seda ehtivat sarkofaagi lammutamata? Vastuse piltlikumaks seletuseks tuletagem meelde Vatikani Püha Peetruse basiilikat, mis sai rajatud apostel Peetruse haa kohale. Haud asub nüüd kiriku keskel mitu meetrit põranda all ja seda ehib Bernini kuulus pronksist „Baldahiin”. Põranda alla haa juurde viib lai kahepoolne trepp. Sama printsiipi võiks väiksemas mastaabis rakendada ka Issanda Muutmise kirikus. Püha Platoni sarkofaagist vasakul (kiriku põhjalööv) on piisavalt palju ruumi, et teha trepp põranda alla piiskopi haa juurde, mis asub ca kahe meetri sügavuses. Sel juhul saaks ka osa hauast ümber kujundada nii, et pühaku säilmed oleksid läbi klaasi vaadeldavad. Haa avamine õigeusu traditsioonis tuleneb usklike soovist pühakut väärtustada. Püha Platon on usklike seas tuntud imetegijana – seetõttu omavad tema säilmed eriti sügavat religioosset tähendust. Käesoleva töö autor toetab nimetatud lahendust, sest kõnealused muudatused interjööris ei riku kiriku ajaloolisi ega ka kultuurilisi väärtusi, kuna selles kiriku osas olev põrand on pärit 1955. aastast ja selle all ei ole tänapäevani säilinud vanemate põrandate fragmente.¹³⁴

Tulles tagasi tänapäeval mõnevõrra utoopilisena tunduvatest plaanidest reaalsuse juurde, soovitaks tungivalt viia ära kõik mittevajalikud esemed, mis varjavad altariesist ja ikonostaasi. See puudutab eelkõige põhjakliirostel paiknevaid objekte, sest altariesise keskel asuvaid analooge ja raamatukappi varjavad paratamatult kirikukoori noodihoidjad ja kiriku pikihoonet liigendav samm. Kliirosel tuleks aga ära viia klaver ja leida uued asukohad mitme kirikulipu jaoks. Põhjaseina ääres seisab altariesisel messingist karikakujuline ristimisnõu, mis tuleks ümber tõsta Peetruse ja Pauluse ikonostaasi taha. Ristimisnõuga samas kohas paikneb ka kaasaegne, metallist „püha vee” tünn. Seda kasutatakse veepühitsuse ajal, mida tehakse kirikus kolmel korral aastas. Veetünn on inimestele pidevalt kättesaadav – soovijad juhatatakse tünnini. Siiski oleks hea leida tünnile parem, inimestele mugavamalt kättesaadav asukoht.

¹³⁴ Vt § 1.3 – 20. sajandi remonditööd ja muudatused interjööris.

§ 3. I. ZARUDNÕI IKONOSTAAS

Käesolevas peatükis võetakse vaatluse alla Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Esmalt vaadeldakse ikonostaasi ajaloolist arengut ja sümboolset tähendust, seejärel käsitletakse juba I. Zarudnõi ikonostaasi ja selle kunstiajaloolist tausta.

3.1 Ikonostaas ja selle kujunemine

Ikonostaas on idakristluse üks silmapaistvamaid nähtusi. Ikonostaasi ehk kujuseina (kr. k. εἰκονοστάσιον; *eikōn* «kuju, pilt» + *stasis* «seis, seismisekoht») defineerib selgelt Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik: „*Ikonostaas on vahesein, mis eraldab altarit pühakoja ülejäänud ruumist*”.¹³⁵ Vaheseinu esineb õigeusu kirikutes ja nad on tavaliselt kas puust või marmorist. Ehitisena pärineb ikonostaas juba algkristlikust ajast, kuid mõistena võtab selle esmakordselt kasutusele 8. saj Konstantinoopoli Studiose kloostri ülem – Püha Teodorus Studiit (ehk Theodorus Studita).¹³⁶

Järgnevalt võetakse vaatluse alla ikonostaasi ajalooline areng, tuginedes G. Oikonomidise raamatule „*Ikonostaas: ajalooline ja kunstiline käsitus*”, artiklikogumikule „*Иконостас: происхождение, развитие, символика*” ning Interneti allikatele.¹³⁷

Altarit ülejäänud kirikust eraldav vahesein on oma tekkimise ajast peale tugevalt muutunud. Algekristlikul ajal puudus taoline vahesein üldse. Esimesed seinad ilmuvad 4. sajandil. Pärimuse järgi oli Püha Basileios Suur (~ 330—379) esimene, kes käskis altari oma kirikus kardinaga katta. Altarit osaliselt katvad kardinad kogusid kiiresti populaarsust. Samal ajal hakati marmorist valmistama madalaid, umbes meetri kõrguseid seinu, mis olid kas

¹³⁵ Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 24. I 2010).

¹³⁶ Oikonomidis, Georgios. (2008) *Ikonostaas: ajalooline ja kunstiline käsitus*. Tallinn: EAÕK, lk. 5, 46.

¹³⁷ Oikonomidis, G. *Ikonostaas: ajalooline ja kunstiline käsitus*, lk. 6-12.

Иконостас : происхождение, развитие, символика (2000) Lidov, A. M. (toimetaja) Moskva: Idakristluse kultuuri keskus, Прогресс-Традиция.

Древнерусский иконостас XV века, Православный образовательный портал "Слово". <http://old.portal-slovo.ru/rus/art/2898/8512/> (vaadatud 27. V 2009).

Из истории иконостаса, Иконописная мастерская "Фавор". <http://www.icon-favor.ru/?page=869> (vaadatud 27. V 2009).

Из истории иконы. <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/histicon.htm> (vaadatud 27. V 2009).

Иконостас, Онлайн Энциклопедия Кругосвет. http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/izobrazitelnoe_iskusstvo/ikonostas.html (vaadatud 10. XI 2009).

Иконостас в православном храме, Музей православного зодчества. <http://www.archmuseum.ru/?p=97> (vaadatud 27. V 2009).

История человечества, или какой иконостас правильный? Православие и мир. <http://www.pravmir.ru/ikonostas/> (vaadatud 27. V 2009).

sirgjoonelised või kaardusid mõlemalt küljelt ümber altari. Mõnel juhul tõusis seina keskmine värav kõrgusesse või eendus varjualusena. Sellised seinad eraldasid küll altarit ülejäänud kirikuruumist, kuid ei varjanud seda. Vaheseinte rinnatised kaunistati tavaliselt lihtsate geomeetriliste kujunditega (nagu rist) või Jeesus Kristuse monogrammiga „XP”.

Bütsantsi ajastul muutus vahesein kõrgemaks. Lisaks kivile hakati neid valmistama ka puidust ja metallist. Seintele lisandusid sambad ja nende pealne epistüül. Vaheseinte keskele paigutati Kuninglikud Uksed¹³⁸, nendest paremale ja vasakule väiksed diakoniuksed. Alates 7. saj muutusid kaunistused tunduvalt mitmekülgsemaks. Sammastevahelised tühimikud draperiiti tollel ajal veel vahetekkidega, mitte ikoonidega. 8. ja 9. saj jooksul taandus madal vahesein ja valdavaks muutus kõrgem nn preestrite vahesein, mis laius läbi kiriku kõigi löövide. Tasapisi leidsid ikooniseina tipus oma koha rist ning seejärel ka Jeesuse ja Jeesuslapsega Jumalaema ikoonid. Esimesed ikoonid olid tikitud hõbe- ja kuldniitidega tekstiilalusele ning kaunistatud pärlite ja kalliskividega. Seejärel ilmusid juba puitalusele maalitud ikoonid.

Järgmine oluline muutus leidis aset 14. sajandil, mil sammastevahelised vahetekid asendusid ikoonidega. Seejuures võis sageli kohata ka mõlemaid korraga. Jeesuse ja Jumalaema ikoonid paigaldati nüüd ümber Kuninglike Uste mõlemale poole. Selline paigutus kinnistus aja möödudes ja neid ikoone hakati nimetama Issanda ikoonideks. Issanda ikoonid sümboliseerivad Issanda esimest ja teist tulemist. Issanda ikoonidest sai alguse meie mõistes ikonostaasi kohalike ikoonide rida. Seejärel leidsid ülejäänud sammastevahelistes tühimikes oma koha ka teised kohaliku rea ikoonid, mis kujutasid Ristija Johannest, kiriku nimipühakut, ingleid jt.

Bütsantsijärgsel ajastul muutus vahesein altari ees seeläbi täiesti läbipaistmatuks, peites kõige pühama paiga usklike eest ja lahutades vaimulikkonna ülejäänud rahvast. Sellisel moel eraldati altar täielikult ja jumalikku liturgiat toimetati nüüd osaliselt seina taga, et rõhutada liturgia saladuslikku iseloomu. Samas asusid nüüd Issanda ja pühakute ikoonid otse usklike

¹³⁸ **Kuninglikud Uksed** (tihti ka **Keiserlikud väravad**) – uksed, mis asuvad ikonostaasi keskel ja viivad aujärje juurde. Kuninglike Uste kaudu võivad altarisse siseneda ja sealt väljuda ainult vaimulikud, ainult teenistusõivastes ja ainult jumalateenistuse ajal. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 6. II 2010).

Eestis ja Venemaal kasutatav nimetus „kuninglikud uksed” ei ole iseenesest päris täpne, kuid võrd nõnda nimetati vanasti eeskoja ja kiriku vahelist sissekäiku. Altari ja kiriku vahelist sissepääsu ikonostaasis nimetatakse tavapäraselt „kauniks väravaks” (kirikuslaavi keeles *красные врата*).

Oikonomidis, G. *Ikonostaas: ajalooline ja kunstiline käsitus*, lk. 46.

silme ees, tõmmates kogu tähelepanu endale. Kohalikule ikoonireale asetati hiljem ka Deesise (või Deisise)¹³⁹ ikoonirida. See traditsioon jätkus, jõudes välja tänapäevaste ikooniseinteni.

15. sajandil muutus ikonostaas veelgi kõrgemaks tänu kaheteistkümne püha ikoonide rea lisamisele Deesise pühakujude kohale, mis mõnikord ka koguni ära jäeti. Ikonostaasi välimuse sellisele arengule avaldas mõju ka õigeusklik Venemaa. Vanavene kirikud järgisid algselt Bütsantsi traditsioone, kuid vene kirikud ehitati tollel ajal enamasti puust, mis ei võimaldanud õigeusule tavapärase seinamaalingute teostamist. Seega tekkis vajadus koondada ikoonid ikonostaasile, mis tõigi kaasa selle järk-järgulise kõrgenemise. Esimesed kõrged (neljakorruselised) ikonostaasid loodi Venemaal juba 15. saj alguses Vladimiri Jumalaema Uinumise Peakirikule, Zvenigorodi Jumalaema Uinumise Peakirikule ja Püha Kolmainu Sergi Suurkloostri Püha Kolmainsuse Peakirikule. Esimeste kõrgete ikonostaaside ikoonide kallal töötasid kuulsad ikoonimaalijad Theophanes Kreeklane, Andrei Rubljov ja Daniil Tšernõi.

16.–17. sajandil hakati loobuma marmorist ikonostaaside valmistamisest puitikonostaaside kasuks. Suure tõenäosusega kasutati puitu peamiselt majanduslikel kaalutlustel, kuivõrd marmor oli väga kallis materjal. Kõrgete ikonostaaside arv kasvas kiiresti. Pehmema ja kergemini töödeldava materjalina andis puit nikerdajatele võimaluse kaunistada ikonostaase rikkaliku skulpturaalse ornamendiga, taim- ja loomamotiivide ning piibliteemaliste kujunditega. Sokliosas asuvad rinnatised olid mõnikord ilma kaunistusteta, kuid vahel kaunistatud erisuguste nikerdatud või koguni maalitud kujunditega. Teises reas asusid nüüd sambad koos nendevaheliste kohalike ikoonidega. Kolmandas reas asusid harilikult Deesise või kaheteistkümne püha¹⁴⁰ ikoonid, vahetevahel ka mõlemad koos. Ridade vahel asusid vaheldumisi kitsamad, nikerdustega kaetud friisid, mis rikastasid ikonostaasi esteetilisest küljest ja tõstsid samaaegselt selle kõrgust (vahel kuni pühakoja laeni). 16.–17. saj jooksul

¹³⁹ **Deesis** ehk **eestpalverühm** (kr. k. *deēsis* «palve») – kompositsioon kolmest ikoonist, kus keskel asub aujärjel istuv Kõigeülespidaja Jeesus Kristus, Tema paremal ja vasemal käel aga palves Tema poole Kõigepühim Jumalasünnitaja ning Ristija Johannes. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 24. I 2010).

¹⁴⁰ **Kaksteistpühad** - Õigeusu Kiriku kaksteist põhilist kirikupüha pärast Paasapüha. Kolm neist on liikuvad pühad, see tähendab seotud Paasapüha pidamise kuupäevaga. Need on Issanda Jeruusalemma Minemise püha (Suure Paastu viimasel pühapäeval), Issanda Taevaminemise püha (nelikümmend päeva pärast Paasapüha) ja Viiekümnepäeva püha ehk Kolmainu Jumala püha (viiskümmend päeva pärast Paasapüha). Ülejäänud üheksa on liikumatud pühad, see tähendab seotud kindla kuupäevaga: Kristuse sündimise püha (25. detsember (7. jaanuar)), Issanda Ristimise püha ehk Jumalailmumise püha (6.(19.) jaanuar), Issanda Templisseviimise püha (2.(15.) veebruar), Jumalaema Rõõmukuulutamise püha (25. märts (7. aprill)), Issanda Muutmise püha (6.(19.) august), Jumalaema Uinumise püha (15.(28.) august), Jumalaema Sündimise püha (8.(21.) september), Risti Ülestõstmise püha (14.(27.) september), Jumalaema Templisseviimise püha (21. november (4. detsember)). Kaksteistpühade eelõhtul teenitakse alati koguõist jumalateenistust. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 7. II 2010).

arenes ikonostaaside kaunistamise kunst lihtsast äärmiselt peene nikerdustööni, milles on selgelt äratuntavad renessansi ja euroopaliku baroki mõjud.

17. saj I poolel muutusid Venemaal levinuks viiekorruselised ikonostaasid. Nende struktuur ei ole sellest ajast saadik sisuliselt muutunud. Ikonostaasidel võib vene kirikutraditsioonis olla kokku kuni viis ikoonirida ehk -korrust. Alumise rea keskel asuvad alati Kuninglikud Uksed, mis on oma nime saanud selle järgi, et liturgia ajal läheb neist Pühade Andide kujul läbi Au Kuningas Jeesus Kristus ise. Kuninglikele Ustele paigutatakse tavaliselt nelja evangelisti kujutised ning Neitsi Maarja Rõõmukuulutamise ikoon. Kuninglike Uste kohal on harilikult Püha Õhtusöömaaja kujutis. Kuninglikest Ustest paremal paiknevad tavaliselt Issanda Jeesuse Kristuse ikoon ja selle kirikupüha või pühaku ikoon, kelle auks pühakoda on pühitsetud. Kuninglikest Ustest vasemal ning paremal asuvad altaris diakoniused teenijate jaoks. Diakoniustel kujutatakse kõige sagedamini peaingleid. Väikestes kirikutes ja kõrvalaltarites asub diakoniuks tihti ainult ühel pool – Kuninglikest Ustest paremal. Ikonostaasi teises reas asuvad harilikult kaksteistpühade ikoonid, kolmandas aga tavaliselt Deesise rida. Neljanda rea moodustavad Lapsega Jumalasünnitaja ikoon ja aupaklikus palves Tema ees seisvate prohvetite ikoonid (Püha Jesaja, Jeremija, Taaniel, Taavet, Saalomon jt). Kõige ülemine, viies rida sisaldab traditsiooniliselt Kolmainu Jumala ikooni ja Tema poole palvetavate vana testamendi õiglaste esiisade (Püha Aabrahami, Iisaku, Jaakobi, Noa jt) ikoone. Mõnikord võivad neid asendada 12 apostli ikoonid. Ikonostaasi krooniks on rist või Ristilöödu kuju.¹⁴¹ Selline on ikonostaasi traditsiooniline ülesehitus ka tänapäeva Vene ja Eesti õigeusu kirikutes, kuid igas pühakojas võivad sellel olla oma erijooned – mõned read võivad kas puududa või olla paigutatud teises järjekorras.

18. saj alguseks saavutasid vene ikonostaasid oma maksimaalse suuruse. Kaunistusi oli nüüdseks juba liiga palju – nad hakkasid segama ikonostaaside ikonograafilise struktuuri loetavust. Ikonostaasid muutusid omaette arhitektuurseteks teosteks. Edaspidi kirjeldatud Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas on just üks sellistest detailirohketest kujuseintest. Peeter I ajastu kirikukunst paistab silma oma radikaalse innovatiivsuse poolest. Peterburi ja Moskva arhitektuur ja maalikunst omandasid lääneeuroopaliku vormi. Selle ajastu ikonostaasidel võis olla kuus või koguni seitse korrust. Traditsioonilistele ikooniridadele lisati

¹⁴¹ *Õigeusu alused*, lk. 83-84.

Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 24. I 2010).

mõnikord Jeesus Kristuse kannatuste rida, mis kujutas Issanda hukkamõistmist, piinamist ja ristilöömist, ning apostlite kannatuste rida, mis kujutas 12 apostli piinamist ja surma. Need lisaread tekkisid ukraina kunsti mõju all, kus antud süžeed olid väga levinud.

Peale Peeter I surma, 18. saj keskpaigas hakatakse kirikukunstis jälle hindama traditsioonilist stiili. 1760ndate klassitsism vahetas Venemaal välja baroki, muutes ikonostaasi mõnevõrra lihtsamaks. 19. sajandil jätkati klassitsistlikus stiilis ikonostaaside valmistamist. Nende struktuuris domineerisid triumfikaared ja kolmnurksed frontoonid. Ikonograafiliselt esines selle ajastu ikonostaasidel palju ebatäpsusi. 19. saj II poolel arendati ka nn „vene stiili”, mille järgi dekoreeriti ikonostaasid venepäraste detailidega (sibulad, *kokošnik*¹⁴² jne). Samuti saadi mõjutusi bütsantslikelt dekoratiivsetelt detailidelt.

1990. aastatest alates käib Venemaal aktiivne kirikute ehitus ja taastamine. Valmistatakse palju uusi ikonostaase – eri stiilides ja eri tasemel. Kuid ikonostaaside taastamistöõde õitsengul on ka oma negatiivne külge. Ikonostaaside valmistamine muutub vahetevahel konveiertoodanguks, mis ei tule kasuks kvaliteedile. See puudutab nii ikonostaaside arhitektuurset lahendust kui ka ikoonide maalimist. Kaasajal ei ole ühtset stiililist suunda, seega ikonostaaside kuju ja kaunistused võivad olla väga erinevad.

Ikonostaas tekkis Venemaal sel raskel ajal, kui killustunud riik ärkas sajanditepikkusest tardumusest ning hakkas endalt maha raputama võõrast iket. Slaavi rahva ühtsus tõi maale võidu vaenlaste üle ja andis aluse õigeusu kirikute arengule.¹⁴³ Ikonostaasi väljakujunemisaegastu vaatajale olid ikoonid tuttavaks maailmaks. Ikoonimaal oli ainus kõikjal levinud kujutava kunsti stiil. Kuid nüüdisaegsele vaatajale peab tihti lahti mõtestama ikonostaaside erilise „keele” kõigi selle allegooriate ja sümbolitega.

3.2 Ikonostaasi sümboolne tähendus

Selles alapeatükis käsitletakse ikonostaasi üldiselt ja selgitatakse selle sakraalse interjööri osa sümboolset tähendust õigeusu kirikutes. Järgneva teksti koostamisel toetuti G. Oikonomidise raamatule „Ikonostaas: ajalooline ja kunstiline käsitlus”, artiklikogumikule „*Иконостас:*

¹⁴² **Kokošnik** on vene abielunaise kõrge pärlite ja litritega kaunistatud pidulik peakate. Kokošniku vormid rakendati arhitektuuris dekoratiivseteks motiivideks.

¹⁴³ Alpatov, Mihhail (1973) *Kunstiajalugu. 1. köide - Vana- ja keskaja kunst*. Tallinn: Kunst, lk. 332.

происхождение, развитие, символика”, Pavel Florenski legendaarsele teosele „*Иконостас*” ja Interneti allikatele.¹⁴⁴

Ikonostaasi sümboolset tähendust tuleb vaadelda läbi kogu õigeusu pühakoja sümboolika prisma. Bütsantsi ajastust levinud käsitluse kohaselt kujutab pühakoda kogu maailma. Kiriku katus, mis on õigeusu kirikutes tavaliselt ümmargune kuplialune, sümboliseerib taevast ja põrand – maad. Pühakoda on terve maailm, mis kujutab endast nii nähtavat kui ka nähtamatut loodut. Kiriku põhiosa sümboliseerib kõike nähtavat maapealset, nn võitlevat kirikut, ning altar on nähtamatu vaimne maailm – paradiis. Pühakojas toimetatakse jumalikku liturgiat, mis kujutab taevas inglite poolt peetavat liturgiat. Arusaamist ikonostaasist kui nähtava ja nähtamatu maailma piirist arendas tuntud vene vaimulikust filosoof Pavel Florenski¹⁴⁵, kes luges ikonostaasi vene religioosse teadvuse olulisimaks sümboliks, mis on tihedalt seotud õigeusu kultuuri sügavaimate alustega. P. Florenski jaoks ei ole ikonostaas dekoratiivne sein, vaid läbipaistev aken, mis avab pääsu altari ehk taevase riigi saladuste juurde. Materiaalse tõkke mõte on näidata meile mittemateriaalset ikonostaasi, mis kujutab endast pühaduse kogumit.

Kirjeldatud sümboolses pühakoja käsitluses on ikonostaasil oma kindel koht. Ikonostaas ei ole lihtsalt dekoratiivne sein, mis eraldab kiriku põhiosa altarist, vaid väga oluline sümbol. Ikonostaasi põhifunktsiooniks on inimliku maailma eraldamine taevasest maailmast. Kui kirik kujutab endast liturgilist ruumi ja hõlmab usklike kogudust, siis ikonostaas näitab kirikut ajateljel Aadamast Viimse kohtuni, olles tulevase Jumalaga suhtlemise kujuks paremas maailmas. Inimese teekond jumaliku ilmutuse juurde on talletatud alt ülespoole: Hea Sõnumi – evangeeliumikuulutuse – saamine (pühad evangelistid Kuninglikel Ustel), inimliku ja jumaliku tahte ühendumine (Rõõmukuulutamise kujutis Kuninglikel Ustel) ja lõpuks osadus

¹⁴⁴ Florenski, P. A. (1995) *Иконостас*. Москва: Искусство.

Oikonomidis, G. *Иконостас: ajalooline ja kunstiline käsitus*, lk. 15-18.

Иконостас : происхождение, развитие, символика (2000) Lidov, A. M. (toimetaja) Moskva: Idakristluse kultuuri keskus, Прогресс-Традиция.

Древнерусский иконостас XV века, Православный образовательный портал "Слово". <http://old.portal-slovo.ru/rus/art/2898/8512/> (vaadatud 27. V 2009).

Из истории иконостаса, Иконописная мастерская "Фавор". <http://www.icon-favor.ru/?page=869> (vaadatud 27. V 2009).

Из истории иконы. <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/histicon.htm> (vaadatud 27. V 2009).

Иконостас, Онлайн Энциклопедия Кругосвет. http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/izobrazitelnoe_iskusstvo/ikonostas.html (vaadatud 10. XI 2009).

Иконостас в православном храме, Музей православного зодчества. <http://www.archmuseum.ru/?p=97> (vaadatud 27. V 2009).

История человечества, или какой иконостас правильный? Православие и мир. <http://www.pravmir.ru/ikonostas/> (vaadatud 27. V 2009).

¹⁴⁵ Isa **Pavel Aleksandrovič Florenski** (1882–1943) – Venemaal ja välismaal tuntud filosoof, vene õigeusu teoloog, matemaatik, leiutaja, elektriinsener. Florenski väljapaistva mitmekülgse tõttu on teda võrreldud Leonardo da Vinci'ga.

tänuohvris (Euharistias¹⁴⁶). Selle kõige kaudu liigub inimene üles Issanda poole, keda kujutatakse Deesise ikoonireas. Kuninglikel Ustel traditsiooniliselt kujutatav Euharistia – see pühalik sündmus, mis toimus kord Viimsel õhtusöömaajal ja kordub jumalateenistuste jooksul, hõlmab ja ühendab kõiki aegu, ajutist ja igavest, maist ja taevast. Ikonostaas kõigi oma pühakujudega tähistab taevase kiriku lähedalolekut ja selle eeskostet maise kiriku eest.

Apostel Paulus on kutsunud altarit kirikuruumist eraldava vaheseina „Kristuse Ihuks”.¹⁴⁷ Ikonostaasi rinnatised sümboliseerivad Kristuse haau uksekivi. Ikonostaasi keskel olevad Kuninglikud Uksed kujutavad sissepääsu Jumala Kuningriiki ehk taevasesse paradiisi. Rõõmukuulutamise kuju Ustel tähendab meie lunastuse algust ja Kuningriiki pääsemise võimalust. Evangeeliumi kuulutus, mida tähistavad evangelistide kujud Ustel, on suunatud kogu maailmale, juhatades iga inimest lähenema Kristusele ja saama osa Tema kuningriigist.

Diakoniustele maalitud peainglid on kui kaasteenijad saladuse toimetamise juures ja kui vahisõdurid paradiisi sissepääsu ees. Ikonostaasi sammaste arv võrdub tihti 12-ga, sest nii palju oli apostleid. Apostlite kujutamine ikonostaasil tuletab meile meelde Viimset kohut, kui apostlid hakkavad koos Jeesus Kristusega hingede üle kohut mõistma.¹⁴⁸ Troonil istuv Kristus Deesise reas viitab samale sündmusele – Viimsele kohtule, mis toimub Jeesus Kristuse teise tulemise ajal. Rist või Ristilöödu kuju ikonostaasi tipus on au sümbol. Ta ei sümboliseeri mitte niivõrd Kristuse alandumist, kuivõrd jumaliku väe ja au ilmumist Jeesuse Kristuse isikus. Risti kujutis on nüüdseks muutunud kogu ikonostaasi ülaosa kõige kesksemaks osaks.

Ikonostaasil, nii nagu ka jumalikul liturgial, on terve rida põhielemente, mida võib vajadusel kas vähendada või suurendada, aga mitte mingil juhul moonutada. Ikonostaasi ikoonide süžeede valikul ja nende paigaldamise järjekorral on oma traditsioonid. Mõned süžeed võivad mõnikord muutuda või varieeruda – seda põhjustab ikonostaasi ajalooline areng ja kohalike iseärasuste olemasolu. Nõnda võib ka ikonostaas olla küll suuremal või vähemal määral välja

¹⁴⁶ **Euharistia** (kr. k. *eycharistia* «tänamine») – Liturgial toimetatav Õigeusu Kiriku sakrament (teisiti Pühadest Andidest osasaamise sakrament), mille ajal leib ja vein pühitsetakse tõeliseks Jumala Ihuks ja tõeliseks Jumala Vereks, et usklikud neist osa saaksid. Euharistiaks nimetatakse ka Pühasid Ande ehk Kristuse Ihu ja Verd. Nimi ise tuleneb Jumala tänamisest, mis toimub enne iga söögiaga. *Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik*, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl> (vaadatud 12. II 2010).

¹⁴⁷ *Vennad, et meil on siis Jeesuse vere varal julgus sisse minna kõige pühamasse paika - selle tee on ta avanud meile uuena ja elavana vahevaiba, see on oma ihu kaudu - ja et meil on suur preester Jumala koja üle, siis mingem Jumala ette siira südamega usukülluses, olles südame poolest piserdamisega puhastatud kurjast südametunnistusest ja ihu poolest pestud puhta veega!* (Piibel, Kiri heebrealastele 10:19-22).

¹⁴⁸ *Aga Jeesus ütles neile: "Tõesti, ma ütlen teile, kes olete mulle järgnenud, uuestisündimises, kui Inimese Poeg istub oma kirkuse troonile, istute ka teie kaheteistkümnele troonile Iisraeli kaheteistkümne suguharu üle kohut mõistma.* (Piibel, Matteuse evangeelium 19:28).

ehitatud, aga mitte ühelgi juhul ei saa see olla mingi tavaline vahesein, mis on suvalises järjekorras ikoone täis riputatud.

3.3 Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi kunstiajalooline taust

17. saj lõpust alates kogub Venemaal ja teistes slaavi maades populaarsust nn „slaavi barokk”¹⁴⁹. Eestis on selles stiilis loodud kunstiteoseid siiski suhteliselt vähe. Kõige uhkem vene valitsemisaja ehitis Tallinnas on Kadrioru loss, mille lasi rajada 18. saj alguses – koheselt peale Põhjasõja lõppu – Vene tsaar Peeter I. Samal ajal anti Tallinna (tollel ajal Reveli) rootsi garnisoni kirik üle vene õigeusu kogudusele, pühitseti algselt Püha Feodor Stratilati ja seejärel Issanda Muutmise kirikuks ning valmistati sellele uhke ikonostaas.¹⁵⁰ Viimane otsustati samuti teostada moodsas barokkstiilis. Teadaolevalt käskinud ikonostaasi valmistada Peeter I ise, kuigi J. Kaljundil „ei ole õnnestunud leida Peeter Suure enda kirjalikku korraldust ikonostaasi valmistamiseks”¹⁵¹. Samas leidis J. Kaljundi arhiividest linnakomandant van Deldeni ja kindralkuberner Apraksini vahelise kirjavahetuse, milles van Delden pidevalt toonitab, et ikonostaasi valmistamise korraldus on tsaari enese antud.¹⁵²

Tolleaegse Eestimaa kindralkubeneri, vürst Aleksandr Menšikovi korraldusel sai ikonostaasi kavandi autoriks ja vastutavaks isikuks Ivan Petrovitš Zarudnõi.

3.3.1. Ivan Zarudnõi elu ja looming

Ivan Petrovitš Zarudnõi (Zarudnev) oli vene kunstnik, arhitekt ja skulptor, üks uue suuna rajajatest 18. saj vene kunstis. Tema täpne sünniaeg pole teada. Teada on ainult, et ta sündis 17. saj II poolel ja suri 1727. a. J. Kaljundi on Zarudnõi sünniaastaks pakkunud 1673. või 1674. aastat¹⁵³. Zarudnõi oli ilmselt pärit aristokraatlikust perekonnast ning arvatavalt saabus Moskvasse koos paljude teiste kunstnike, käsitöölise ja vaimulikega kaasaegse Ukraina territooriumilt, mis kuulus tol ajal Rzeczpospolita koosseisu. Esimest korda mainitakse teda Malorossia (Ukraina) allikates 1690. a kui hetman I. S. Mazepa saadikut.

¹⁴⁹ **Slaavi barokiks** kutsutakse kunsti- ja arhitektuurstiili, mis kogus populaarsust slaavi maadel (eelkõige Venemaal, Poolas, Ukrainas, Tšehhis) 17.–18. sajanditel. Läänest tulnud barokk adapteeriti slaavi traditsioonilise kunsti- ja arhitektuuri nõuetele. Venemaal nimetatakse slaavi barokki ka Moskva, Peeter I, Rastrelli või Narõškini barokiks.

¹⁵⁰ Vt § 3.3.2 – Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi teostamine .

¹⁵¹ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 9.

¹⁵² Sealsamas.

¹⁵³ Sealsamas, lk.11.

Ivan Zarudnõi haridusteest ja varajastest töödest pole andmeid säilinud. Oletatavasti oli ta saanud läänemaise koolituse.¹⁵⁴ Kindlasti oli ta tuttav vähemalt Madalmaade eluga, sest on teada, et ta on käinud Amsterdams – ta tõi sealt Peeter I-le gloobuse ja vastutas edaspidi selle gloobuse järelevalve eest.¹⁵⁵ Zarudnõi elas ja lõi oma teosed kogu Venemaa jaoks oluliste sündmuste taustal, kui Peeter I alustas riigis radikaalsete ümberkorraldustega. Zarudnõi loomingule on iseloomulik 17. saj vene arhitektuuri elementide ümbertöötamine euroopa baroki traditsioonides. Aastast 1701 oli Zarudnõi teenistuses Moskvast, kus töötas nii arhitekti ja kunstniku, kui ka skulptori ja puunikerdajana. Tal oli suur töökoda. Ta suutis saavutada tähtsa positsiooni tsaari ja patriarhi õukondades ja 1707. a määrati ta kogu Venemaa kirikliku maali superintendandiks: tema peaülesannete hulka kuulus kontroll ikoonide õige valmistamise käigu üle.¹⁵⁶

Ivan Zarudnõi loodud silmapaistvaim ja kõige paremini dokumenteeritud ehitis on kuulus peaingel Gaabrielile pühendatud kirik, mida rahvas nimetas „Menšikovi torniks”. See kirik on ehitatud aastatel 1704–1707 suurvürst A. D. Menšikovi palee territooriumile Moskvast. Selle kiriku ehitusel töötasid Zarudnõi juhtimisel mitmed itaalia arhitektid ja „kivi ja krohvi meistrid” ning vene müürsepad. Ehitis paistis silma Moskva jaoks erakordse kõrgusega (81 m), kuid 1723. a tulekahju tagajärjel põles maha kiriku ülemine korrus koos tornikiivriga. Kõrgusest tähtsam oli aga see, et kirik paistis silma oma laineliste, ülespoole sirgivate baroksete vormidega, mis said uuenduslikult kombineeritud tüüpilise vanavene struktuuriga.¹⁵⁷

Ivan Zarudnõi ehitas palju nii enne kui ka pärast Menšikovi torni.¹⁵⁸ Dokumenteeritult on teada, et Zarudnõi tegi märkimisväärse panuse Venemaa jaoks uue arhitektuurse žanri – triumfivärvate – arengusse. Triumfivärvaid püstitati Euroopas erinevate sõjaliste sündmuste puhul hulgaliselt, seega annab triumfivärvate püstitamine peetriaegsel Venemaal tunnistust Lääne-Euroopa barokk-kultuuri mõjust. Triumfaalsed rongkäigud vene linnades olid seotud mitmete oluliste sündmustega riigis. 1709. a püstitati Poltava lahingu võidu auks Moskvast

¹⁵⁴ Онлайн Энциклопедия Кругосвет, http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/izobrazitelnoe_iskusstvo/zarudni_ivan_petrovich.html (vaadatud 12. I 2010).

¹⁵⁵ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk.11.

¹⁵⁶ Российский общеобразовательный портал, http://artclassic.edu.ru/catalog.asp?ob_no=17948&cat_ob_no=17947 (vaadatud 12. I 2010).

¹⁵⁷ Онлайн Энциклопедия Кругосвет, http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/izobrazitelnoe_iskusstvo/zarudni_ivan_petrovich.html (vaadatud 12. I 2010).

¹⁵⁸ Siin ja edasi: *Иван Петрович Зарудный*, Московская Социально-Экологическая Федерация, <http://ecology-mef.narod.ru/arch/zarudny.htm> (vaadatud 12. I 2010).

seitse triumfvärvavat. On täpselt teada, et üks nendest ehitati Zarudnõi projekti järgi. 1721.–1723. aastatel ehitas Zarudnõi Põhjasõja lõpetamise puhul Sinodi Triumfvärvavad Moskva Kitai-Gorodi linnaosas. See monumentaalne ehtis Moskva Kaasani Katedraali juures püsis suhteliselt kaua, andes märku arhitekti teravast huvist skulptuuriga rikastatud arhitektuursete vormide vastu. Kokku projekteeris Zarudnõi umbes kümme-kümmekond triumfvärvavat.

1723. a oli Ivan Zarudnõi seotud Moskva Sinodi maja ehitusega, kuid see hoone ei ole tänaseni säilinud. Zarudnõi looming ei piirdunud loomulikult ülalmainitud töödega. Paljud väljapaistvad ehitised Moskvast meenutavad Zarudnõi tehnilisi võtteid, kuid esmalt peab mainima ühte erakordset arhitektuurimälestist – 1719. a valminud Püha Peetruse ja Pauluse kirikut Novobasmannaja tänaval. See kirik on kahjuks rohkete remontide ja renoveerimiste tõttu tugevasti kannatada saanud, mille tulemusena on ta kaotanud enamuse oma algsest illest. Võimalik, et selle kiriku kallal töötasid nii Zarudnõi ise kui ka mitmed teised arhitektid.

1724. a projekteeris ja ehitas Zarudnõi välikiriku kindralkuberner vürst Volõnski sõjaväe jaoks, mis kaitses Vene riigi idapiiri. Kiriku kirjeldust pole säilinud. Mõned uurijad seostavad Zarudnõi nimega selliseid arhitektuurimälestisi nagu kirik Jakimanka linnaosas Moskvast (1709–1717), Donskoi kloostri Tihvini Jumalaema värvakirik ja Zaikonospasski kloostri Spasski kirik, millest hiljem tehti Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia.¹⁵⁹ Zarudnõi nimega seostatakse samuti kiriku ehitamist Menšikovi mõisas Potšepis (Moskva lähedal) ja Lefortovo ning Apraksini lossi ümberehitamist. Kõigi mälestiste täpne atribueerimine on raskendatud vajaliku dokumentatsiooni puudumise tõttu. Peale selle tegi Zarudnõi parkidesse paviljone, jälgis graveerijate, nikerdajate, krohvijate jt tööd, tegeles kahhelahjude kujundamisega ning oli tegev veel mitmel muul alal.¹⁶⁰

Ivan Zarudnõi oli samuti kuulus suurepärase skulptori, kunstniku ja puunikerdajana. Kindlasti kuulus talle oluline roll Menšikovi torni jaoks dekoratiivskulptuuride loomises. Zarudnõi ise on loonud dekoratiiv- ja skulpturaalse kujunduse juba mainitud kirikutele ja triumfvärvavatele.

¹⁵⁹ Российский общеобразовательный портал, http://artclassic.edu.ru/catalog.asp?ob_no=17948&cat_ob_no=17947 (vaadatud 12. I 2010).

¹⁶⁰ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk.11-12.

Ivan Zarudnõi puunikerduskunsti meisterlikkuse näideteks on kaks ikonostaasi, mis on säilinud meie ajani. 17. saj lõpuks langes mõnevõrra sümboolse tähendusega ikonograafia osakaal ikonostaaside üldkompositsioonis, seevastu tõusis kullatud ning hõbetatud pindade ning arhitektuursete detailide arv. Taolise lähenemise erksamad näited on meie ajani ainsad

säilinud Zarudnõi loodud ikonostaasid Tallinna Issanda Muutmise Peakirikus ja 1727. a lõpetatud Peterburi Peeter-Pauli Kindluse Peakirikus (vt ill 21). Kuna viimane oli pikka aega ainus teadaolevalt säilinud I. Zarudnõi ikonostaas, mängis see oma rolli ka Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi atribueerimisel. Igor Grabar võrdles Peterburis asuvat ikonostaasi Tallinna omaga ja julges esimesena kindlalt väita, et need on ühe autori tööd.

Ill 21. I. Zarudnõi ikonostaas Peterburi Peeter-Pauli Kindluse Peakirikus. Triumfikaare-kujuline keskosa

Peterburi Peeter-Pauli Kindluse Peakiriku ikonostaasil tuleb peatuda veidi pikemalt. Nagu eelnevalt öeldud, on selle põhiautoriks Ivan Zarudnõi, kuid suur osa autorlusest kuulub kindlasti ka kiriku arhitektile, itaallasest Domenico Trezzini'le, kes visandas esimese ikonostaasi eskiisi. Seejärel täiendas Zarudnõi ikonostaasi projekti ja tema meeskond valmistas ikonostaasi tammest ja pännast 1722.–1727. aastatel Moskvas. Ikonostaas on teostatud triumfikaare kujuliselt, sest sellest pidi saama järjekordne Vene Impeeriumi võidu sümbol Põhjasõjas, nagu seda oli ka varasem Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku jaoks valmistatud ikonostaas. Nagu Tallinna ikonostaasi puhul, töötas ka selle projekti kallal enam kui 50 inimesest koosnev meeskond, kelle seas olid ka arvatavasti osa Tallinna ikonostaasi ikoone maalinud A. Merkurjev ja F. Artemjev. Ikonostaas nikerdati Moskvas ja viidi kastides Peterburi. Erinevalt Tallinna toodud ikonostaasist, kullati Peeter-Pauli Kindluse Peakiriku oma üle juba kohapeal, Peterburis. Sarnaselt Tallinna ikonostaasile on Peeter-Pauli Kindluse Peakiriku omal keskel suured Kuninglikud Uksed, mida kaunistavad apostlite skulptuurid ja ikoonide kujud ei ole samuti traditsioonilised. Altari vastas paikneb kirikus samba peal ka üle

kullatud ja kahe apostli figuuriga kaunistatud kantsel, mis siingi viitab Peeter I aja üldisele huvile lääne kultuuri ja kunsti vastu.

Zarudnõi lõi palju ilusaid ikonostaase. Enamus neist kuulus Peterburi kirikutele, kuigi meister ise töötas ja resideerus surmani Moskvas. 1717. a lõi ta ikonostaasi suurvürst Menšikovi lossikirikule Kroonlinnas. Seejärel töötas ta Tallinna ikonostaasi kallal, mille lõpetas 1719. a ja teatas sellest Menšikovile. Ikonostaasi loomise protsess käis paralleelselt Kadrioru lossi ehitamisega, mis lõppes 1723. a.

1711.–1725. aastatel ehtas Menšikov Oranienbaumis (praegu Lomonossovi linn) lossi koos pargiga, Peterhofist kümne kilomeetri kaugusele. Menšikovi tellimusel valmistas Zarudnõi 1722.–1724. aastatel ikonostaasi lossikiriku jaoks. Kiriku interjäär ja ikonostaas ei ole kahjuks säilinud. Samal ajal oli loodud ka Moskva Peaingel Gaabrieli kiriku ikonostaas, mis on samuti kadunud.

Veel üheks huvitavaks Zarudnõi tööks tuleb nimetada 1723. a valminud uhket surnuvankrit, mida kasutati Püha Aleksander Nevski säilmete pidulikul üleviimisel Vladimirist Peterburgi.

I. Zarudnõi ikonostaasid paistsid silma oma novaatorliku teostusviisiga nagu tema ehitatud hoonedki. Esimesena Venemaal kasutas Zarudnõi ikonostaaside dekooris lääne barokist ülevõetud ümarskulptuuri. Tema teosed olid moodsad, lopsakad ja meeldisid tema kaasaegsetele. Kuigi ajalugu on säilitanud Zarudnõi loomingust vaid Menšikovi torni ja kaks ikonostaasi, on tema roll vene arhitektuuris märkimisväärne ja tema panus 18. saj kultuuripärandisse unustamatu.

3.3.2. Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi teostamine

Superintendent Ivan Zarudnõile olid antud piiramatud võimalused kaasata oma tööde läbiviimiseks kõiki meistreid, keda ta pidas ühel või teisel alal heaks. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi valmistamiseks moodustas Zarudnõi erimeeskonna. Selle koosseisu oli määratud suur hulk erinevaid meistreid. Meeskonda kuulus 29 ikoonimaalijat, 8 maalikunstnikku, 9 kuldajat, 7 nikerdajat ja 2 puuseppa. Enamus neist olid pikaajaliste

kogemustega ja nad olid käinud väljaõppel Peeter I-le armsaks saanud Hollandis.¹⁶¹ Kõik need meistrid ei kuulunud mingisse ühtsesse artelli. Zarudnõi valis kõik spetsialistid nende oskuste järgi, liites sellega kokku riigi parimad kunstijõud. Zarudnõile allus ka oskuslik maalikunstnik Ivan Tšernavski (või Tšernavskoi), kellest Zarudnõi ise väga lugu pidas. Tema on olnud suurmeistri andekas õpilane. Ta olevat saanud 1718. a väljaõppe ikonostaaside valmistamise alal ja ta määrati kõikide Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi tööde kohapealseks täievoliliseks esindajaks. Zarudnõi ise ei viibinud alati ikonostaaside valmistamise juures, nii ei käinud ta ka Tallinnas ikonostaasi üles seadmas. Tema eest viibis Tšernavski pidevalt valmiva ikonostaasi juures.¹⁶² Seega oli tegeliku töö üldjuhiks Ivan Tšernavski. 1722. a, olles tol ajal kõigest 25-aastane, määrati Tšernavski „heroldmeistri (Ivan Zarudnõi) tööde, joonistuste ja muu teostajaks”. Tema elulugu on jälgitav 1732. aastani, mil ta kõrvaldati tööde teostamiselt – selline Peeter I ajastu meistrite saatuse oli iseloomulik järgnenud perioodile.¹⁶³

22. augustil 1717. a saatis A. D. Menšikov Zarudnõile Tallinna kiriku mõõdud ja Zarudnõi hakkas ikonostaasi kujundust planeerima. 18. aprillil 1718. a kutsus Zarudnõi oma meistrid kokku ja alustas tööd – 1719. a detsembriks oli ikonostaas valmis ning kullatud.¹⁶⁴ Ikonostaas tehti valmis Moskvast ja kokku kestis ikonostaasi valmistamine ja ikoonide maalimine umbes poolteist aastat, mis on väga lühike aeg nii suurepärase kunstiteose jaoks. Ikonostaasi unikaalsus seisnes selle kõrges kunstilises tasemes. K. Tizik viitas oma 1896. a raamatus daatumile „1720”, mis on kantud Peetruse ja Pauluse Kuninglikele Ustele.¹⁶⁵ Tõenäoliselt märgib see ikonostaasi lõpliku valmimise aega.

Ikonostaas valmistati Menšikovi torni õues kuuri seatud töökojas. Peale ikonostaasi valmimist võeti see osadeks lahti ja hoiti algul Menšikovi majas, seejärel aga Peaingel Gaabrieli kiriku sees.¹⁶⁶ 1723. või 1724. a saadeti ikonostaas kastides saanidega Moskvast Peterburgi. Ikonostaasi detailide transportimine toimus seega talvisel ajal. Peterburist saadeti ikonostaas laevaga Tallinna poole, kuid kiriku tollane seisukord ei lubanud nii uhket ikonostaasi koheselt üles seada. 1725.–1726. aastatel korrastas kolonel M. Moltšanov kirikut, et valmistada hoone ette ikonostaasi ülespanemiseks. Kui kirik oli valmis, saadeti kunstnik ja ikoonimaalija Ivan

¹⁶¹ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 12-13.

¹⁶² Sealsamas, lk. 14.

¹⁶³ Kaljundi, J. (1994) Tallinna Issandamuutmise kiriku ikonostaas. – *Usk ja Elu*, nr. 4, lk. 31.

¹⁶⁴ Mozgovaja, J. B. *Творчество И.П.Зарудного*. Kandidaaditöö. Leningrad, 1977, lk. 88-90.

¹⁶⁵ Tizik, K. *История Ревельского Преображенского Собора: историко-статистическое описание*, lk. 77-78.

¹⁶⁶ Mozgovaja, J. B. *Творчество И.П.Зарудного*. Kandidaaditöö. Leningrad, 1977, lk. 90.

Tšernavski ja puusepp Ivan Gavrilov Tallinna ikonostaasi kokku panema. Neid soovitas enda asemel meister Ivan Zarudnõi, kes liigse hõivatuse tõttu ise Tallinna sõita ei saanud. Ikonostaasi ülesseadmine kirikus oli väga mahukas ettevõtmine, kuid tööde täpsest kulgemisest ei ole andmeid säilinud.¹⁶⁷ Kindlalt on teada, et 1730. a oli lõunapoolne ikonostaasi osa (Issanda Muutmise ikonostaas) kirikus üles seatud ja kirik oli sissepühitsemiseks valmis. 1732. a pühitseti kirik ümber Issanda Muutmise Peakirikuks. 1734. a suudeti oma kohale asetada ka ikonostaasi põhjapoolne osa (Peetruse ja Pauluse ikonostaas) ja ikonostaas sai oma tänini säilinud kuju.¹⁶⁸ I. Zarudnõi ikonostaas on võetud riikliku kaitse alla 1. augustil 1973. a. Tegu on ühe silmapaistvama monumentaal-dekoratiivse kunstiteosega, mis tol perioodil Eestis loodi.

3.3.3. Kirjeldus, stiilianalüüs ja ikonograafia

3.3.3.1. Ikooniseina konstruktsioon

Ikonostaas on üles ehitatud arhitektuurse fassaadi põhimõttel ja koosneb üksikutest, omavahel liidetud osadest. See on valmistatud puust nikerdus- ja graveerimistehnikas ning kullatud ja kaunistatud puule tempera- ja õlitehnikas maalitud ikoonidega. Ikonostaas on tänapäevani säilinud algsel kujul. (Vanim säilinud foto on pärit aastast 1918 – vt ill 22). Ikonostaasi kogulaius on ca 16 m ja see ulatub 10 m kõrgusele ehk kiriku võlvideni.¹⁶⁹

Ill 22.
1918. a piiskop Platonile koguduse poolt kingitud ikonostaasi fotomontaaž

¹⁶⁷ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 28.

¹⁶⁸ Tamm, J. *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*, lk. 33.

¹⁶⁹ Ikonostaasi sokli kõrgus on ca 130 cm, pilastri laius on 27,6 – 28 cm (baasilt 33 – 33,3 cm). Kantsli maksimaalne laius (rinnatiselt) on 153 cm; kõlaräästa laius (dekoorita) on 111,5 cm ja pikkus on ca 94 cm.

Riigi kaitse all oleva vallasmälestise kaitsekohustuse teatis nr. 6009. Tallinn: Tallinna kultuuriväärtuste amet, lk. 4.

Kirik on kahelööviline, seetõttu koosneb ikonostaas kahest sümmeetrilisest poolest – lõunapoolne on pühendatud Issanda Muutmisele (*Preobraženski*) ning põhjapoolne Peetrusele ja Paulusele (*Petropavlovski*).¹⁷⁰

Ikonostaasi konstruktsioon koosneb neljatahulistest okaspuupalkidest ja on kinnitatud kiriku müüride ning piilarite külge raudklambritega. Toestiku lõunapoolne osa on kinnitatud kiriku lõunamüüri külge kolme raudklambriga. Keskelt on toestik kinnitatud idapoolse piilari külge kuue raudklambriga – lõunapoolt piilarit nelja ja põhjapoolt piilarit kahega. Ikonostaasi põhjapoolne osa on kinnitatud kiriku põhjamüüri külge ühe raudklambriga. Kui Moskvas valminud ikonostaas 18. saj kirikusse saabus, selgus, et see on veidi liiga lai ega mahu hästi altari ette ära. Seepärast õõnestati kirikuseinu ikonostaasi mahutamiseks kuni 25 cm. Ikonostaasi toestiku ülemine horisontaalne serv on osaliselt toetatud topelpalkidega, mis on kinnitatud raudpoldiga. Ikonostaasi ülaosa kaunistavate ikoonide raamid on kinnitatud toestiku ülaosas paikneva horisontaalse palgi külge – igaüks kahe ristiasetatud raudlatiga. Ikonostaasi tagakülje konstruktsiooni varjavad punased tekstiilkatted, mis jäävad paistma ka läbi ikonostaasi esiküljel olevate ažuursete nikerduste.

3.3.3.2. Ikooniseina kujundus

17. saj lõpus kogub Venemaal populaarsust nn Narõškini stiil¹⁷¹, mida kutsutakse üldisemalt ka slaavi, Moskva või Narõškini barokiks. Lühikese aja jooksul ehitati Vene impeeriumis väga palju kirikuid just selles arhitektuurses stiilis. Uus sakraalne arhitektuur kutsus esile muutusi ikonostaaside kujundamises. I. Zarudnõi ikonostaasile sarnaseid, paljutasemelisi ažuursete nikerdustega ikonostaase kutsuti Venemaal „flaami” ikonostaasideks. Need olid eriti levinud 17. saj viimastest aastakümnetest 18. saj esimese veerandini ning paistsid silma oma uhkete kullatud puunikerduste poolest. Meieni säilinud „flaami ikonostaasi” näideteks võib tuua ikonostaase Moskva Novodevičje kloostri Smolenski Jumalaema Peakirikus ja Kostroma Ipatjevi kloostri Püha Kolmainu Peakirikus. „Flaami” stiilis ikonostaase valmistasid tellimise peale enamasti ukraina ja valgevene juurtega meistrid – puusepad, nikerdajad, kuldajad ja ikoonimaalijad, kellele riiklikul tasemel enam tööd ei jätkunud, sest

¹⁷⁰ Lõunapoolne – näoga ikonostaasi poole seistes paremat kätt, põhjapoolne – vasakut kätt.

¹⁷¹ **Narõškini stiil** – 17. saj lõpu / 18. saj alguse vene arhitektuurse voolu tinglik nimetus. See on vene arhitektuurse baroki etapp. Nimetus tuleneb Narõškinite bojaarisoost nimest. Narõškinid on olnud läänemeelsed aristokraadid, kes esimesena viisid oma kinnisvara arhitektuuri sisse Venemaa jaoks uued barokkelemendid. *Нарышкинский стиль*, Храмы России. http://www.temples.ru/n_style.php (vaadatud 27. V 2010).

Peeter I loodud „uues riigis” ei olnud kunst just kõige prioriteetsem valdkond.¹⁷² Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku tarbeks „flaami” ikonostaasi valmistamine oli üks vähestest taolistest riiklikest tellimustest 18. saj alguses. I. Zarudnõi ikonostaasi dekoratiivne lahendus on klassikaliste „flaami” detailidega: ruumilises puunikerduses on näha valdavalt naturalistlikke taimornamente, eelkõige viinamarjamotiive. Kohati vaikelulikud viljade ja lillede kujutised viitavad 18. saj alguses levinud ikonostaasi tõlgendamisele paradiisiaiana.¹⁷³

Antud magistritöös käsitletav ikonostaas on kogu Venemaa kirikukunstis erakordne nähtus eelkõige oma kompositsiooni poolest. Kahelööviline kirikuruum ei võimaldanud ikonostaasi Kuninglike Uste paigutamist keskeljele ja tingis erilise ikonostaasi loomise, mis ei vasta vana-vene kirikukunsti traditsioonidele – õigeusu kirikud on tavaliselt oma ülesehituselt kas ühelöövilised või paaritu arvu löövidega. Antud ikonostaasi kaks poolt on omavahel oskuslikult ühendatud kerge proportsionaalse kantsliga, mis on kaunistatud baldahhiini ja mitme ümarplastilise skulptuuriga. Kujuseina keskjoonel teise korruse kõrgusel asetsevasse kõlaräästaga kantslisse pääseb sisse Peetruse ja Pauluse altarist. Kantslikorpus on kuuetahulise põhiplaaniga ja korpuse all on nikerdatud viinamarjakobar. Profileeritud servaga lameda kõlaräästa põhjale on nikerdatud tuvina Püha Vaimu kujutis, kõlaräästa esiküljel on aga nikerdatud võimu sümbolitega kahepäine kotkas, mille kohal hoiavad krooni kaks inglifiguuri. Vene Impeeriumi kotkas viitab asjaolule, et ikonostaas on Peeter I kingitus kirikule. Kotkas hoiab oma küüniste vahel mitrat ja riigiõuna, mis sümboliseerivad vaimuliku ja ilmaliku võimu ühtsust.

Tegemist on teadaolevalt ainsa kantsliga Eesti õigeuskirikutes.¹⁷⁴ Kantsel asetati ikonostaasi keskele, suhteliselt kõrgele¹⁷⁵ kahe löövi vahele Peeter I käsul, mis on õigeusu kiriku jaoks tavatu. Seda asjaolu toonitab nii J. Kaljundi¹⁷⁶: „Teadaolevalt käsitleti ikonostaasi kaua aega kui välismaalaste, eriti itaalia meistrite loodut. Üldiselt on ennenägematu sellise elemendi nagu kateedri, st. kantsli olemasolu õigeusu kirikus...”, kui ka K. Tizik¹⁷⁷ „...kantsel, mis on paigutatud ikonostaasi keskele ja on ehitud kahe peaga kotkaga, kelle kohal hoiavad

¹⁷² Nikolaeva, M. V. (2008) *Иконостас Петровского времени: "столярство и резьба", золочение, иконописные работы: Москва и Подмосковье. Подрядные записи*. Moskva: ЛКИ, sissejuhatus.

¹⁷³ Zvezdina, J. M. Растительный декор поздних русских иконостасов. О западных источниках символики. – *Иконостас: происхождение, развитие, символика* (2000) Moskva: Idakristluse kultuuri keskus, Прогресс-Традиция, lk. 656.

¹⁷⁴ Riigi kaitse all oleva vallasmälestise kaitsekohustuse teatis nr. 6009. Tallinn: Tallinna kultuuriväärtuste amet, lk. 4.

¹⁷⁵ Kantsli kõrgus põrandalt karniisini on 3 meetrit.

¹⁷⁶ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 14.

¹⁷⁷ Tizik, K. *История Ревельского Преображенского Собора: историко-статистическое описание*, lk. 78.

tsaarikrooni kaks inglit, on tõepoolest ainulaadne kogu Venemaal oma originaalsuse poolest.” Praktilisest vaatevinklist on kantsli paigutus ikonostaasi keskteljele strateegiliselt vale, sest kantslist jutlustav vaimulik pole nähtav kiriku kahe löövi vahel asuva keskmise samba tagant. Seetõttu on kantslit väga harva kasutatud. K. Tiziku järgi oleks kõige mugavamaks kantsli asukohaks olnud seesama keskmine sammas, mille juures on tänapäeval Püha Platoni haud.¹⁷⁸

Ikonostaasi liigendavad korintose stiilis kapiteeliga varustatud pilastrid – kuus ikonostaasi kummalgi poolel. Pilastrid on kaunistatud peene graveeringuga ja lühendatud kirjadega slaavi kirjaviisis.¹⁷⁹ (Vt lisa 4 – Kirjad ikonostaasil). Ikonostaasi soklitaset kaunistab samuti peen graveering. Ikonostaasi selgelt väljakujundatud karniisile on asetatud poolümarad viilud. Mõlemad ikonostaasi osad tipnevad kullatud ristidega, mis on asetatud Kuninglike Uste kohale.

Olemasolev kirikuruum tingis kahe paari Kuninglike Uste seadmise kummassegi löövi. Kuninglikud Uksed on moodustatud poolitatud rotundi kuplist, mis asetsevad joonia stiilis pilastritel. Issanda Muutmise ikonostaasil on pilastrate vahele asetatud nelja evangelisti figuurid. Evangelistide ees on ümmargune laud seitsmeharulise küünlajala, leibade, viirikilambi jms. Uste keskel on kümne käsu tahvlid, millest vasakul ja paremal paiknevad pisikesed „Peaingel Raafaeli” ja „Jumalaema” ikoonid.¹⁸⁰ Peetruse ja Pauluse ikonostaasi Kuninglikel Ustel on pilastrate vahel kujutatud kuue pühaku figuure: Basileios Suur, Johannes Kuldsuu, Gregorius Teoloog, apostlid Peetrus ja Paulus ning keiser Konstantinus Suur.¹⁸¹ Pühakute ees on kujutatud ümmargune laud leibade, armulaua peekri ja ohvritallega. Kõik figuurid on uste peal vabades poosides ja kaetud vabalt langevate rüüdega. Rohkelt on kujutatud erinevaid detaile, nagu narmastega laudlina ja loorberioksad. Kuninglike Uste ava kohal on kummalgi ikonostaasi poolel vabalt lendlevad inglifiguurid. Uste ülaosa kroonivad rikkalikud pealmikud.

Ikonostaasi mõlema poole Kuninglikel Ustel on eraldi külgnevad diakoniuksed; traditsioonilise kahe asemel on neid neli. Diakoniuksi kaunistavad peainglid Miikael ja Uriel

¹⁷⁸ Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 77.

¹⁷⁹ Autor ei peatu ikonostaasi kirjadel, sest seda teemat käsitleb põhjalikult peatselt ilmuv J. Pogosjan'i ja M. Smorzhevskihh-Smirnova uurimistö.

¹⁸⁰ See rõõmukuulutamise stseen on Kuninglikele Ustele lisatud 1829. a A. Koroljovi poolt.

A. Koroljovi kohta vt § 3.3.3.3 – Ikoonid.

¹⁸¹ Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 82.

(mõlemad on Kuninglike Uste külgedel), kelle maalis (osaliselt) A. Koroljov 1829. a.¹⁸² Nagu kogu ikonostaas, on ka peainglite figuurid kullatud, kuid nende pead, käed ja jalad ning saatanat sümboliseerivad fantastilised loomad Peaingel Miikaeli jalgade all on maalitud õlivärvidega.¹⁸³

Ikonostaas on kullatud nikerdustega väga rikkalikult dekoreeritud: ornamendi seast leiab hulganisti kristluse ja Vene Impeeriumi võimsuse sümboleid. Kullimotiiv kordub dekoratiivse detailina raaminikerdustes. Samuti on kompositsiooni sisse viidud Vene Impeeriumi vapp. Mitmetel loorberipärgade ja okstega motiividel on triumfisümbolika, mida I. Zarudnõi on eelnevalt kasutanud oma triumfikaarte loomisel.¹⁸⁴ Ümarskulptuur jõudis Venemaale Euroopast ja reljefne puunikerdus oli levinud ning populaarne kunstiliik kogu Venemaa territooriumil. Nikerdatud Kuninglikud Uksed on seotud vene baroki varajase etapi ja traditsiooniliste motiivide kasutamisega. Kõrgreljefne kullatud nikerdus Kuninglikel Ustel meenutab oma dünaamilisusega vene kirikute lopsakust.¹⁸⁵ J. Kaljundi nimetab ka kahte meisterlikku puuseppa, kes töötasid Issanda Muutmise kiriku ikooniseina loomise kallal ja kelle nimed on meieni jõudnud: Ivan Gavrilov ja Gavriila Andrejev. Teadaolevalt käis esimene neist ka Tallinnas ikonostaasi üles seadmas. Samuti väidab J. Kaljundi, et pärisorjast kunstnik Aleksei Koroljov, kes maalis ikonostaasile mõned uued ikoonid 19. sajandi I poolel, lisas sellele ka mõned nikerddetailid.¹⁸⁶

3.3.3.3. Ikoonid

Ikonostaasi on komponeeritud 29 erikujulist ja erisuguste mõõtmetega ikooni. Alates 17. saj lõpust hakkas ikoonikunst muutuma – seetõttu ei ole ka Issanda Muutmise kiriku ikoonid enam traditsiooniliselt nelinurksed, vaid ümmargused, ovaalsed või veelgi keerulisemat vormi

¹⁸² Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 79-82.

Tõenäoliselt lõigati uste kiirtekujulised karkassid välja juba I. Zarudnõi ajal ja Koroljov vaid uuendas peainglite kulunud osad.

¹⁸³ Peatselt ilmuv J. Pogosjan'i ja M. Smorzhevskihh-Smirnova uurimistöökäib välja hüpoteesi, et diakoniustel on kujutatud hoopis 4 erinevat peainglit – Jegudiel, Uuriel, Bahariel ja Raafael. Jegudieli jalgade all olev loom on kas koer või lõvi ja Uurieli jalgade all on ninasarvik. Ninasarvik on tuntud katoliku kiriku sümbolina ja koer sümboliseerib luteri usku. Kui tegemist on hoopis lõviga, siis see on selgelt Rootsi sümbol. Peeter I ajal eksisteeris tugev vastasseis õigeusu, katoliku ja luteri kirikute vahel. Seega võivad ninasarvik ja koer (lõvi) peainglite jalgade all sümboliseerida õigeusu üleolevust katoliku ja luteri usu (või Rootsi riigi) üle. Issanda Muutmise kirik kuulus ju enne Peeter I-st nii katoliiklastele kui ka luterlastele.

¹⁸⁴ Vt § 3.3.1 - Ivan Zarudnõi elu ja looming.

¹⁸⁵ Peterburis võib sama stiili näha Peeter-Pauli Kindlise Peakiriku ikonostaasil (1727. a), mille autoriks on samuti Ivan Zarudnõi.

¹⁸⁶ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 18.

ja on raamistatud rikkalike nikerdustega. Tegelaste kompositsioon ikoonidel on uudne – selles ilmnevad euroopalikud, itaaliaalikud tendentsid.¹⁸⁷

Ikonostaasis on ainult Uue Testamendi teemalised ikoonid. 17. saj muutusid Venemaal levinuks viiekorruselised ikonostaasid. Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi võib samuti pidada viiekorruseliseks, kuigi tegelikult on ikoonid paigutatud seitsmele tasandile. (Vt lisa 2 – Ikonostaasi struktuuri joonis mõõtkavas 1:800 ja ikonostaasi read). Põrandast kaks esimest ikoonirida on traditsioonilised. Esimene rida koosneb kohalikest ikoonidest (Jeesus Kristuse, Jumalaema, Issanda Muutmise (vt ill 23), Peetruse ja Pauluse jm ikoonid).

Ill 23. „Issanda Muutmise” ikoon (I rida)

Ikonostaasi teises reas asuvad samuti traditsiooniliselt kaksteistpühade ikoonid (ainult kaheksa neist), kuid nende järjekord ei ole päris õige. Igal ikonostaasil on harilikult rida elemente, mida võib vajadusel kas vähendada või suurendada, kuid mitte muuta. Samuti ei ole teatud ikoonide suvaline paigutus ikonostaasil lubatud. Seega oleks korrektne õigeusu tavade järgi antud ikonostaasi teise rea ikoone ümber paigutada õigesse järjekorda, kui seda lubab

nende kuju ja tehniline seisund. Kaksteistpühade ikoonid kujutavad Piibli sündmusi, mida peetakse Õigeusu Kiriku kaheteistkümneks põhiliseks kirikupühaks pärast Paasapäeva, ja peavad ikonostaasil paiknema selles järjekorras nagu nad on kirikukalendris.¹⁸⁸ Samas, ikonostaasi ajaloolist väärtust austades peaks pürgima ikoonide ajalooliste asukohtade säilitamisele.

Ill 24. „Püha Kolmainuse” ikoon (II rida)

¹⁸⁷ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 13.

¹⁸⁸ Kirikuaasta algab 1. septembril, seega kaksteistpühade ikoonide õige järjekord ikonostaasil oleks järgmine: Jumalaema Sündimise püha, Risti Ülestõstmise püha, Jumalaema Templisseviimise püha, Kristuse sündimise püha, Issanda Ristimise püha ehk Jumalailmumise püha, Issanda Templisseviimise püha, Issanda Jeruusalemma Minemise püha, Jumalaema Rõõmukuulutamise püha, Issanda Taevaminemise püha, Viiekümnapäeva püha ehk Kolmainu Jumala püha, Issanda Muutmise püha, Jumalaema Üinimise püha.

Nagu antud töö lisamaterjalides toodud ikoonide nimekirjast selgub – on mõned ikoonid oma 19. saj lõpu asukohti muutnud. „Migreerunud” ikoonide seas on kergelt ovaalsed ikoonid „Püha Kolmainsus” (vt ill 24), „Neitsi Maarja templisse viimine” ja „Issanda templisse viimine” ning ovaalsed ikoonid „Jeesus Kristuse sündimine” ja „Jeesus Kristuse ristimine” (vt ill 25). (Vt lisa 3 – Ikonostaasi ikoonide kataloog).

I. Zarudnõi ikonostaasi kaksteistpühade reas on 12 asemel ainult 8 ikooni, kuid vaatamata sellele peaksid nad olema õiges järjekorras. Ikonostaasi ikoonide algne paigutus ei ole teada, seega teeb antud töö autor ettepaneku ümber paigutada ikonostaasi ikoonid sellises järjekorras nagu nad olid 1895. a – ühelt poolt taastaks see 20. saj teadmata põhjustel „migreerunud” ikoonide mõnevõrra ajaloolisemat (ja võib-olla ka algset) järjekorda, teiselt aga oleks tunduvalt õigem ka õigeusu kirikutavade seisukohalt. Nimelt peaks teise rea ikoonide järjekord olema järgmine (vasakult paremale): „Neitsi Maarja templisse viimine”, „Jeesus Kristuse sündimine”, „Jeesus Kristuse ristimine”, „Issanda templisse viimine”, „Püha Kolmainsus”, „Püha Vaimu väljavalamine”, „Issanda Muutmine”, „Jumalaema uinumine”.

Ill 25. „Jeesus Kristuse ristimise” ikoon (II rida)

Ill 26. „Püha õhtusöömaaja” ikoon (IV rida)

Kolmandas reas on ikonostaasil neli ikooni, mille peal on kujutatud 12 apostlit kolme kaupa ikoonil. Neljas rida koosneb Venemaa jaoks mitte väga traditsioonilistest Kristuse Passiooni ikoonidest, mis on paigutatud erikujulistes raamidesse ja asetsevad ikonostaasil kolmel tasandil (näiteks vt ill 26). Viiendas reas kiriku lae all on ainult kaks ikooni – „Ülestõusmine” ja „Taevaminek”¹⁸⁹. Mõlemat ikonostaasi poolt kroonib traditsiooniliselt rist.

¹⁸⁹ J. Mozgovaja arvamusel tegemist on hoopis Jeesus Kristuse haua ees mürrikandjaid naisi kujutava ikooniga. Mozgovaja, J. B. Творчество И.П.Зарудного. Кандидадитöö. Leningrad, 1977.

Veel ühe uuendusena lisaks erikujulistele ikoonidele ja Kristuse Passiooni reale esineb mõnedel ikoonidel signeeringuid. Keskajal olid ikoonimaalijad pigem käsitöölised kui kunstnikud ega signeerinud ikoone oma madala ühiskondliku positsiooni tõttu. Hiljem tugevnes arusaam, et ikoone maalikse Jumala auks, seega teostaja nimi ei ole oluline. Vanavene ja bütsantsi ikoonimaalijad signeerisid oma ikoone äärmiselt harva, kuid 17. saj II poolel hakati Venemaal ja Kreekas aina sagedamini ikoonidele kirjutama autori nime ja teostamise aastat, mõjutatuna lääne renessansi ideede levikust.¹⁹⁰ Mõned I. Zarudnõi ikonostaasi ikoonid on ka dateeritud – kreeka tähtedega ja vana ajaarvamise järgi (nt oli 1719. a Venemaal aasta 6227). Peeter I viis küll ajaarvamise 1700. a reformiga uude kalendriarvestusse, kuid Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi ikoonid on siiski dateeritud veel vana süsteemi järgi. Signeeringute põhjal on teada, et 1719. a ikoone maalinud kunstnikud olid Andrei Nesterov, Ivan Tšernavski, tollel ajal tuntud Relvapalati meister ja ikoonimaalija Andrei Merkurjev (Merkuljev) ja keegi Filip – J. Kaljundi oletab, et tegu võis olla Filip Artemjeviga, kes on teinud tööd ka Peterburis I. Tšernavski meeskonnas I. Zarudnõi projekteeritud Peeter-Pauli kiriku ikonostaasi jaoks.¹⁹¹

Kõik ikonostaasi ikoonid on maalitud 18.–19. sajandil. Tänapäevalgi ei ole täpselt teada, millised ikoonid on ikonostaasis algselt olnud. Hilisematest aegadest on teada kellegi Peterburi õuenõuniku Klementjevi pärisorjast maalikunstniku Aleksei Koroljevi nimi, kes on maalinud 1829. a mitu uut ikooni algsete asemele.¹⁹² See tähendab, et algsed olid kas kaduma läinud või „*et A. Koroljov maalis uued ikoonid vanadele, niisiis vaid renoveeris need ja vanad maalingud peituvad tänagi Koroljovi ülemaalingute all*”¹⁹³.

¹⁹⁰ Esimene teadaolev signeeritud ikoon Venemaal valmis juba 1294. a – selle „Püha Nikolai” ikooni maalis Alexa Petrov Lipna kiriku jaoks. 17. sajandil hakati signeerima ja dateerima ikoone aina rohkem, eelkõige neid, mille tellijaks olid eraisikud. Signeeringuid hakkas esinema rohkem kui ikoonimaaliga hakkasid tegelema mitte mungad, vaid ilmalikud kunstnikud. Nende signeeringud teenisid juba ikoonimaalija või töökoja reklaamina ja ka kvaliteedi garantiina. Näiteks signeerisid tuntud Mstera ja Palehhi koolkondade meistrid ikoone just sellel põhjusel.

Siilin, Lea. Different Methods of date Markings on Icons. – *Conservation of late Russian icons* (1995) [Sümposiumi materjalid] The Vantaa Institute of Arts and Design, Department of Conservation Studies; The Valamo Art Conservation Institute. Vantaa: Vantaa Institute of Arts and Design, lk. 30.

История иконописи : истоки, традиции, современность VI-XX века, lk. 217-229.

¹⁹¹ Kahjundi, J. Tallinna Issanda Muutmise kiriku ikonostaas. – *Eesti kunsti ajalugu 2. 1520–1770* (2005) Kodres, Krista (peatoimetaja), Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk. 437.

¹⁹² Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakirikku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 16-32.

¹⁹³ Sealsamas, lk. 18.

§ 4. I. ZARUDNÕI IKONOSTAASI UURINGUD JA RESTAUREERIMISED

Magistritöö selles osas võetakse vaatluse alla I. Zarudnõi ikonostaasi restaureerimised, mis on aset leidnud 19.–21. sajandil. Ikonostaasi pika ajaloo jooksul on selle säilitamisel vaeva näinud nii eesti, vene kui ka bulgaaria restauraatorid. Kõik nad on lähtunud oma ajale iseloomulikest restaureerimismetoodikatest ja on kasutanud omal ajal kättesaadavaid töömaterjale.

4.1 1829. aasta

1827.–1830. aastatel toimusid Tallinna Issanda Muutmise kirikus ulatuslikud ehitus- ja remonditööd.¹⁹⁴ 1829. a demonteeriti ikonostaas täielikult, sest selle all olev põrand oli ebauhtlaselt vajunud. Samuti vajas ikonostaas uuesti kuldamist, sest algne kullatis oli ikonostaasi ülesseadmisest möödunud saja aasta jooksul ulatuslikult hõõrdunud ja irdunud.¹⁹⁵ Kiriku remonditöödeks paigutati ikonostaas kusagile Tallinna „eeslinnas üüritud Vassiljevi majja” ja korrastati Peterburi restauraatorite poolt. Tallinnas tol ajal piisavalt kompetentseid kuldajaid ei leidunud¹⁹⁶. Restauraatoritest on teada ainult Peterburi kaupmehe Ksenofon Kuznetsovi nimi, kes kohustus 18 600 rubla eest ikonostaasi parandama ja üle kuldama.¹⁹⁷ Laudsepatööd ikonostaasi ja eriti kantsli tugevdamiseks teostas puusepp Lemkul. Ikonostaasi tugevdamiseks vajalike sepi tööde eest muretses Tallinna meister Theodor Keiser.¹⁹⁸

Kiriku remonditööde kogumaksumus oli 84421 rubla. On teada, et sellest summast läks ikonostaasi ajutise hoiu tasumiseks 335 ja ikonostaasi parandamiseks ning uute ikoonide maalimiseks kokku 23149 rubla. Kui lahutada viimasest summast ikonostaasi restaureerimiseks ja uuesti kuldamiseks läinud 18600 rubla, selgub, et uute ikoonide maalimiseks kulutati umbes 4500 rubla. Teadaolevalt maalis ikonostaasile uusi ikoone juurde pärisorjast maalikunstnik Aleksei Koroljov.¹⁹⁹ (Vt lisa 3 – Ikonostaasi ikoonide kataloog). Võimalik, et mõned neist ikoonidest ei olnud maalitud algsete asemele, vaid hoopis nende

¹⁹⁴ Vt § 1.2 – 18.–19. sajand. Ümberehitused, restaureerimised ja remonditööd.

¹⁹⁵ Tizik, K. *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*, lk. 30-31.

¹⁹⁶ Sealsamas, lk. 39, 46.

¹⁹⁷ Ülekuldamise järgi ei ole tegelikult ikonostaasil näha. Kullakiht on igalpool võrdlemisi õhuke. Ülekuldamist ei tõestanud ka ükski hilisematest uuringutest ja restaureerimistest. Võimalik, et tegemist oli osalise ülekuldamisega (nt Kuninglikel Ustel ja diakoniustel), kuid sellisel juhul on kuldamisele kulutatud rahasumma suurus arusaamatult suur.

¹⁹⁸ Issandamuutmise Peakiriku ikonostaasi tehnilise seisukorra kindlaksmääramine (1956) Arhitektuuri mälestusmärkide majavalitsus, MKA, 4-16/41, I köide, lk. 1.

¹⁹⁹ Kaljundi, J. *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*, lk. 23.

peale, mis on tavaks õigeusu ikoonimaalimise kunstis, ning vanad kujud peituvad tänapäevalgi Koroljovi poolt maalitud piltide all. Sellele oletusele ei leidu tõestust ikoonide konserveerimise aruannetes. Algsete ikoonide olemasolu tänapäeval nähtavate piltide all tõestaksid ristlõiked. Varasemaid alusjoonistusi näitaks infrapuna (IR) reflektograafiline uuring. Kahjuks ei ole neid analüüse tehtud rohkem kui kahel ikoonil.²⁰⁰

Kui Issanda Muutmise kiriku ümberehitustööd olid lõppenud ja kirikusse uus põrand rajatud, toodi ikonostaas tagasi ja paigutati uuesti algsele kohale, tõstes seda nii kõrgele kui seda lubas kiriku võlvide kõrgus. 1820ndail ikonostaasile rajatud vundament paljastati 1955. a, kui toimus kiriku põranda põhjapoolse osa remont. Vundament osutus üleslaotuks paekividest lubjamördil ca 220 cm vahekaugusel esinevate kontraforssidega. Vundamendi paemüüri peale on lapiti laotud punased tellised, mis moodustavad ca 5,5 cm paksuse kihi. Tellistel asetsevad omakorda ca 6 cm paksused immutamata põrandalauad, millel kõrgubki kogu ikonostaas.²⁰¹

Vastreataureeritud ikonostaas pühitseti uuesti: 1830. a 11. detsembril pühitseti ikonostaasi Issanda Muutmise pool ja 18. detsembril – Peetruse ja Pauluse pool.²⁰²

4.2 1886. aasta

1886. a toimus kirikus uus remont, mis oli vajalik kiriku tahmumise tõttu. Künnlaid osteti Issanda Muutmise kiriku tarbeks Peterburist. 1870ndail oli seal hakatud laialdaselt võltsima nii kiriku künnlaid kui ka lampaadides kasutatavat õli. Nii valmistati künnlaid steariinist väikese mesilasvaha sisaldusega, mille tagajärjel nad sulasid kiiresti ja tahmasid tugevasti. Loodusliku õli asemel kasutati kirikus petrooleumi, mis lõhnas ebameeldivalt ja tekitas samuti palju tahma.²⁰³ Steariinist künnalde lühiajalise kasutamise jooksul muutus kirik seest süngeks ja tumedaks. Ikonostaas vajab uuesti korrastamist. Kiriku remondiks ja ikonostaasi puhastamiseks kulutati tol aastal kokku 3409 rubla, mida koguti koguduselt ja annetajatelt, kelle seas oli kõige lahkem kirikuvanem – kaupmees F. D. Makušev.²⁰⁴

²⁰⁰ Vt § 4.9 – 1991.–2007. aastad.

²⁰¹ Issandamuutmise Peakiriku ikonostaasi tehnilise seisukorra kindlaksmääramine (1956) МКА, 4-16/41, I köide, lk. 43.

²⁰² Тизик, К. *История Ревельского Преображенского Собора: историко-статистическое описание*, lk. 31, 46.

²⁰³ Vt § 1.2 – 18.–19. sajand. Ümberehitused, restaureerimised ja remonditööd.

²⁰⁴ Sealsamas, lk. 47-48.

4.3 1930. aastad

Järgmist restaureerimist vajas ikonostaas 1930. a, kui kantsel oli oma asendist välja vajunud, sest ikonostaasi horisontaalsed tugitalad olid koidest poolpulbriks söödud. Siis teostati toetustöid ikonostaasi konstruktsioonile ja asendati puittoetus rauast toetusega.²⁰⁵ On tõenäoline, et ikonostaasi Kuninglike Uste tagakülgede katmine pabermaterjaliga toimus samuti 20. sajandi 30. aastatel. 1934. aastast on säilinud Tallinna Issanda Muutmise Koguduse nõukogu palve EV Haridus- ja sotsiaalministrile anda luba ja rahalist toetust ikonostaasi remondiks, sest viimasel „ilmnesid kõdunemise tundemärgid”.²⁰⁶ Kas palve sai tol ajal rahuldatud või mitte – sellest ei ole andmed kahjuks meieni jõudnud. Kuid kuna 1950. aastate dokumentides viidatakse juba ikonostaasi katvale pronksvärvile²⁰⁷, võib oletada, et viimane kanti kullatud pindade „renoveerimiseks” peale 1934. ja 1955. aastate vahel.

4.4 1955.–1956. aastad

Ajavahemikul 1. oktoobrist 1955. a kuni 15. novembrini 1956. a teostati Teadusliku Restaureerimistökoja poolt kirikus mitmeid uurimistöid, sealhulgas ka ikonostaasi sondeerimisi. Kokkuvõttena uuringutest valmis 1956. a dokumentatsioon „Issandamuutmise Peakiriku ikonostaasi tehnilise seisukorra kindlaksmääramine”, mis asub Muinsuskaitseameti arhiivis ja sisaldab endas ikonostaasi üldist seisundi kirjeldust, sondaažide asukohti, nende teostamise eesmäärke, menetlust ja tulemuste kirjeldusi. Kirjeldamist leiavad ka ikonostaasi puitosad, toestik, vundament ning pinnaviimistlus (graveering, kullatis).²⁰⁸ Ikonostaasi tehnilist ülevaatusid teostasid H. Halliste ja E. Tool.

1955.–1956. aastate sondaažid, vaatlused ja kullaproovid näitasid, et ikonostaas on algselt olnud üleni kaetud lehtkullaga. Ainult ikonostaasi sokli karniisilaud on praktilistel kaalutlustel olnud pealt kaetud kollakaspruuni kuldooker õlivärviga. Lehtkuld asetseb 0,5 kuni 3 cm paksusel kriidikrundil. Peaaegu kogu ikonostaasi pinnal on märgata elavhõbeda kasutamise jälgi õhukese hõbedatoonilise kihina kullakihi all. Ikonostaasi nelja diakoniukse kuldamisel on kasutatud punakaspruuni värvi ja lakki.

²⁰⁵ Issandamuutmise Peakiriku ikonostaasi tehnilise seisukorra kindlaksmääramine (1956) MKA, 4-16/41, I köide, lk. 1-2.

²⁰⁶ Koguduse palve hariduse- ja sotsiaalministrile hr Nikolai Kannile (1934) MKA, 4-16/41, I köide, pagineerimata.

²⁰⁷ Vt § 4.4 – 1955.–1956. aastad.

²⁰⁸ Issandamuutmise Peakiriku ikonostaasi tehnilise seisukorra kindlaksmääramine (1956) MKA, 4-16/41, I köide, lk. 38-43.

Osa ikonostaasi kullatud pinnast – graveeritud ornamendi ja tekstide kullatud pind – on poleeritud, välja arvatud soklil leiduvad graveeritud pinnad. Hõõrdunud kullakiht ikonostaasil oli 1955. aastaks juba osalt restaureeritud pronksvärviga – nii oli ikonostaasi sokli pind 50% ulatuses kaetud patineerunud pronksvärviga ja rohekaspruuni õlivärviga (alumises osas rohkem kui ülaosas). Andmed kullatud pindade pronksvärviga „värskendamisest” ei ole meieni jõudnud. Visuaalsel vaatlusel paistab silma, et pronksvärviga on ikonostaasi parandatud vähemalt kahel korral – leidub kahte erinevat tüüpi värvijälgi. Arvatavasti värviti ikonostaasi kullatud alad osaliselt üle 20. saj I poolel. Pronksvärviga kaetud kohtadel paistis 1955. a osaliselt läbi esialgne kullakiht, kuigi enamuse pronksvärvist oli juba mustjaspruuniks muutunud.

Ikonostaasil leidis rohkesti alasid, kus kullakiht oli koos krundikihiga maha varisenud. Sokli alumiselt liistult oli kuld koos krundiga peaaegu kogu ikonostaasi ulatuses maha varisenud. Icooniseina fassaadi alumine pool oli üldse rohkem kahjustatud kui ülemine, välja arvatud ikooniraamid, millel kullaleht oli säilinud paremini.

1956. a dokumentatsioonis juhitakse tähelepanu võimalusele, et pealtnäha terve pinnaga ikonostaasi puit võib seest olla koide poolt kahjustatud. Koi oli kahjustanud nii leht- (tõenäoliselt pärna-) kui ka okaspuust valmistatud ikonostaasi osi. Ikonostaasi sokliosade oli väga ohtlikult puukoide poolt läbi söödud. Koide intensiivset levikuala paljastas kollane puidupulber põrandal ja koiaugud ikooniseina sees. Kõrgemal oli koide tugevat hävitustööd märgata üksikutes kohtades – näiteks Issanda Muutmise ikonostaasi Kuninglike Uste kohal ja kahel pool kantslit leiduvatel pilastrite kapiteelidel.

Koide kahjustustöö oli selgelt progresseeruv, mida tõestas värske koipuru korduv leidumine lahtiste koiaukude lähedal. Osa kirikus leiduvast mööblist oli uuringute teostamise ajaks koide poolt poolpulbriks söödud, mis näitas koide laialdasemat levikut kiriku interjööri ikonostaasi vahetus ümbruses.

Teise maailmasõja ajal sai ikonostaas kannatada kiriku lähedusse visatud pommi plahvatuse tagajärjel. Plahvatusel tekkinud õhusurve tulemusena põrusid ikonostaasi puitosade liitekohad lahti ja ikoonid vajusid oma raamidest poollahti.²⁰⁹ 1950ndatel olid ikonostaasi puitosad

²⁰⁹ Issandamuutmise Peakirikku ikonostaasi tehnilise seisukorra kindlaksmääramine (1956) MKA, 4-16/41, I köide, lk. 2.

endiselt kohati lahti – näiteks lahtised olid ikonostaasi sokli alumised liistud ja mõned pilastrite baaside lauad. Peetruse ja Pauluse ikonostaasi krooniv rist oli oma õigest asendist välja pöördunud. Kohati puudusid üksikud nikerddetailid – näiteks puudus ingli pea Issanda Muutmise ikonostaasi Kuninglike Uste kohal. Sokli kullatud ja graveeritud plaatidel esinesid mõned vertikaalsed praod. Puidusondaažid on näidanud, et mõned ikonostaasi puitosad on olnud varem välja vahetatud uute vastu – näiteks sokli alumine karniis on olnud asendatud pruuni õlivärviga värvitud profileerimata laudadega.

Ikonostaasi toestik kinnitub kirikumüüride ja idapoolse piilari külge raudklambritega.²¹⁰ 1955.–1956. aastate vaatlused näitasid, et klambrid olid hästi säilinud ja sidusid kõvasti puitosaid ja müüre. Hästi olid säilinud ka raudpoldid, millega ikonostaasi toestiku ülemine horisontaalne serv oli kinnitatud toestuspalkidele. Ikonostaasi ülaosa kaunistavate ikoonide raamid olid kinnitatud toestiku ülaosas leiduva horisontaalse palgi külge ristiasetatud raudlattidega, mille seisukord oli samuti hea. Ikonostaasi toestiku välispind oli uuringute ajal kaetud lõuendi ja papiga, mida hoidsid seinal raudnaelad. Välispinnal leidis lubjavärvikihte: toestiku ülaosas ühekordne valge värvikiht ja alumises osas kahekordne värvikiht – peal hall ja all valge. Ikonostaasi ažuursed skulptuursed osad olid tagant kaetud halli lubivärviga, mis oli kantud otse puidule. Ikonostaasi toestiku puit- ja metallosad olid üldiselt terved. Koide levikut oli märgata enamasti põrandalähedastes osades.

Ikonostaasi kaunistavad ikoonid olid uuringute teostamise ajahetkel kohati tugevasti tuhmunud ja värvikihid osaliselt vigastada saanud. Ikoonide puitosadel tol ajal visuaalse vaatluse põhjal koitunnuseid ei leitud.

4.5 1961. aasta

1961. a oktoobris kutsus Eesti NSV Kultuuriministeerium Tallinna Moskva I. E. Grabari nim. restaureerimiskeskuse spetsialistid Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi restaureerimise teostamiseks. Moskvast tulnud juhtivateks spetsialistideks olid kõrgeima kvalifikatsiooniga keemik-restauraator G. N. Tomaševitš, mikrobioloog L. I. Voronina, keemik-orgaanik D. V. Sorokina ja kõrgeima kvalifikatsiooniga restauraator A. N. Baranova. Neid abistasid kohalikud restauraatorid.

²¹⁰ Vt § 3.3.3.1 – Ikooniseina konstruktsioon.

Moskva restaureerimise koostatud restaureerimisdokumentatsioonis on kirjeldatud ikonostaasi seisundit enne restaureerimist, mis üldiselt kordab juba 1950ndatel kirja pandud olukorda: nikerdornament ja graveeringud ikonostaasi esiküljel olid suhteliselt korras, kuid ikonostaasi kogu puitkonstruktsioon oli puukoide poolt tugevasti läbi söödud.

Restaureerijad töötlesid ainult ikonostaasi tagumist poolt, mis ei ole kullatud. Kõigepealt puhastati ikonostaasi tagumine külg tolmust ja mustusest ning eemaldati profülaktiline kleebis, mis oli ilmselt 1930ndatel teostatud paberi ja lõuendiga. Seejärel viidi läbi tagakülje koitõrje ja konserveerimisotstarbel koitanud puitosade karbamiid-formaldehüüdi vaiguga immutamine. DDT-lahust valmistati atsetooniga ning pritsiti koiaukudesse kaks korda. Sünteetilise vaiguga immutamist teostati samuti kahekordselt pritsi ja laiade pintslite abil. Ikonostaasi sokliosa tuli täiendavalt töödelda gaasi kujul DDT-putukamürgiga.²¹¹

Samal ajal töötati välja ka I. Zarudnõi ikonostaasi ikoonide restaureerimise meetodika. Ikoonide tugevasti lahti löönud krundi- ja värvikihid soovitati profülaktika mõttes kinnitada suitsupaberiga. Krundi- ja värvikihtide kinnitamist soovitati teostada 10% kalaliimilahusega. Tugevasti irdunud kohad soovitati immutada piirituselahusega ja töödelda 100 °C kuumusega läbi paksu paberikihi. Seejärel soovitati kinnitatud krundi- ja värvikihid läbi kuivatada 60 °C kuumuse juures. Ikoonide pindu võis siis pesta lasteseebiga, et eemaldada tolmu ja rasvaplekk. Hilisemate lakikihtide eemaldamiseks soovitati kasutada tüüplahust PT-2 (48% 1,3-dioksolaani, 20% atsetooni, 27% tolueni, 5% etüülpiiritust). Krundi kadude täitmiseks võis kasutada kalaliimi-kriidisegu (1:2), millele hiljem lisada ka mõni tilk värnitsat. Toneerimist soovitati teostada temperavärvidega.²¹² Seda meetodikat kasutati ka vähemalt ühel korral – 1974. a restaureeris restaureerija Lembit Palm ikonostaasi ikooni „Jumalaema pühade Sakaria ja Eliisabetiga”.²¹³

4.6 1965.–1966. aastad

1960ndail toimus uuesti Tallinna Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi restaureerimine Bulgaaria RV Kultuurimälestiste Keskuse spetsialistide poolt, puidu konserveerimise osakonna juhataja Anton Mihhailovi juhendamisel. Ikonostaasi restaureeriti kahel suvel: 24.

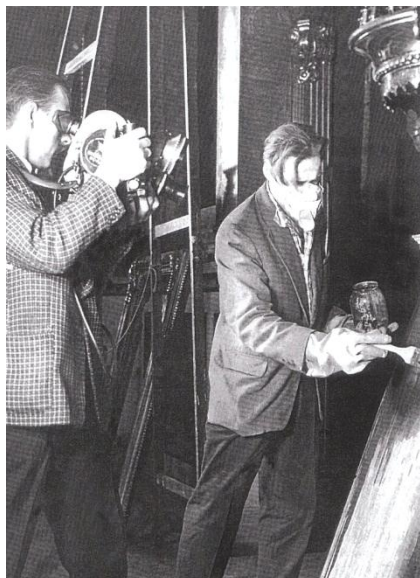
²¹¹ I. Zarudnõi ikonostaasi (Obj. 279) restaureerimisdokumentatsioon 1961-1974. a. MKA, 4-16/41, I köide, lk. 3.

²¹² Sealsamas, lk. 59.

²¹³ Aruanne Ivan Zarudnõi ikonostaasi ikoonide restaureerimise tööde kohta. MKA, 4-16/41, köide I, lk. 62.

juunist 16. juulini 1965. a ja 23. juunist 5. juulini 1966. a. 1960ndateks oli puukoi ikonostaasi puitu kahjustanud umbes 50 % ulatuses. Puukoi²¹⁴ elutegevuse järgi oli näha nii originaalses puidus kui ka hiljem asendatud puitosades. Icoonid olid samuti väga viletsas seisukorras. „Osadel ikoonidel oli säilinud ainult kaks lauda, maalitud pildipind ja tagumine külg, kahe laua vahelt oli kogu puitosa puukoide poolt hävitatud. Samas seisus oli ka ikonostaasi tagumise külje alumine osa, millel puudus puidu polükroomne pind.”²¹⁵

I. Zarudnõi ikonostaasi restaureerimisprotsessi olid kaasatud ka eesti restauraatorid: Eda Liin, Endel Keller, Maido Salum, Jaan Lepp, Evald Rõigas, Helmut Adrat, Heinrich Veroman ning restauraatorid perekonnanimedega Kivik, Kärbo, Treiberg ja Einmann.²¹⁶ Restaureerimise kohta on säilinud Muinsuskaitseameti arhiivis bulgaariakeelne dokumentatsioon²¹⁷ ja Eda

Liini restaureerimispäevik²¹⁸ – need dokumendid on olnud antud töö autorile põhiallikaks restaureerimisprotsessi järgneval kirjeldamisel. Samuti õnnestus käesoleva töö autoril leida 5,35 minutine filmilõik Eesti Filmiarhiivis, millel on jäädvustatud mõned bulgaarlaste restaureerimistööd (vt ill 27).²¹⁹ Seda filmilõiku on arvatavasti filmitud ikonostaasi restaureerimistööde mõlemal aastal ning hiljem kokku monteeritud.

Ill 27. Ikonostaasi konserveerimistööde filmimine 1965. a

1965.–1966. aastatel teostati ikonostaasi üldpuhastus, ikonostaasi konstruktsioonide ja ikoonide koi tõrje, ikoonide puhastamine ja katmine uue kaitselakiga, konserveeriva vahaga biokahjustustega piirkondade immutamine ning puidutööd ikonostaasi sokliosas.

²¹⁴ Kirikus leiti järgnevad koi liigid: mööblikoi (*anobium punctatum*), kodukoi (*anobium pertinax*) ja kirju tiksutaja-koi (*xestobium rufovillosum*).

²¹⁵ Liin, Eda (2008) *Minu elulugu*. Tartu: Greif. lk.103.

²¹⁶ Eda Liini restaureerimispäevik, MKA, 4-16/41, I köide, lk. 2.

²¹⁷ MKA, N. 4-16/41, I köide.

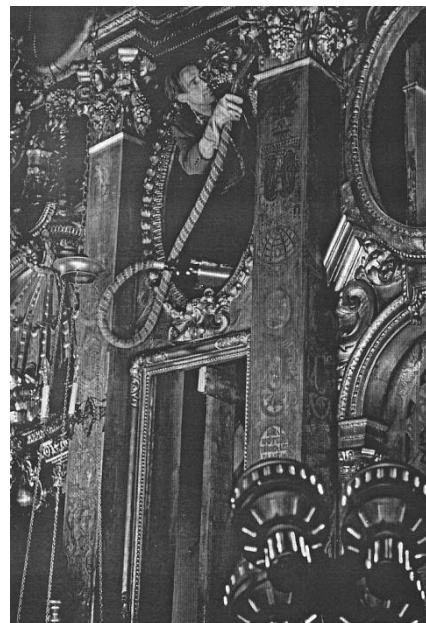
²¹⁸ Eda Liini restaureerimispäevik, MKA, 4-16/41, I köide.

²¹⁹ Film nr. 2296 (1965 – 1966 (?)) Filmija: E. Prost. Tallinn: Eesti Filmiarhiiv.

4.6.1 1965. aasta

Esimese aasta suvel toimus puukoi hävitamine. Töid alustati ikonostaasi tagakülje puhastamisega tolmust ja eelmise restaureerimise jääkainetest. Puhastamiseks kasutati tolmuimejaid (vt ill 28). Samuti tuli maha kraapida ülekullatud puunikerduste tagakülgi kattev kips. Esikülje kullatud polükroomse puidu pinnalt eemaldati praht ja tolm. Restaatoritel tuli samuti kõrvaldada suurem osa ikonostaasi tagakülge katvast üle lubjatud paberist, mis suurendas saasta ja segas koitõrje rakendamist.

Ill 28. Ikonostaasi puhastamine 1965. a

Ill 29. Ikonostaasi koitõrje 1965. a

Kui pinnad olid puhtad, algasid esimesed puukoitõrje tööd ja restaatorid kandsid pintslitega ikonostaasi tagumisele pinnale „segu nr 1”, mis koosnes ksüleenist, benseenist ja klorobenseenist. (Selle ja järgmiste segude koostisosad ja proportsioonid on ära toodud käesoleva töö lisades – vt lisa 5). Ikonostaasilt võeti maha kõik ikoonid ja osa neist viidi ka kirikust välja, et puhastada nende tagumist poolt, mis oli toonesepade auke ja mune täis. Ikoonide tagakülgede desinfitseerimiseks kasutati samuti „segu nr 1”.

Paralleelselt kasutati ikonostaasi tagakülje töötlemiseks ka mürgist „segu nr 2”, mis koosnes ksüleenist ja paradiklorobenseenist, mis on tugev insektitsiid ja fungitsiid²²⁰. Seda segu kanti kogu ikonostaasi tagaküljele pulverisaatori abil (vt ill 29). Mõlemad segud on mürgised nii koidele kui ka inimestele – seda asjaolu illustreerib lõik Eda Liini restaureerimistööde päevikust: *“Õhk on kirikus üsna mürgine, ilma gaasimaskita ei julge enam töötada ega kirikus ollagi.”*

²²⁰ Mihhailov, A. D. Консервирование резных иконостасов и других произведений искусства из дерева в НР Болгарии. Техникатеадuste kandidaadi dissertatsioon. S. M. Kirovi Metsatehniline Akadeemia, Leningrad, 1966, lk. 91.

Edasi toimus koitõrje juba kompressori abil, mis pihustas rohkelt vedelikku. Ikonostaasi kogu tagumise pinna koiakudesse pritsiti süstlaga „segu nr 3”, mis koosnes tärpentinist, benseenist ja paradiklorobenseenist. Benseen on kantserogeenne aine, mille aurud on fungitsiidi ja insektitsiidi toimega, seega A. Mihhailov on seda oma praktikas kasutanud väga palju.²²¹ Ikonostaasi tagakülge pritsiti üle „seguga nr 3” veel kaks korda. Sama segu süstiti suurte süstaldega ka ikonostaasi toestiku liitekohtadesse ja pragudesse ikonostaasi konstruktsioonis. Samal ajal süstiti sama segu ka kiriku sees olevate ikoonikappide koiakudesse ja pritsiti neile „segu nr 4”, mis koosnes tärpentinist, klorobenseenist, benseenist ja ortodiklorobenseenist. Viimane aine on vedel insektitsiid ja fungitsiid, mille antiseptiline toime on paradiklorobenseeni omast nõrgem.²²² Väheväärtuslikud koitanud ikoonikapid põletati ära. Kappidest võetud ikoonid viidi kirikust välja ja desinfitseeriti „seguga nr 3”.

Restauraatorid kasutasid teisigi lahuseid, mida pritsiti ja süstiti koikahjustuste piirkondadesse ja koiakudesse ikonostaasil ja kogu ülejäänud kiriku puitinventaril, mis ei kuulunud põletamisele. Peale ülalpool mainitud segude rakendamist töödeldi puupinnad üle veel „seguga nr 5”, mis koosnes tärpentinist, benseenist, klorobenseenist, ortodiklorobenseenist ja heksaklorobenseenist ja „seguga nr 6” kahes variandis, mis koosnesid ksüleenist, benseenist, klorobenseenist ja heksaklorobenseenist. Heksaklorobenseen on raskesti lahustuv orgaanilistes solventides fungitsiid, mis kujutab endast värvituid kristalle või valget pulbrit. Sellel on paradiklorobenseeniga sarnane mürgisuse aste.²²³ Viimaste segudega töötamisel sai üks restauraatoritest tugeva mürgistuse, sest ta kasutas töötades gaasitorbiku asemel tolmumaski. Kuid kõige ohtlikum lahus, mida kasutati ainult ikonostaasi tagaküljel äärmise ettevaatlikkusega, oli elavhõbedakloriidi reaktiiv (vt lisa 5 – 1965.–1966. aastate restaureerimisel kasutatud ained ja segud), mida pritsiti süstla abil toonesepa aukudesse. Lahus pidi niivõrd ohtlik olema, et säilitab oma mürgisuse veel aastaid hiljem, ja kõik sellega kokkupuutel olnud riided tuli hiljem ära põletada.²²⁴ Ikonostaasi soklis vahetati välja mõned puitosad.

Kemikaalide kasutamise tulemusel ilmus desinfitseerimise käigus ikonostaasi tagaküljele ja toestikule kristalliseerunud valge sade. Selle lahustamiseks kasutati „segu nr 7”, mis koosnes

²²¹ Mihhailov, A. D. Консервирование резных иконостасов и других произведений искусства из дерева в НР Болгарии. Tehnikateaduste kandidaadi dissertatsioon. S. M. Kirovi Metsatehniline Akadeemia, Leningrad, 1966, lk. 91.

²²² Sealsamas.

²²³ Sealsamas.

²²⁴ Eda Liini restaureerimispäevik, MKA, 4-16/41, I köide, lk. 11-17.

tärpentinist ja paradikloorbenseenist. Tärpentin puhastas ja värskendas puitu ning valge sade eemaldati.

Kõik ikoonid ikonostaasilt ja kappidest tuli restaureerimise protsessi jooksul katta õhukese ja kergesti eemaldatava dammarlaki ja pineeni lahusega²²⁵, et kaitsta neid pihustatava aerosooli eest. Peale koitõrje asetati ülemõõdetud ja pildistatud ikoonid oma raamidesse tagasi.

4.6.2 1966. aasta

Restaureerimistöode teisel etapil korraldati ikonostaasi koitõrjet. Ikoniseina ja ikoonide tagaküljed pritsiti üle väikese variatsiooniga „segu nr 1”-ga. Teist korda rakendati ka ülalpool kirjeldatud „segu nr 2”, millega immutati ikonostaasi tagakülg ja mida süstiti ikoonide sees olevatesse puukoiakudesse. Mõlemat segu rakendati korduvalt nii ikonostaasil kui ka teistel kiriku ikoonidel, kasutades selleks nii pintsleid kui ka pihustajaid.

Seejärel töödeldi kõik ikonostaasi pinnad benseeni ja klorobenseeni lahusega, millele lisati ka veidi paradiklorobenseeni²²⁶. Seda lahust süstiti jällegi puukoiakudesse. Lõpuks süstiti samadesse aukudesse DDT-lahust²²⁷. Kõige rohkem kahjustada saanud osad töödeldi veel mitmekordselt süstlaga 5% Paraloidiga B72 tolueenis.

Eesti Filmiarhiivist leitud lühike filmilõik on küll tumm, must-valge ja suhteliselt halva kvaliteediga, kuid illustreerib siiski ilmekalt 1960ndate restaureerimistöid.²²⁸ See filmilõik on ilmselt monteeritud kahest lühikesest filmivõttest, millest esimene oli tehtud 7. juulil 1965. a, teise filmivõtte täpne kuupäev jääb hetkel ebaselgeks. Filmis on näha, et kogu ikonostaas oli varjatud puitellingute taha. Filmis on dokumenteeritud mõned restaureerimise ja koitõrje protsessid nagu kullatud pindade puhastamine, seinte haamriga läbi koputamine või näiteks koi elutegevuse piirkondade välja selgitamine, kuulates stetoskoobiga läbi seinu, aga ka kemikaalide süstimine ikonostaasi pragudesse ja toonesepaaukudesse.

²²⁵ Dammarlakk (1 osa), pineen (1 osa).

Eda Liini restaureerimispäevik, MKA, 4-16/41, I köide.

²²⁶ Bensool (1 osa), kloorbensool (1 osa), paradikloorbensool (5 %).

Eda Liini restaureerimispäevik, MKA, 4-16/41, I köide.

²²⁷ 5 %-line DDT-lahus tetrakloorsüsinikus.

Eda Liini restaureerimispäevik, MKA, 4-16/41, I köide.

²²⁸ Film nr. 2296 (1965–1966(?)) Filmija: E. Prost. Tallinn: Eesti Filmiarhiiv.

Ülalpool kirjeldatud tööde juht Anton Mihhailov jäi ise teostatud koitõrje tulemustega rahule. Peale kahel aastal teostatud ikonostaasi ja kiriku muu puitinventari intensiivset desinfitseerimist ei näidanud uued uuringud puukoi ja toonesepade elutegevust kiriku interjööris.²²⁹

4.7 1974. aasta

1974. a restaureeris Kultuuriministeeriumi tellimusel restauraator Lembit Palm ikonostaasi ikooni „Jumalaema pühade Sakaria ja Eliisabetiga”.²³⁰

4.8 1979.–1983. aastad

1972. a pandi Tallinna Issanda Muutmise Peakirikusse keskküte.²³¹ Muinsuskaitse soovitas kiriku koguduse juhtkonnale tagada kliimaatilise üleminekurežiimi, kuid tollane koguduse juhtkond ei võtnud muinsuskaitse ettepanekuid kuulda. Vaatamata isegi Muuseumide ja Kultuurimälestusmärkide Inspektsiooni ettekirjutustele köeti kirikuhoone üle, mis muutis järsult selle sisemist mikrokliimat.²³² I. Zarudnõi ikonostaasi kriitiline seisund tuvastati juba 1979. a, kui Tallinnas käinud Moskva I. E. Grabari nim. restaureerimiskeskuse spetsialistid seda üle vaatamas käisid. Selle ülevaatuse kohta on säilinud aruanne Muinsuskaitseameti arhiivis. Ülevaatuse protokollis on dokumenteeritud, et sel aastal olid ikonostaasi mõlemad Kuninglikud Uksed avariilises seisundis. Krundi- ja kullatise kihid olid peaaegu pudenemas ning vajasis kiiret kinnitamist.²³³ 1980. a märtsis mõõdeti kirikus õhu suhteline niiskus 25–27%, õhutemperatuur oli 17 °C. Vähem kui kümne aastaga alates keskküte paigaldamisest, oli I. Zarudnõi ikonostaas kirikus liigselt kuivanud, mille tagajärjel olid ikoonid kõverdunud ja raamidest eraldunud. 1983. a tuvastati ikonostaasil värsked puukoi jälgi.²³⁴

²²⁹ Mihhailov, A. D. Консервирование резных иконостасов и других произведений искусства из дерева в НР Болгарии. Tehnikateaduste kandidaadi dissertatsioon, lk. 159.

²³⁰ Vt § 4.5 –1961. aasta.

Aruanne Ivan Zarudnõi ikonostaasi ikoonide restaureerimise tööde kohta. MKA, 4-16/41, köide I, lk. 62.

²³¹ Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülempreester Aleksandriga. 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

²³² Kirjavahetus Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti Muinsuskaitse osakonna peaspetsialisti Viive Leitsariga. Elektrooniline kiri 10. VIII 2010. Kirjavahetus autori käes.

²³³ Акт о состоянии иконостаса И. Зарудного в ц. Преображения г. Таллинна от 21 декабря 1979 г. MKA, 4-16/41, I köide.

²³⁴ Protokoll nõupidamisest 3.03.1983 Issandamuutmise peakirikus asuva skulptor Ivan P. Zarudnõi ikonostaasi restaureerimise kohta. MKA, 4-16/41, lk. 1-2.

4.9 Ikonide konserveerimine 1991.–2007. aastatel

1980ndate lõpus mõõdeti suhtelist õhuniiskust alla 30%.²³⁵ Nagu eelnevalt öeldud, oli kiriku pideva kütmise tagajärjel ikooniseinte kullatise irdumine aluse küljest koos krundiga ning ikoonide kõverdumine.

Ikonostaasi suurema üksikikoonide restaureerimise teostas 1991.–2007. aastatel maali-restauraator Helje Vernomasing. 1991. a sõlmis ta aastase lepingu ENSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kultuurimälestusmärkide Inspeksiooniga²³⁶ ning restaureeris selle aasta jooksul 13 ikooni, mis olid avariilises seisus²³⁷. Kirikusse pandud keskküte ja järsk keskkonna muutus olid suurte kahjustuste tekkimisel kahtlemata kiirendavaks teguriks. Ikonide puitalused kuivasid kokku, tekitades mõrad aluslaudades, krundi- ja värvikihtides ning pannes värvikihid alusest lahti lööma ja irduma. Lisaks nendele 13 ikoonile sõlmis H. Vernomasing 2002.–2007. aastatel teisigi ühekordseid lepinguid Ennistuskoda Kanut töögrupi koosseisus ning restaureeris veel 9 ikooni.²³⁸

Asudes ikonostaasi ikoone restaureerima, märkas H. Vernomasing paljudel neist mitmekordseid jälgi eelnevatest restaureerimistest (arvatavalt teostatud 1960.–1980. aastatel), mille kohta puudus igasugune dokumentatsioon. Ikonidele oli tehtud robustseid toneeringuid, mis samuti olid ajaga tumedamaks muutunud ja nõudsid eemaldamist. Tumedamaks olid muutunud ka ikoone katvad lakikihid. Lisaks oli ikoonidel hulgaliselt vahapritsmeid.

H. Vernomasing võttis ikoonid ikonostaasist, kattes nende esiküljed eelnevalt profülaktilise sigaretipaberist kleebisega. Seejärel teostas ta krundi- ja värvikihtide kinnitamise 5% kalaliimi

²³⁵ Eksperti arvamus. MKA, 4-16/41, I köide, lk. 2.

²³⁶ Osa ikoone restaureeris H. Vernomasing ka koguduse rahastamisel.

Kirjavahetus Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti Muinsuskaitse osakonna peaspetsialisti Viive Leitsariga. Elektroonilised kirjad 24. V 2010 ja 13. X 2010. Kirjavahetus autori käes.

²³⁷ 1991. a H. Vernomasingu poolt konserveeritud ikoonide seas on kümme ikonostaasile algselt kuulunut ja kolm 19. sajandil A. Koroljovi poolt maalitud ikooni. Vanemad konserveeritud ikoonid: „Püha Kolmainus”, „Jumalaema uinumine”, „Neitsi Maarja templisse viimine”, „Issanda templisse viimine”, „Püha Vaimu väljavalamine”, „Jeesus Kristuse ristimine”, „Jeesus Kristuse sündimine”, „Jumalaema pühade Sakaria ja Eliisabetiga” ja kaks „Issanda Muutmise” ikooni. Uuemad ikoonid: „Evangelist Markus apostlite Jakoobuse ja Peetrusega”, „Evangelist Luukas apostlite Pauluse ja Andreasega” ja „Evangelist Matteus apostlite Tooma ja Siimonaga”.

Vernomasing, Helje. Conservation of the iconostasis in the Cathedral of the Transfiguration of Our Lord, Tallinn. – *Conservation of late Russian icons* (1995) [Sümposiumi materjalid] The Vantaa Institute of Arts and Design, Department of Conservation Studies; The Valamo Art Conservation Institute. Vantaa: Vantaa Institute of Arts and Design, lk. 54-55.

Vestlus EKM maalikonservaator Helje Vernomasinguga. 21. X 2009. Intervjuu autori valduses.

²³⁸ H. Vernomasingu poolt 2000ndatel konserveeritud ikoonid: „Jumalaema vagade Samson Vaestevõõrustaja ja Dalmaatsia Isaakiosega”, „Apostlid Peetrus ja Paulus Kristuse ees”, „Jeesuse piinamine”, „Jeesuse piitsutamine”, „Püha Suurkannataja Katarina”, „Püha õhtusöömaaeg”, „Palve Ketsemani aias”, „Kristuse ristilt maha võtmine” ja „Taevaminek”.

Riigi kaitse all oleva vallasmälestise kaitsekohustuse teatis nr. 6009. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet.

vesilahusega. Värvikihtide puhastamiseks kasutas restauraator erinevates kombinatsioonides tärpentini, etüülalkoholi, atsetooni ja destilleeritud vett. Eelnevate restaureerimiste jooksul tehtud toneeringud eemaldas restauraator etüülalkoholi ja dimetüülformamiidi lahusega. Ikoone katvat lakki regenereeris ja õhendas ta tärpentini ja etüülalkoholi seguga kombinatsioonis 3:2.

Mustust ikoonide tagakülgedelt puhastas ta algselt mehhaaniliselt ja seejärel etüülalkoholi vesilahusega. Koi kahjustusega piirkondi töötles H. Vernomasing keemilise tõrjevahendi Boracol 10 Rh-ga kahes jaos nädalase vahega. Bioloogiliselt kahjustunud piirkonnas tugevdas ta puidu struktuuri Paraloid B-72 10% lahusega tolueenis. Icoonide laudade ja neid koos hoidvate väikeste puupõõnade liimimiseks kasutas restauraator PVA-liimi. Laudade vahele jäänud lõhed ikoonitahvlite tagakülgedel täitis ta PVA-liimi ja puidupuru täidisega.

Krundi- ja värvikadude kohad said täidetud uue krundiga, mille valmistamiseks kasutas H. Vernomasing kriiti ja kalaliimi. Erinevatel aastatel teostas ta toneeringud akvarelli ja õlivärvidega või Maimeri restaureerimisvärvidega. Uueks kattelakiks kasutas ta dammarlakki või akrüül-pistaatsia lakki lahustatuna pineenis (1:1).²³⁹

2007. a teostas H. Vernomasing 18. saj valmistatud ikoonide „Taevaminek” ja „Kristuse ristilt maha võtmine” konserveerimise ja IP- ja UV-reflektograafia ning röntgenuuringu. Uuringute läbiviimist ja selleks vajalikku meetodika valikut määras asjaolu, et ikoonide ülemaalimised olid visuaalselt nähtavad. Uuringud pidid näitama ülemaalimise põhjuse ja ikoonil kujutatut algse kompositsiooni. Ülemaalinguid tuvastav vaatlus IR-spektris näitas ikooni autori alusjoonist ja ka seda, et ikooni ülemaalitud kihtide all olev algne kompositsioon kattus kavandatud joonisega. Sekundaarse värvikihi IP-uuring tõi selgelt nähtavale hilisema ülemaalimise – selle lisanduse materjal erines oma koostiselt originaalvärvist. UV-valguses oli näha lakikihi ebaühtsust ja värvikihtide kahjustunud alasid. Röntgen-uuring ei tuvastanud ikoonide ülemaalimisel tehtud muudatusi, mis varjaksid originaalikooni kompositsiooni.²⁴⁰

²³⁹ Vernomasing, H. Conservation of the iconostasis in the Cathedral of the Transfiguration of Our Lord, Tallinn. – *Conservation of late Russian icons* (1995) [Sümposiumi materjalid] The Vantaa Institute of Arts and Design, Department of Conservation Studies; The Valamo Art Conservation Institute. Vantaa: Vantaa Institute of Arts and Design, lk. 53-54.

Vernomasing, H. Konserveerimistöõde aruanne (2007) Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

²⁴⁰ Vernomasing, H. Konserveerimistöõde aruanne (2007) Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

4.10 Konserveerimistööd 2000.–2010. aastatel

Käesolevas peatükis võetakse vaatluse alla I. Zarudnõi ikonostaasi viimase kümne aasta konserveerimistööd, mis toimusid etappidena ja on käesoleva töö avaldamise ajaks ka lõpetatud. Kõnealuste tööde teostajateks olid Ennistuskoda Kanut ja AS KAR-Grupi konservaatorid.

4.10.1 Konserveerimistööde algus

I. Zarudnõi ikonostaasi kriitiline seisund tuvastati juba 1979. a.²⁴¹ 1960ndail küllalt ulatuslikult ette võetud koitõrje ei andnud märkimisväärseid tulemusi ja puukoi oli järgmistel aastakümnetel ikonostaasi konstruktsiooni tagasi tulnud. Tallinna Muinsuskaitseameti (tänapäeval Tallinna Kultuuriväärtuste Amet) poolt algatati 1999. a kiriku elektrisüsteemi uuendamine ja ikonostaasi polükroomia ning kullatise profülaktilised konserveerimistööd. Esmalt tellis Muinsuskaitseamet Ennistuskoda Kanutilt ettepanekud ikonostaasi avariitööde alustamiseks ennekõike lõunapoolsetel Kuninglikel Ustel seoses nende kriitilise seisundiga. Lõunapoolsete Kuninglike Uste avariitööde teostamiseks sõlmisid Ennistuskoda Kanut toleaegne direktor Tannar Ruuben ja Tallinna Muinsuskaitseameti muinsuskaitse osakonna juhataja Boris Dubovik tööettevõtulepingu 1999. a detsembris.²⁴² Biokahjurite tegevuse peatamiseks planeeriti ka kogu ikonostaasi fumigeerimist, kuid 2000. a suvel teostati ikonostaasi mardikkahjustuste leviku ulatuse ülevaatus, mille tulemusena ei leitud uusi aktiivseid mardikkahjurite erinevas arengustaadiumis (liblikate lennufaas, nukkunud larvid või puurjahu aluspuidul) vorme.²⁴³

Kui 1970.–1980. aastatel kirikut köeti järjepidevalt, siis 1990. aastate algul muutus kütterežiim kardinaalselt. Kütusehinna tõusu ja rahanappuse tõttu hakati kirikus kütma üks kuni kaks korda nädalas. Selline kütmissviis tagabki tegelikult sobiva sisekliima kunstiteoste säilimiseks, kuid ainult juhul kui hoone ise on heas seisukorras. Kuna ligi paarkümmend aastat oli kirik olnud järjekindla remondi ja hoolduseta, siis 1999. aastaks oli jõudnud kirikuhoone olukorda, kus katus lekkis ja sademevee äravool oli puudulik, hõredatest akendest voogas sisse välisõhku ning võlvide ventilatsiooniavad olid umbes. Ikonostaasile

²⁴¹ Vt § 4.8 – 1979.–1983. aastad.

²⁴² Tööettevõtulepingu nr. 77-99, 9.detsember 1999.a. vaegtööde akt. Tallinn: Ennistuskoda Kanut.

²⁴³ Eksperthinnang Tallinna Issandamuutmise kiriku mardikkahjustustest 2000. a. kevadperioodil. Tallinn: Helve Ilvese Restaureerimiskonsultatsioonide Büroo.

tähendas seega hoone taoline seisund väga ebastabiilset säilimiskeskonda. Kui Tallinna Kultuuriväärtuste Ametile delegeriti 2000. a riigi Muinsuskaitseinspeksiooni poolt halduslepingu alusel muinsuskaitse riiklike kohustuste täitmine Tallinna linnas, alustas Kultuuriväärtuste Amet linna eelarvevahendite piires süsteemselt ja komplekselt nii hoone kui ikonostaasi restaureerimistööd.²⁴⁴

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi konserveerimise projekti oluliseks tõukeks 2000. a oli rahalise toetuse aktiivne kogudusepoolne taotlemine Tallinna linnalt. Ligi kümme aastat Kultuuriväärtuste Ameti tellimisel ja rahastamisel kestnud projekti kogumaksumuseks on kujunenud üle kahe miljoni krooni. Seoses ameti poolt komplekselt korraldatud kirikuhoone katuse, akende ja fassaadi remondi ning restaureerimisega on stabiliseerunud sisekliima, mis on teatavasti ülioluline nii ikonostaasi kui muu ajaloolise kunstivara konserveerimise järgseks säilimiseks.²⁴⁵

Edaspidi kulgesid ikonostaasi konserveerimistööd etappidena 2010. a sügiseni, kui kogu ikonostaas sai konserveeritud.²⁴⁶

4.10.2 Ikonostaasi seisund enne konserveerimist

Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi polükroomse puitosa viimased konserveerimistööd algasid 2000. a. Enne tööde algust telliti Ennistuskoda Kanutilt I. Zarudnõi ikonostaasi seisundi hindamine, mis sai aluseks kogu järgneva kümne aasta konserveerimistöödele ja millele käesoleva töö autor ka mõnevõrra toetub ikonostaasi toonase seisukorra kirjeldamisel. Aruande „Ikonostaasi seisundi dokumenteerimine ja kirjeldamine“²⁴⁷ koostas 2000. a kevadel Ennistuskoda Kanut tollaegne maali ja polükroomse puidu restaureerimise osakonna juhataja Kriste Sibul. Enne aruande koostamist teostati ka ikonostaasi erinevate osade

²⁴⁴ Kirjavahetus Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti Muinsuskaitse osakonna peaspetsialisti Viive Leitsariga. Elektroonilised kirjad 24. V 2010 ja 10. VIII 2010. Kirjavahetus autori käes.

1993.a moodustati Muinsuskaitseamet, mis 1997.a nimetati ümber Muinsuskaitseinspeksiooniks, ja mis omakorda nimetati 2001. a ümber taas Muinsuskaitseametiks. 1994.a loodi Tallinna Muinsuskaitseamet, mis 2000.a nimetati ümber Tallinna Kultuuriväärtuste Ametiks. Muinsuskaitseamet, <http://www.muinas.ee/>.

²⁴⁵ Kirjavahetus Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti Muinsuskaitse osakonna peaspetsialisti Viive Leitsariga. Elektroonilised kirjad 24. V 2010 ja 10. VIII 2010. Kirjavahetus autori käes.

²⁴⁶ **Kümne aasta jooksul on ikonostaasi kallal töötanud järgmised Ennistuskoda Kanut ja AS KAR-Grupi konservatorid:** 1. Ingrid Pihelgas, 2. Enn Tedre, 3. Helmut Välja, 4. Kriste Sibul, 5. Signe Vahur, 6. Üüve Vahur, 7. Marika Mängel, 8. Mart Verevmägi, 9. Viljar Talimaa, 10. Vaabo Vainomaa, 11. Maria Lillepruun, 12. Maris Arpo, 13. Kalmer Allik, 14. Helje Vernomasing, 15. Annely Miil, 16. Sirje Sorok, 17. Mare Tael, 18. Liina Luberg, 19. Kais Matteus, 20. Kadi Jentson, 21. Anne-Mari Jakobson, 22. Kerstin Sillaots, 23. Aleksander Danil, 24. Triin Talk (praktikant).

²⁴⁷ Eeltööde aruanne „Ikonostaasi seisundi dokumenteerimine ja kirjeldamine“ (märts – aprill 2000. a.) Koostaja: Sibul, Kriste. Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

fotografeerimine (sh detailfotod kahjustuste täpsemaks kirjeldamiseks) ja põhijoonise joonestamine. Ikonostaasi seisundi kirjeldamisel võeti aluseks arhitektuurselt ja/või ornamentaalselt sarnaste detailide grupeerimine, kui nende kahjustused olid samalaadsed. Eraldi mainitakse, kas tegemist on põhja- või lõunapoolse ikonostaasiga. Pilastreid, nikerdornamente jm detaile ühe või teise ikonostaasi juures loetakse aruandes vasakult paremale. Ikooniraame kirjeldatakse ridade kaupa, lähtudes samuti raami geomeetrisest kujust. Kahjustuste põhjalik kirjeldus lõpeb soovitud edasisteks konserveerimistöödeks.

Kuna ikonostaas konserveeriti kümne aasta jooksul etappidena ja osade kaupa, on iga osa seisundit enne konserveerimistööde algust kirjeldatud ka Ennistuskoda Kanut konserveerimistööde aruannetes. Järgmise seisundi kirjeldamisel toetub autor 2000.–2010. aastate konserveerimise dokumentatsioonile, mis on hoiul nii Ennistuskoda Kanut kui ka Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti ja Muinsuskaitseameti arhiivis.²⁴⁸

III 30. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas 2002. a

²⁴⁸ Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Konserveerimistööde programmid ja kaardid 2000.–2010. aastatest: 00PCo001 kuni 10PCo002. Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

2000. aastaks oli ikonostaas juba väga ohustatud seisus (vt ill 30 – 2002. a foto). Ikonostaasi sokliosas esines kahjustusi peamiselt karniisi servas. (Ikonostaasi struktuuri joonis on toodud käesoleva töö lisades – vt lisa 2). Kõige enam olid kahjustunud kiriku seinäärsed soklisambad. Puidu kuivamisest tingitud praod ulatusid esiküljele ning olid põhjustanud krundi maha hõõrdumise. Erandiks oli kantsli all asuv sokliosa, millel lisaks silmnähtavale biokahjustusele krundikihis toimus krundi irdumine nii karniisil kui tahvlil. Tahvel oli deformeerunud.

Ikonostaasi liigendavate pilastrite tasapinnalised graveeritud pinnad olid kulunud ja need olid kaetud vähemalt kahte tüüpi pronksvärviga. Üksikuid profülaktilisi kleebiseid esines kogu ikonostaasi ulatuses. Puit oli tugevasti kokku kuivanud ja krunt koos kullatisega sellelt irdunud.

Friisi tasapinnalistel graveeritud pindadel esines krundi irdumist, eriti lõunapoolsel ikonostaasil. Samuti esines irdumisi friisi põhjapoolse ikonostaasi serval seinä ääres.

Kuuetaahulise baldahhiiniga kaetud kantsli korpuse tasapinnalised graveeritud küljed olid „üle puhastatud” – kulla alt kumas hõbedase tooniga ettevalmistav kiht. Baldahhiini lael ja nikerdatud karniisiservaldel ning kantsli põhja all asetseval viinamarjakobaral oli krunt irdunud. Baldahhiini kohal paikneval võimu sümbolitega kahepealisel kullil ning kahel keisrikrooniga inglifiguuril esines väga ohtlikku krundi irdumist.

Kõigil neljal diakoniuksel võis täheldada analoogseid kahjustusi: pind on „üle puhastatud” ning seda oli püütud parandada pronksvärviga katmise teel. Kuninglikke Uksi ümbritsevate pilastrite kapiteelidel, ülaosa kroonival keisrikroonil ja lipul ning ülal nurkades asetsevatel akantusmotiividel oli krunt lahti. Lõunapoolse ikonostaasi Kuninglikel Ustel puudus keisrikroon ilmselt juba pikka aega: Kuninglike Uste kohal paiknevat ikooniraami, mille külge kroon oli kunagi toetunud, on varasemate restaureerimiste käigus toneeritud.

Ikoone ümbritsevad väga erineva kujuga nikerdraamid.²⁴⁹ Nende seisund oli 2000. a erinev: mõni raam oli suhteliselt hästi säilinud, teistel oli kullatis puidu küljest suures osas irdunud.

²⁴⁹ Ikoone ümbritsevad ristkülikukujulised (5 tk I reas), ovaalsed (4 tk II reas), piklikumaks venitatud ovaalsed (4 tk II reas), rombikujulised (4 tk III reas), piklikud (2 tk IV reas), ristkülikukujulised (4 tk IV reas), ümmargused (4 tk IV reas) ja trapetsikujulised (2 tk V reas) nikerdraamid.

Ikonide pinnad olid väga määrdunud, lakk tumenenud, kuid krundi- ja värvikihtide side aluspinnaga oli hea.

Ikonostaasi rikkalikud nikerddetailid on teadaolevalt algselt olnud kullatud. Ikonostaasi kattev kullatis oli olenevalt piirkonnast rahuldavas kuni kriitilises seisundis. Ikonostaasil leidis alasiid, kus kullatisekiht oli koos krundikihiga maha varisenud. Kullatis oli määrdunud, tolmune, valdavalt olid kullatisekihid koos krundiga puidupinnast lahti (vt ill 31). Nikerdatud alad olid puidupinna suurema avatuse tõttu keskkonnatingimustele enam vastuvõtlikumad. Nendel aladel olid tekkinud puidu kuivamise tõttu praod ja tühimikud puidu ja krundikihi vahele. Olukorda oli veelgi halvendanud bioloogiline kahjustus – koide pikaajaline elutegevus puidus.

Ill 31. Põhjapoolsed Kuninglikud Uksed enne konserveerimist. Detail

Varasemate puhastus-restaureerimistöde käigus oli ikonostaas „üle puhastatud” ning ebaühtlaselt (ülevalt vähem, alt rohkem) pronksvärviga kaetud. Praktiliselt täielikult olid pronksvärviga kaetud mõlemad Kuninglikud Uksed. Varasemate restaureerimiste käigus oli puidu immutamiseks ja krundi kinnitamiseks kasutatud vaha, mis paraku oli jäänud ka kullatise pinnale ning põhja- ja lõunapoolse ikonostaasi Kuninglike Uste uuretesse. Irdunud krundi oli fikseeritud profülaktilise kleebisega, mis oli minetanud oma ajutise iseloomu ning vajas eemaldamist.

Lõunapoolse ikonostaasi Kuninglike Uste seisund oli kõige kriitilisem (vt ill 32). Ustelt oli krunt koos kullatisega irdunud, seda nii puidu kuivamise, bioloogiliste (mardikkahjustus ja hallitus) kui mehhaaniliste kahjustuste tõttu. Uste vajumise tõttu oli toimunud servade hõõrdumine üksteise vastu, mis oli põhjustanud krundi irdumise. Kullatist oli värskendatud pronksvärvi ja värnitsaga, mis andis vaid ajutise efekti. 2000. aastaks oli pronksvärv tumenenud – seda oli soodustanud ka tolmu ja mustuse imendumine värnitsasse. Varasemate restaureerimiste käigus oli biokahjustusega piirkondade immutamiseks kasutatud vaha. Peale olemasolevate pragude täitmist ei olnud pinnalt vahajääke eemaldatud. Mõningatel aladel, eriti Kuninglike Uste pilastrite kapiteelide uuretes, võis leida rohekaks värvunud vaha,

põhjuseks ilmselt keemiline reaktsioon vahas sisalduvate rasvhapete ja pronksvärvis sisalduva vase vahel. Kõrguse tõttu olid rotundi kuplil, selle tipus asetseval karikal jt nikerdornamentidel teiselaadsed kahjustused – peamiselt krundi irdumine puidu kuivamise tõttu, bioloogilised kahjustused ja olmekahjustus, s.t tolmu ja tahm. Puidu kuivamine karikal ja teistel väiksemamõdulistel nikerdustel oli ekstreemne, seetõttu olid puidu ja krundi vahel suured tühimikud. Keisrikrooni all paiknevale maalile oli ilmselt 1980ndail asetatud kleebis.

III 32. Lõunapoolsed Kuninglikud Uksed enne konserveerimist

Põhjapoolse ikonostaasi – Pühade apostlite Peetruse ja Pauluse Kuninglikud Uksed olid paremas seisundis, kui ülalmainitud lõunapoolse ikonostaasi Kuninglikud Uksed. Üks põhjusi võis olla ka see, et neid oli ilmselt vähem kasutatud. Kuna pühapäeval liturgial ei käi väga palju rahvast, peetakse jumalateenistus tavaliselt ainult lõunapoolse ehk Issanda Muutmise ikonostaasi ees ja selle taga altariruumis. Ilmselt on selle valiku üks põhjuseid ka see, et lõunapoolse seina akendest tuleb rohkem valgust.²⁵⁰

Lõunapoolsete Kuninglike Uste tagaküljed olid viimistletud erinevalt: üks neist oli esialgselt krunditud ja värvitud ookerkollase värviga, millele oli hiljem peale kleebitud kartong (kartong oli kleebitud üle hingede). Originaalsele kollasele värvile viitas asjaolu, et nikerduste servade üleminekul tagaküljele leiti kollast värvi sekundaarsete kihtide alt, s.t teistkordse kuldamise eel pealekantud krunt oli kollase värvikihi peal. Kartongi oli vastavalt vajadusele üle värvitud helesinise, halli jt toonidega. 2000. a kattis kartongi viimistlenud tumehall värv osaliselt esikülje kullatist. Side kollase värvikihi ja puidu vahel oli nõrk, kollane värvikiht oli rabe, kartong oli omakorda nendelt irdunud ja „mullitas” ning sellega koos kõik järgnevad värvikihid. Kuninglike Uste teisel poolel oli kartong kleebitud otse puidule. Puudusid igasugused jäljed kollase värvikihi kasutamisest. Kuninglikel Ustel kujutatud

²⁵⁰ Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku koguduses on tänapäeval registreeritud ca 3500 ristitud, kuid kogudust toetab rahaliselt ca 600 inimest ja teenistustel käib tavaliselt 50-100 inimest. Kirikus on ametis kaks preestrit. Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülepreester Aleksandriga. 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

evangelistifiguuride nimbuste tagaküljed, Uste siseküljed, nikerdornamentide tagaküljed rotundikupli kohal olid esialgselt kaetud kas lubjaga või helesinise värviga. Kartongi ning ajalehtede hilisem kasutamine on olnud juhuslik ja omas pigem detailide vaheliste pragude katmise funktsiooni. Teistest erinev oli ka rotundikupli tagakülje töötlemata, n-ö „musta” lauaga katmine – kartong oli kleebitud otse puidule. Tagakülje katmiseks kasutatud ajaleht pärines ilmselt 20. saj algusest, materjaliks oli puittselluloospaber.²⁵¹ Tagakülje katmine pabermaterjaliga on oletatavasti osaliselt toimunud 1930ndail, mil viidi läbi toetustööd ikonostaasi konstruktsioonile ja puittoestus asendati rauast toetusega. Peale kartongi ja värvikihtide eemaldamist ilmnes ulatuslik mardikkahjustus, eriti Kuninglike Uste allääres ja hingedepoolsel serval. Allääres olid nurgad pehkinud, samuti aladel, kus toimus aktiivne koide elutegevus. Võrreldes mardikkahjustuse ulatust 1955.–1956. aastatel määratuga, oli toimunud selge „edasimine”.

Põhjapoolsete Kuninglike Uste tagaküljed olid viimistletud analoogselt lõunapoolsete Kuninglike Ustega. Algselt olid Uksed krunditud ja värvitud kollase värviga, millele oli hiljem peale kleebitud papp. Papp oli kleebitud ka üle hingede ja mitmekordselt üle värvitud. Kogu viimistlus oli väga rabe ja aluspuiduga väga nõrgalt seotud. Sarnaselt lõunapoolsete Kuninglike Ustega oli side kollase värvikihi ning puidu vahel nõrk, ka kollane värvikiht oli rabe. Papp oli väga suures ulatuses krundilt, värvilt ja aluspuidult irdunud ning tõmbunud suures ulatuses koos järgnevate viimistluskihtidega katusesse. Aluspuidu seisund Kuninglike Uste tagaküljel ei olnud teada, kuna see oli viimistluskihtidega kaetud. Võis eeldada ulatusliku mardikkahjustuse olemasolu aluspuidus. Oli tõenäoline, et sarnaselt ikonostaasi lõunapoolsete Kuninglike Ustega, pärines ka põhjapoolsete Uste tagakülje katmine pabermaterjaliga 20. saj 30. aastatest.

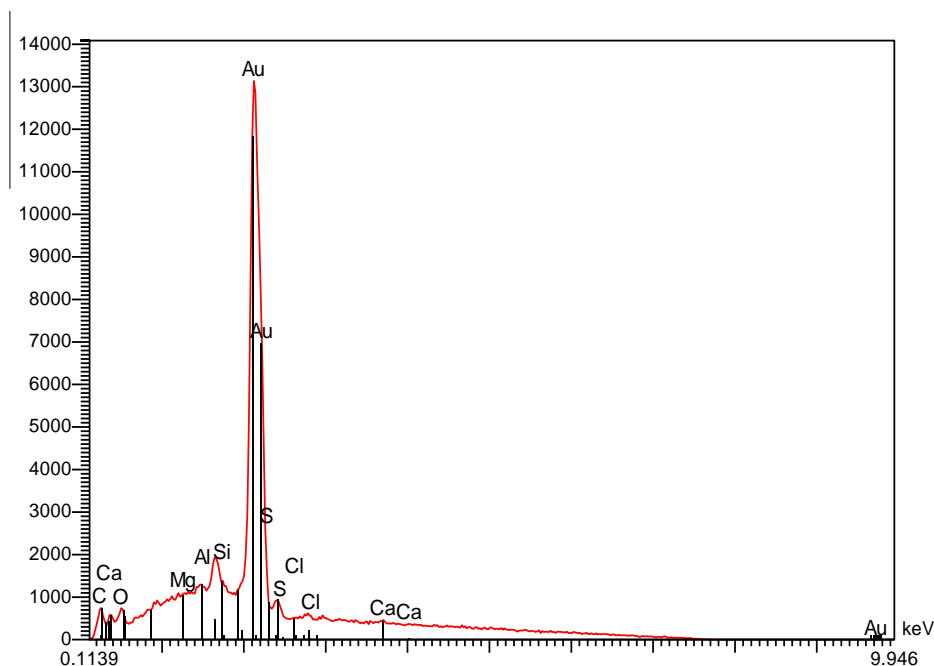
4.10.3 Uuringud

Ikonostaasi visuaalsel uurimisel paistis välja, et selle kullatisega kaetud pinnad on erinevad. Palja silmaga vaatlusel tuvastati pindu, kus otse kullakihi all on hõbedakiht (hõbeda olemasolu mõningatel ikonostaasi pindadel on kinnitatud 1955.–1956. aastate sondaažidega²⁵²), pruunikaspunane boolus või valge krunt – seega on ikonostaasil vähemalt

²⁵¹ Tallinna Issanda Muutmise kiriku ikonostaas – lõunapoolsed keiserlikud väravad. 2000. a (märts) konserveerimistöde kaart nr 00PCo001. Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

²⁵² Vt § 4.4 – 1955.–1956. aastad.

kolm erinevat kullatise pinda. Näiteks on kulla all hõbe silepindadel ikonostaasi liigendavate piilarite külgedel ja soklikorruse graveeritud tahvlite keskel; akantuslehtedel ja nikerddetailidel on kulla all aga enamasti tumepunane boolus. Valge krundi peale on kullatist pandud ümarplastilistel ikonostaasi detailidel nagu inglite pead ja taimdekoor piilarite kapiteelidel.

III 33. EDS spekter kullatise tükist ikonostaasi põhjapoolsete Kuninglike Uste küljest

Tabel 2. Ikonostaasi põhjapoolsete Kuninglike Uste küljest pudenenud kullatise tüki ligikaudne koostis (ehk kvantitatiivsed tulemused)²⁵³

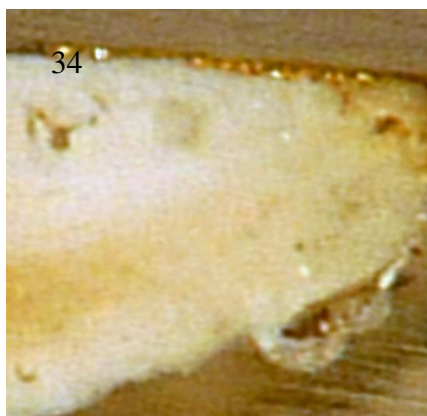
Elt	Line	Int	W%	A%
C	Ka	30.6	8.68	53.64
O	Ka	15.6	2.68	12.43
Al	Ka	3.2	0.11	0.30
Ca	Ka	2.3	0.20	0.37
Au	Ma	803.0	88.33	33.27
			100.00	100.00

Kümme aastat kestnud I. Zarudnõi ikonostaasi konserveerimisprojekti raames on teostatud ikonostaasilt võetud proovide mikroskoopilised uuringud, et selgitada välja värvikihtide järjestus. Lisaks on teostatud mõnedel erinevatelt pindadelt võetud kullatise proovidel SEM/EDS (skaneeriv elektronmikroskoopia / energiadispersiivne röntgenspektroskoopia)

²⁵³ Kulla massiprotsent proovis on tabelis märgitud rohelisega.

analüüsid, et tuvastada kullatise elemendiline koostis.²⁵⁴ Analüüsiks kasutati varem kahjustunud kohtadest pudenenud proovitükikesi, mida polnud enam võimalik oma esialgsele kohale kinnitada. SEM/EDS uuringu tulemuseks on teadmine, et tegemist on väga suure kullasisaldusega kullatisega – puhta kulla massiprotsent jääb 70–90 vahemikku (vt ill 33 ja tabel 2). Konkreetsest SEM/EDS uuringust ei tulnud välja võimalikku hõbedat, kuna analüüs tehti ainult kullatisekihi pealt. Kullatisekihi all olevat hõbedat ei uuritud, sest röntgenkiir ei tungi läbi kulla kihi alumistesse kihtidesse, vaid töötab ainult pealmise kihi peal.

Ikonostaasi põhjapoolsete Kuninglike Uste küljest võetud proovist tehtud ristlõike fotodelt (vt ill 34-35) on näha, kuivõrd paks on kullatisealune krundikiht ja kuivõrd õhukesed on kullatise- ja selle all oleva tumepunase booluse kihid. Ristlõikest tuli välja ainult üks kullatise kiht. See kinnitas konservaatorite oletust, et mitte igal pool ei ole ikonostaasil kaks kullatise kihti – ilmselt ei olnud ikonostaas 1829. a üle kullatud täielikult, vaid ainult osaliselt.²⁵⁵

Ill 34-35. Ristlõikes krundi ja boolusega kullatise tükist ikonostaasi põhjapoolsete Kuninglike Uste küljest

I. Zarudnõi ikonostaasi konserveerimisprojekti raames võeti mitu värviproovi ikonostaasi lõunapoolsete Kuninglike Uste tagant. Selleks, et oleks võimalik värviproovide kihte uurida, valmistati Technovit 2000 LC polümeerist (tegemist on ühekomponendilise mono- ja difunktsionaalse metakrülaadiga) ristlõike mikrolihvid. Värviproovide kihtide järjestust uuriti

²⁵⁴ SEM/EDS analüüs teostati TÜ Geoloogia Instituudis Tartu Üliõpikooli Keemia Instituudi teadur Signe Vahuri poolt. Autor ei kirjelda käesolevas töös SEM/EDS analüüsi ja EDS spektreid põhjalikumalt, sest sellest on kirjutatud spetsiaalses kirjanduses, näiteks:

Caddy, B. (2001) *Forensic Examination of Glass and Paint. Analysis and Interpretation*. London: Taylor & Francis.

Vahur, Signe. Expanding the possibilities of ATR-FT-IR spectroscopy in determination of inorganic pigments. Doktoritöö. Tartu Ülikool, 2010.

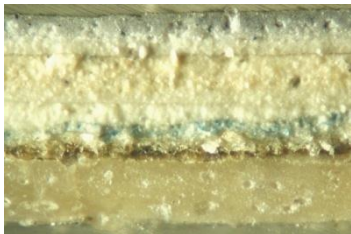
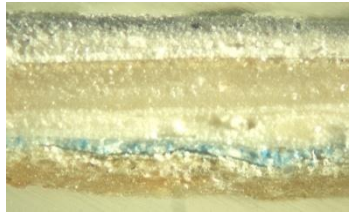
Van der Weerd, J. (2002) *Microspectroscopic analysis of traditional oil paint*. Ph.D. diss., Amsterdam: AMOLF, 2002.

Goldstein, J., Yakowitz, H. (eds.) (1975) *Practical Scanning Electron Microscopy*, New York: Plenum Press.

²⁵⁵ Vt § 4.1 – 1829. aasta.

optiliste valgusmikroskoopidega Carl Zeiss „Stemi 2000-CS” (suurendusega kuni 50) ja Examet Union 82182 (suurendusega 50 kuni 100). Proovide ristlõikeid pildistati Samsung Panasonic Lumix DMC-LX3 digitaalkaameraga (läätsadapter DMW-LA4). Ristlõigete abil selgitati välja, et Uste tagumine külg oli mitu korda üle värvitud, sh nii kollase kui ka sinise värviga. Tabelis 3 on toodud värviproovide ristlõigete mikroskoopilised uuringud, kus kiht 1 on alumine kiht (vt tabel 3).

Tabel 3. Ikonostaasi lõunapoolsete Kuninglike Uste tagant võetud värviproovide ristlõiked

Ristlõike asukoht	Ristlõige	Ristlõike kirjeldus
Paremalt poolt ukse tagant (ülevalt poolt ukse hinge)		9 – tumehall pealmine kiht 8 – sinakashall kiht 7 – valge kiht 6 – tume õhuke kiht 5 – beež kiht 4 – valge kiht 3 – helesinine kiht (tumesinised terad sees) 2 – tumekollane kiht 1 – valkjās beežikas krundi kiht
Alt äärest ukse tagant		7 – tumehall pealmine kiht 6 – sinakashall kiht 5 – valge kiht 4 – valkjās beežikas kiht 3 – valge kiht 2 – helesinine kiht (tumesinised terad sees) 1 – papi kiht

4.10.4 Konserveerimistöõde probleematika ja kontseptsioon

Konserveerimisprotsessi probleematika seisneb mitte ainult objekti kahjustuste paljususes ja keerukuses, vaid ka selles, kuidas säilitada niivõrd olulisel objektil originaalmaterjal maksimaalses ulatuses ning maksimaalse kasuga koguduse ja vaimulike jaoks. Tallinna Issanda Muutmise Peakirik, kus ikonostaas asub, on tegev kirik, kus jumalateenistused toimuvad pühapäeviti ja kiriklikel pühadel. See tähendab, et ikonostaasi konserveerimisel ei tohi piirduda objekti kahjustuste kõrvaldamisega, vaid tuleb taastada ka selle eksponeerimise ja kasutuskõlblikkus. Vaimulikud kasutavad ju ikonostaasi pidevalt – Kuninglikke Uksi ja diakoniuksi avatakse ja suletakse jumalateenistuse ajal korduvalt.

Religioosse objektina loodud kunstiteose säilitamine on dünaamiline protsess. Selline kunstiteos on mõeldud eelkõige inimestele kasutamiseks. Sakraalse kunstiteose konserveerimisel on loomingulised ja religioossed aspektid. Taoline konserveerimine nõuab tehniliste oskuste integreerimist filosoofilisse ja teoloogilisse tausta. Parafraaseerides Vatikani Kiriklike Kultuuriväärtuste Paavstikomisjoni kantseleiülemat Jose Manuel del Rio Carrasco't: *See, kes vaatab restaureeritud objekti tulevikus, peab tundma, et objekti esteetiline hiilgus toetub haprale materiale, mis kuulub hävimisele, ning tunnistama inimese geniaalsust, mis kujundab ja säilitab seda materiat ja seega ka objekti ilu.*²⁵⁶

Enne I. Zarudnõi ikonostaasil konserveerimistööde alustamist tuli Kultuuriväärtuste Ametil ja konservatoritel välja töötada konserveerimiskontseptsioon, nagu seda nõuab Eesti Vabariigis vastu võetud mälestise ja muinsuskaitsealal paiknevate ehitiste konserveerimise, restaureerimise, remondi ja ehitamise projektide koostamise kord (§ 22):

Restaureerimiskontseptsioon koostatakse ainult suuremahulise mälestise või mälestiste kompleksi (ansambli) jaoks või väga komplitseeritud pikaajalise konserveerimis-restaureerimisprotsessi puhul. Kontseptsioonis määratletakse:

- 1) konserveerimise või restaureerimise kavandatav ulatus;*
- 2) restaureerimise põhimõtteline suunitlus (arhitektuurilisest, funktsionaalsest, tehnilisest, organisatsioonilisest aspektist);*
- 3) võimalikud funktsioonid;*
- 4) vajalikud uuringud;*
- 5) kavandatavate tööde järjestus.*²⁵⁷

Otsused on olnud rasked. Nagu iga olulise tähtsusega objekti puhul, tekkisid siingi teatud küsimused: Kas ikonostaasi tuleb konserveerida või restaureerida? Kas rekonstrueerida puuduvad detailid või mitte? Kus on piir, millal peab peatuma? Praktiline konserveerimine sisaldab mitut suhteliselt iseseisvat objekti mõjutamise liiki, mis erinevad üksteisest interventsiooni mahu poolest.

²⁵⁶ Rio Carrasco, Jose Manuel del. Values of Heritage in the Religious and Cultural Tradition of Christianity: the Concept of Authenticity – Values and Criteria in Heritage Conservation. *Proceedings of the International Conference of ICOMOS, ICCROM and Fondazione Romualdo Del Bianco*. March 2-4, 2007. Firenze: Edizioni Polistampa, lk.50. (lk. 39-50)

²⁵⁷ Mälestise ja muinsuskaitsealal paiknevate ehitiste konserveerimise, restaureerimise, remondi ja ehitamise projektide koostamise ja neis eelnevate uuringute tegemise tingimused ja kord ning muinsuskaitse eritingimuste koostamise kord. § 22. Vastu võetud kultuuriministri 30. juuni 2003. a määrusega nr 9, jõustunud 19.07.2003. Riigiteataja, <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=13124357> (vaadatud 9. VI 2010).

1. Esimesena tuleb mainida *preventiivset ehk ennetavat konserveerimist*, mille eesmärkideks on objekti lagunemisprotsesside peatamine, objektile optimaalsete tingimuste loomine ja tulevaste restaureerimisprotsesside vajaduse ennetamine. Ikonostaasi preventiivne konserveerimine sisaldab kliimakontrolli selle ümbruses, nõuandeid selle eksponeerimise ja kasutamise üle ning kaitset bioloogiliste kahjurite ja õhusaastatuse eest.

2. Ennetavad meetmed ei ole alati piisavad ühe objekti säilitamiseks. Ikonostaasi puhul tekkis vajadus vahetuks sekkumiseks objekti materiaalsesse struktuuri, mida võib nimetada lihtsalt kinnitamiseks ja konstruktsiooni stabiliseerimiseks. Kinnitamine eeldas liimainete rakendamist objekti struktuuri tugevdamiseks ja selle eluea pikendamiseks. Konstruktsiooni stabiliseerimiseks kasutati erinevat tüüpi toestusi. Kinnitamise ja konstruktsiooni parandamisega kaasnes kohati ka deformatsiooni eemaldamine. Need protsessid ühendatakse 1930ndail kasutusele võetud *konserveerimise* mõiste alla. Konserveerimine ei ole puhtal kujul objekti originaalmaterjali säilitamine. Vahel juhtub, et objekti konserveerimise protsessis tekib vajadus lagunenu detailide, konstruktsiooniosade või hilisemate lisanduste eemaldamiseks, kuna need võivad ohustada väärtuslikke objektiosi. Nii juhtus ka antud ikonostaasiga, kus konserveerimisel oli lubatud aktiivne sissetungimine objekti materiaalsesse struktuuri eesmärgiga tugevdada kunstiteost tervikuna. Radikaalne kinnitamine on mõnikord hädavajalik, nagu meditsiinis tuleb ette vältimatuid operatsioone. Kuid konservatoril tuleb alati meeles pidada, et „vähem on rohkem” ja seada enda tegevusele kindlad piirid.

3. *Restaureerimise* mõistet võib kasutada ka I. Zarudnõi ikonostaasi juures tehtud tööde defineerimiseks. See mõiste ilmus 18. sajandil ja tähendas tol ajal „uute detailide (tavaliselt jäsemete) kinnitamist vanadele skulptuuridele”. 19. sajandist alates ei tähenda *restaureerimine* enam „uuendamist”, vaid kõikvõimalikke tegevusi mälestise säilitamisel ja taastamisel. Kadude taastamine tähendab veelgi radikaalsemat sekkumist. Nn fragmentide reintegratsioon on tihtipeale riskantne ettevõtmine – selle tegevuse juures on alati oht valeks tõlgendamiseks. Seega kaasnesid ikonostaasi krundi- ja kullatise kadude täitmise ja toneerimisega kõige tulisemad diskussioonid.

Igal ülalmainitud protsessil on oma metodoloogiad, tehnikad, printsiibid ja sekkumise piirid. Kaasajal pretendeerivad kaks terminit õigusele tähistada kõik need tegevused mõistetega *konserveerimine* ja *restaureerimine*. Viimastel aastatel on neid sageli ühendatud fraasi

konserveerimis-restaureerimine. Konserveerimine eeldab objekti kaitsmist kahjustuste eest, lagunemisprotsesside peatamist ja kahjustada saanud materiaalsete struktuuride kinnitamist. Konserveerimisel on kindel tähtsus mälestise eluea pikendamisel. Samal ajal kuulub konserveerimise alla ka deformatsioonide eemaldamine, mis tähendab vormi parandamist, mitte ainult struktuuri tugevdamist. Konserveerimine ühelt poolt peab alati võtma arvesse objekti tulevase rakendamise/hoiustamise/eksponeerimise tingimusi; teiselt poolt aga ei võta enda alla kadude taastamist ja hilisemate lisanduste eemaldamist. Lisaks on mõnel operatsioonil, nagu näiteks objekti lakiga katmine, korraga kaks eesmärki: kaitsev-konserveeriv ja kunstiline. Seega koondab konserveerimine enda alla ka mõningaid taastavaid protsesse. Vastavalt sellele on restaureerimise mõiste muutunud kitsamaks ja hakanud jälle tähendama midagi sarnast, nagu 18. sajandilgi – „uute detailide kinnitamist”.²⁵⁸

Iga objekti konserveerimise peaesmärgiks on ajalooliste ja esteetiliste väärtuste ilmutamine. Ainult konserveerimisele suunatud aktsioonid võivad viia tagajärgedeni, mis otseselt mõjutavad mälestise kunstilisi omadusi. Seega säilitamise tähendusega *konserveerimine* ja taastamise tähendusega *restaureerimine* ei välista teineteist. Viimastel aastatel on neid kombeks ühendada siiski ühise *konserveerimise* mõiste alla. Ikonostaasi konserveerimise kontseptsiooni koostamisel üritati ühelt poolt lähtuda rahvusvaheliselt respektieritud dokumentidest, teiselt poolt aga pidada meeles ikonostaasi otstarvet tegevas õigeusu kirikus. Antud töö autor toob edaspidi välja tsitaate Veneetsia harta (1964) „Restaureerimise” peatükist²⁵⁹ ja nendest lähtuvalt analüüsib I. Zarudnõi ikonostaasi vaevaliselt sündinud konserveerimiskontseptsiooni.

§ 9. *Restaureerimist võib teostada erandjuhtudel – kui seda dikteerib mälestise säilitamise vajadus või püüe alla kriipsutada tema esteetiline ja ajalooline väärtus; restaureerimistööd ei tohi sealjuures kahjustada vanu substantse ning peavad tuginema originaaldokumentidele. Restaureerimine peab lõppema seal, kus algab hüpotees; igasugused uued, äärmiselt vajalikud detailid peavad olema kooskõlas arhitektuurilise kompositsiooniga ja kandma meie aja iseloomu.*

²⁵⁸ Soboleva, Maria. *Monumendi sünd. Säilitamine versus restaureerimine*. Essee. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2008.

²⁵⁹ Veneetsia harta. § 9-13. Vastu võetud 31. mail 1964.a. Eesti Kunstiakadeemia, http://www.artun.ee/index.php?lang=est&main_id=733.

§ 13. Üksikosade taastamist võib lubada ainult sel juhul, kui see ei muuda ehitise kõige huvitavamaid elemente, tervet ansamblit, kompositsioonilist harmooniat ja seost lähima ümbrusega.

Algselt otsustati Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas konserveerida. Eesmärgiks oli ikonostaasi originaalpindade puhastamine mustusest ja eelnevate restaureerimiste jooksul peale kantud pronksvärvist ning kõigi hilisemate lisandite eemaldamine omalt poolt midagi juurde lisamata. Omapoolsete lisandite alla ei kuulu liimained, millega pidi kinnitama väga halvas seisus olevaid krundi- ja kullatisekihte. Oluliseks peeti autentse materjali päästmist, hoolimata ikonostaasi tervikliku ilme puudumisest. Seega otsustati ikonostaasi konstruktsiooni tugevdada, kuid puuduvad detailid jätta rekonstrueerimata, et mitte sisse tuua liiga palju uut materjali. Ikonostaasi krundi- ja kullatisekihid otsustati kinnitada. Kuna maha varisenud krundi- ja kullatisetükid jätsid ikonostaasi pinnale palju ohtlikke süvendeid – võeti vastu otsus (konserveerimise eesmärgiga!) täita need varingualad krundiga, modelleerides (s.t taastades) puuduva nikerddekooori vorme (vt ill 40-41, § 4.10.5). Uus krunt oli algselt mõeldud ainult lahtiste krundi- ja kullatisekihtide kinnitamiseks.

Kuna valge krundiga teostatud pragude parandused ja varingualade täidised jääksid liiga domineerivad kullatud ja paatinaga kaetud ikonostaasi pindadel – otsustati need valged alad toonida punaseks, mis imiteeriks ikonostaasi originaalset boolust. Siit hakkas ka kogu konserveerimiskontseptsioon muutuma, sest üks otsus viib teise juurde ja see omakorda ka kolmanda juurde... Kui tegu on niivõrd suure ja komplitseeritud objektiga nagu ikonostaas, ei õnnestu muinsuskaitsetel paratamatult vältida kontseptsiooni muutusi töö käigus. Konservatorite töö käigus tekkis vajadus leida kompromiss ikonostaasi autentsuse hoidmise ja esteetilise terviku taastamise vahel. Kiriku vaimulikkonnal ja kogudusel on ka õigus kaasa rääkida kiriku tähtsaima sakraalse objekti konserveerimisel. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku koguduse esindajad (nt endine ülempreester Emmanuel Kirss ja kiriku nõukogu liige Liidia Ilves) osalesid ikonostaasi konserveerimise jaoks loodud muinsuskaitse- ja konservatorite ühiskomisjoni töös. Koguduse sooviks oli päästa tasapisi lagunev ikonostaas täielikust hävingust, kuid samal ajal peeti oluliseks ka selle välise ilu ja terviklikkuse säilitamine. Krunditud varingualade toneerimine punaseks ei õigustanud ennast igal ikonostaasi pinnal, sest ühel objektil on tegu mitme erineva originaalse pinnaviimistlusega.²⁶⁰

²⁶⁰ Vt § 4.10.3 – Uuringud.

Seega otsustati teostada minimaalsed krundiparanduste toneeringud eri värvi akvarelliga, imiteerides ikonostaasi hõõrdunud ja patineerunud kullatist (vt ill 43, § 4.10.5).

Toneerimise abil muudeti puhastatud ikonostaasi ilme mõnevõrra ühtlasemaks, kuid tulemus ei olnud piisavalt hea. Kuna ikonostaasi valmistamisel on rakendatud erinevaid kuldamise meetodeid ja kulla- ning hõbedalehti, osutusid akvarellvärvidega teostatud toneeringud kohati tuimaks ja inetuks. Seega mõnes kohas (nt Kuninglikel Ustel, kantslil ja sokli graveeritud tahvlitel) otsustati teha toneerimist Mica kullapulbriga dammarlakis (vt ill 42, § 4.10.5).

§ 10. Juhtudel, mil traditsiooniline tehnika osutub mittesobivaks, võib mälestise restaureerimisel kasutada kaasaegset restaureerimise ja konstrueerimise tehnikat, mille väärtust peavad kontrollima ja kinnitama teaduslikud andmed ja kogemused.

§ 12. Taastatud osad peavad mälestisega harmooniliselt sobima, kuid samal ajal originaalist erinema, et nad mälestise kunstilist ja ajaloolist ilmet võltsiks ei muudaks.

Iga objekt on unikaalne ja läbi oma olemuse dikteerib muinsuskaitsete kogemustega inimesele oma konserveerimiskäigu. Kuna ikonostaasi puhul on tegu õigeusu kiriku interjööriosa – tuleb meeles pidada ka õigeusu traditsioonilisi tehnikaid. Õigeusu traditsioonide kohaselt on sakraalsete esemete materiaalse teisejärguline – sellest olulisem on idee ja vaimsus. Ikonide ja ikoniseinte puhul on idee väärtus eriti suur. Sellest lähtutakse ka nende ususümbolite restaureerimisel; esmatähtsaks peetava kuju päästmisel hävib tihtipeale objekti autentne materjal. Puidust ikonostaasi restaureerimisel püstitatakse eesmärk taastada objekti algset kuju ja kõikide detailide terviklikkust.²⁶¹ Kui I. Zarudnõi ikonostaas asuks mõnes õigeusu kirikus Venemaal või Kreekas, tuleks finantseerimise olemasolul kõne alla selle puuduolevate nikerddetailide rekonstrueerimine ja kogu objekti uuesti kuldamine. Eestis ei teostata ikonostaasi kuldamist mitmel põhjusel: esiteks lehtkuld on teatavasti kallis materjal ja kogu ikonostaasi uuesti kuldamiseks kuluks seda päris palju, teiseks ei ole Eestis piisavalt kogunud kuldajaid, kes saaksid hakkama niivõrd keerulise ja suuremahulise tööga – kullata tuleks vertikaalseid pindu, ja kolmandaks on Eesti muinsuskaitsetele ja konservatoritele

²⁶¹ Judin, V. *Реставрация деревянного иконостаса*, ARTconservation. <http://art-con.ru/node/394> (vaadatud 9. VI 2010).

siiski südamelähedasem Põhja-Euroopale omane teadusliku restaureerimise idee²⁶², mille kohaselt ei teostata objektis nii radikaalseid muutusi.

I. Zarudnõi ikonostaasi ikoonide konserveerimiskontseptsioon ei põhine seega õigeusu maailmas levinud taval, mille kohaselt maalitakse vanad ikoonid lihtsalt üle. Viimane on aga laialdaselt levinud praktika ja selle põhimõtte seletamiseks tuleks siinkohal puudutada Venemaal „religioosse pragmatismina” tuntud lähenemist ikoonile, milleks tooks siia tsitaadi Eesti Kunstiakadeemia vilistlase Hanna Schuttingi bakalaureusetööst: „*Nimelt lakkab ikoon olemast ikoon, s.t austamise objekt, kui aeg või inimtegevus on kustutanud sellelt kirja (tähistuse, keda on ikoonil kujutatud) või rikkunud oluliselt palged. Nende kahe elemendi puudumisel lakkaks ikoon justkui olemast oma prototüübiga (ehk austamise objektiga) energeetiliselt üks, ning selline ikoon kuulus väga vana traditsiooni kohaselt hävitamisele või ülekirjutamisele. Siit tulenebki teatud liiki suhtumine vanadesse lagunenenud värvikihiga ikoonidesse – ikoon pole kultuseesemena väärtuslik mitte igal juhul, vaid üksnes teatud tingimuste olemasolu korral (ehkki tema kui kunstieseme väärtus võib sealjuures säilida), ning seetõttu on vanade ikoonide ülekirjutamine ka teoloogiliselt lubatav ja isegi soovitatav.*”²⁶³ Issanda Muutmise kiriku ikonostaasi ikoonide konserveerimiseks valitud meetodika on siiski teistsugune ja sarnaneb rohkem tahvelmaalide konserveerimisel rakendatavaga. Ikoonide konserveerimiskontseptsioon toetab arusaamist, et ikooni materiaalne osa on lahutamatult seotud vaimsega, kuid eitab pildi rekonstrueerimist. Seega otsustati ikonostaasi ikoonide konserveerimisel rakendada kadude katvate värvidega toneerimist, vältides sealjuures detailide õigustamata rekonstrueerimist, kuid mitte jättes konservaatorite lisandid originaalist eristatavaiks eesmärgiga taasluua töö algne esteetiline ühtsus ja „vaimsus”.

§ 11. *Erinevate ajastute kihistusi tuleb säilitada, kuna stiiliühtsus ei ole restaureerimise lõppülesandeks. Kui mälestis kannab erinevate ajastute jooni, on ühe kihi eemaldamine õigustatud ainult sel juhul, kui eemaldatavad detailid pole väärtuslikud, kui arhitektuuriline kompositsioon kujutab endast pärast restaureerimist silmapaistvat väärtust ajaloolisest, arheoloogilisest või esteetilisest seisukohast ja kui mälestise seisukord on piisavalt rahuldav.*

²⁶² **Teaduslik restaureerimise** suund (itaalia keeles *restauro scientifico*) arenes 20. saj II veerendis Itaalias. Selle mõiste all mõeldakse erinevaid töid, mis tagavad mälestise ilme säilimise ja avamise väärtusetute, ilmet kahjustavate kihistuste kõrvaldamisega ja teaduslikult põhjendatud, kaotsi läinud osade taastamisega. Teadusliku restaureerimise kohta loe rohkem: Jokilehto, Jukka (1999, eesti keeles 2010) *Arhitektuuri konserveerimise ajalugu*, Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk.281-285.

²⁶³ Schutting, Hanna. Ikooni restaureerimisest vene traditsioonis. Bakalaureusetöö. Eesti Kunstiakadeemia, Tallinn, 2010, lk. 18.

Kõrvaldamisele määratud elementidele hinnangu andmine ja eemaldamise otsustamine ei tohi sõltuda ainuüksi projekti autorist.

Kõnealuse ikonostaasi-taolise objekti konserveerimiskontseptsioon ei saagi põhineda ühel kindlal teoreetilisel positsioonil. Kontseptsiooni väljatöötamisel rakendati paindlikku lähenemist objektile, sest arvestama pidi korraga mitme püstitatud eesmärgiga. Ühelt poolt taheti säilitada ikonostaasi autentset materiat, teiselt poolt – taastada selle ilu ja funktsionaalsust. Esteetiline külg on koguduse kasutusel oleva sakraalse kultuuriväärtuse puhul eriti oluline – seda võeti arvesse ikonostaasi Issanda Muutmise poole Kuninglike Uste tagakülje konserveerimisel. Kuna Uste tagumise külje esteetiline väljanägemine on oluline, tulenevalt õigeusu liturgia reeglistikust (jumalateenistuste ajal hoitakse Uksi lahti), sooviti tagakülge algselt katta sobivat tooni happevaba kartongiga, et säilitada kõik värvi ja paber kihistused, mis Uste tagaküljele olid läbi aegade kantud (nn „arheoloogiline restaureerimine”). Siiski otsustati lõunapoolsete Kuninglike Uste tagakülg puhastada kõikidest viimistluskihtidest, kruntida ja katta ühtlaselt ookervärviga, jättes ühele Uksele näidiseks vana värviga ala. Otsuse juures mängis suurt rolli ka asjaolu, et Uste tagakülje viimistlus ei ole kanooniline ja põhjendamatu on Uste tagakülje erinev viimistlus enne konserveerimist. Ühe ukse algne katmine värviga oleks seletatav praktiliste kaalutlustega – lihtsam puhastada, kuid miks teise Ukse puhul on kunagi kasutatud kartongi?²⁶⁴

Ikonostaasi Peetruse ja Pauluse osa Kuninglike Uksi kasutatakse palju harvemini kui Issanda Muutmise poole omi. See tingis ka teistsugust – vähem radikaalset otsust tagakülje konserveerimiseks. Nimelt otsustati nende Uste tagaküljelt eemaldada kõik pinnast lahti olevad värvi- ja paberikihid ning jätta alles kõik, mis niipea lahti ei tule. Samas, otsustati eemaldada kogu paber ikonostaasi tagakülje konstruktsiooniosade pealt ning jätta nad paljastatuna nagu nad on originaalis olnud.

4.10.5 Teostatud tööd ja kasutatud materjalid

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi konserveerimise kontseptsiooni areng oli pikk ja keeruline. Kontseptsioon muutus konserveerimistöde protsessis, mida nii suurte ja komplitseeritud objektide puhul juhtub kahjuks sageli. Kasutades lõunapoolse ikonostaasi

²⁶⁴ Vt § 4.10.2 – Ikonostaasi seisund enne konserveerimist.

Kuninglike Uste avariitööde läbiviimisel saadud kogemust, otsustati, et edaspidi võiks lisaks lahtise krundikihi kinnitamisele läbi viia ka kruntimise. Kuna puidu ja krundi vahel olid märkimisväärsed tühikud, võimaldas krundi kasutamine neid paremini täita. Krunt otsustati osaliselt katta boolusega, mis ei oleks häirinud vaataja silma, samastudes kullatise aluse ettevalmistuskihiga. Hiljem kaaluti kadude toneerimist ja lõpuks võeti see otsus ka vastu. Puuduvate detailide rekonstrueerimist aga otsustati vältida. Vaatamata kõigile raskustele lõppes etapiti kümme aastat kestnud I. Zarudnõi ikonostaasi konserveerimine edukalt 2010. a. Konserveerimistööde eesmärgiks oli ikooniseinal kullatise irdumis- ning varingualade taandamine ning selle eksponeeritavuse taastamine; samuti ikoonide korrastamine. Kõik püstitatud eesmärgid said ka täidetud.

Kõigepealt sai koostatud objekti dokumentatsioon. Kõik kahjustused pildistati ja kaardistati. Konserveerimistööd algasid sobiva metoodika leidmisega lahtiste krundikihtide fikseerimiseks. Ettepanekutes esmaste avariitööde läbiviimiseks sooviti kasutada konsolidantidena jäneseliimi, *Plexisol P500 White Spirit'is* ja *Mowilith'i*. Uudse variandina lisandus neile *Aquazol'i* vesilahus. Kuna ikonostaasil on olnud suured probleemid bioloogiliste kahjustustega (aktiivne puukoi elutegevus minevikus), ei olnud jäneseliimi kasutamine põhjendatud selle naturaalse iseloomu tõttu, mis edaspidi võiks muutuda soodsaks kasvupinnaseks nii hallitusele kui ka uutele koidele. *Plexisol* on termoreaktiivne sünteetiline vaik, s.t selle liimimisomadused avalduvad soojalt kasutamisel. Ikonostaasi puhul oli aga tegemist ülipaksu krundiga ning suurte tühikutega puidu ja krundi vahel. Seetõttu puudus realselt võimalus krunti millegi vastu suruda. *Mowilith* toimib külmas (ilma soojatöötluseta), kuid kuna liim on suhteliselt väheviskoosne ja lahustiks on vesi, pehmendab ta liialt krundikihti. Polüvinüülatsetaatliimide puhul toimub nende küllalt kiire kolletumine. *Aquazol* lahustub paljudes solventides. Vees lahustununa on see geelitaoline, vähese läbitungimisvõimega liim, mis oli oluline antud objektil, kus kinnitamine toimus vertikaalsetel pindadel – liim jäi sinna, kuhu ta pandi.

Ikonostaasi sein ja lõuna- ning põhjapoolsete Kuninglike Uste restaureerimist alustati krundi- ja kullatisekihi kinnitamisega, milleks algselt kasutati *Aquazol'i*, kuid hiljem asendus see vene päritolu 15-25%-liste polüvinüülatsetaatide VA-2EHA (ehk VA-2EGA), SVED ja hiljem ka VA-DBM vesilahustega, sest *Aquazol* osutus ikkagi antud objekti jaoks liiga nõrgaks. VA-2EHA (vinüülatsetaadi kopolümeer 2-etüülheksüülakrülaadiga) ja SVED

(vinüülatsetaadi kopolümeer etüleeniga) olid varasematel konserveerimistel Eestis end õigustanud. Need on 1970ndate lõpust polükroomsete objektide konserveerimises kasutatavad dispersioonid, mis omavad tervet rida häid omadusi tänu nende koostises sisalduvale akrülaadile. VA-2EHA ja SVED-i kelme on värvitu, püsiv atmosfääri toimele ning säilitab külmutatuna oma elastsuse.²⁶⁵ VA-DBM on sama tootja poolt toodetud ülalmainitud materjalide analoog. Pudenenud kullatise suuremad tükid korjati koguduse poolt kokku ja kinnitati hiljem konservaatorite poolt ikonostaasile tagasi Eskaro puiduliim B3-ga.

Ikonostaasi erinevate määrdund pindade puhastamisel kasutati destilleeritud vett, etanooli ja atsetooni. Konserveerimistöõde esimestel aastatel eemaldati tumenenud pronksvärv ikooniseina pindadelt puhta atsetooniga, mis oli aeganõudev ja puhastatavate pindade intensiivset hõõrdumist eeldav meetod. Samas oli see ka efektiivsetest meetoditest kõige säästvam. 2004. a muutus konserveerimismetoodika, sest kullatud pindade pronksvärvist puhastamiseks võeti kasutusele atsetooni-bensüülalkoholi geel, mille põhikomponendid on *Carbopol EZ2*, *Ethomeen C/25*, atsetoon ja bensüülalkohol. Geeli asetati määrdund pindadele ja lasti sel lahustada pronksvärvi – antud protsess võis kesta alates 15 minutist kuni 2 tunnini olenevalt pronksvärvi paksusest ja selle kihtide arvust. Seejärel eemaldati geel ja lahustunud pronksvärv ning mustus vatitampooni ja atsetooni abil. Vajadusel korrati puhastuprotsessi mitu korda (vt ill 36-39).

Eelmise restaureerimise käigus kasutatud vaha jäägid eemaldati ikonostaasi pinnalt mehhaaniliselt. Krundi ja kullatise varingualade kruntimisel kasutati 10-15%-lisi VA-2EHA ja VA-DBM vesilahuseid ja kriiti. Krundiga modelleeriti ikonostaasi nikerddekoori, mis hävis osaliselt pudenenud algsete krundi- ja kullatisekihtide tõttu. Modelleerides taastati ainult osaliselt säilinud reljeefsed detailid ikonostaasi ikooniraamid, kapiteelidel ja inglite nägudel, vältides täiesti hävinud detailide rekonstrueerimist (vt ill 40-41). Seejärel teostati ka toneerimised akvarellvärvide ja kullapulbriga („Mica Powder”, Majestic Gold) dammarlakis, sest valged krundiparandused olid liiga nähtavad. Toneerimise abil muudeti puhastatud ikonostaasi ilme ühtlasemaks (vt ill 42-43).

²⁶⁵ Preobraženskaja, G. A., Ivlev, J. P. (2001) *Консервация деревянной пластики*. Peterburgi: „Акционер” и К, lk. 56-57. Sibul, K. Traditsiooniline ja kaasaegne materjal polükroomsete puitobjektide konserveerimises, I osa. – *Renovatum* (2004) Tallinn: Ennistuskoda Kanut, lk. 70.

III 36-39. Puhastusproovid ikonostaasil

III 40-41. Krunditud alad ikonostaasil

III 42. Mica kullapulbriga toneeritud detail

III 43. Akvarelliga toneeritud detail

Lõunapoolsete Kuninglike Uste tagakülg puhastati kõikidest viimistluskihtidest, krunditi kriidi ja 8% SVED-i vesilahuse seguga, kaeti ühtlaselt ooker- ja põletatud umbra värvidega, jättes ühele Uksele näidiseks vana värviga ala. Uste metallpanuste puhastamiseks kasutati triloon-B lahust. Põhjapoolsete Kuninglike Uste tagakülg samuti puhastati lahtistest viimistluskihtidest (mehhaaniliselt, vajadusel niisutatud kompressidega), jättes ajalooliste viimistluste näidiseks alles alusele hästi kinnitunud värvikihtide jäägid (vt ill 44-45). Puhastamiseks kasutati White Spirit'it ja 5% triammooniumtsitraadi vesilahust. Samuti konserveeriti kogu ikonostaasi kandekonstruktsiooni kandetalad ning puhastati ja kinnitati ikonostaasi tagakülje krundi- ja viimistluskihid. Kinnitamiseks kasutati Kremer Pigmente K 9 akrüüllüümi ja SVED-i 5% vesilahust. Puhastatud ja kinnitatud pinnad kaeti kaitsva tärpentiiniga lahjendatud dammarlaki kihiga.

III 44-45. Põhjapoolsete Kuninglike Uste tagakülg enne (vasakul) ja pärast (paremal) konserveerimist.

Ikonostaasi sokli tahveldiste paljad puitosad puhastati „Nostalgia” eeltöötlusaine vesilahusega (1:10). See on lahustivaba, puhastest looduslikest õlidest seep töötlemata puidu põhjalikuks puhastamiseks ja eeltöötluseks enne vahaga või õliga töötlemist. Seejärel kaeti sokli puitosad kullatist imiteeriva pigmenteeritud linaõliga (vt ill 46-47). Linaõli on täiesti ohutu loodustoode, mis imendub puidu sisse, kaitstes teda mustuse, niiskuse ning lõhenemise eest ja toob esile kauni puusüü ja oksakohad. Linaõlile lisati titaanvalget ja kollast pigmenti. Ikonostaasi sokliosa alumine äär oli mitu korda üle värvitud sama värviga, millega on kaetud kiriku põrand. Sokliäär puhastati seda katvatest värvikihtidest värvieemaldusvahend „Wenfex” abiga ja kaeti seejärel oksiidmusta pigmendiga toonitud linaõliga. Peaaegu sama tumedaks kaeti ka friisi ikonostaasi sokliosa ja kohalike ikoonide rea vahel. Need osad olid ka varem tumedaks värvitud.

Ill 46-47. Ikonostaasi sokliosa detail enne (vasakul) ja pärast (paremal) toneerimist

Ikonostaasi kantsli ülemisel äärel ei olnud restaureerimise ajaks kullatist säilinud, seega tuli seda samuti imiteerida. Kantsliäär kaeti punast boolust imiteeriva seguga, mis valmistati SVED-i dispersioonist ja kahest punasest ning ühest mustast värvipigmendist. Seejärel laseriti kantsliäär üle *Mica* kullapulbriga dammarlakis (vt ill 48-49).

Ill 48-49. Ikonostaasi kantsli detail enne (vasakul) ja pärast (paremal) toneerimist

Kogu ikonostaasi konserveerimise jooksul teostati ka selle koosseisu kuuluvate ikoonide konserveerimine. Ennistuskoda Kanut maalikonservaatorid konserveerisid nii neid ikoone, mis ei olnud varem restaureeritud H. Vernomasingu poolt, kui ka vaatasid üle ja mõnevõrra värskendasid juba varem restaureeritud.²⁶⁶ Ikonide pinnapuhastusel kasutati 5% triammooniumsitraadi vesilahust. Lakikihi õhendamiseks rakendati etanooli-tärpentini segu. Kruntimisel kasutati 8-15%-list VA-2EHA, SVED ja VA-DBM vesilahuseid ja kriiti ning toneerimisel akvarellvärve ning Maimeri restaureerimisvärve. Lõpuks kaeti ikoonid dammarlakiga. Vajadusel liimiti ikoonide alustahvlid kokku külma puiduliimiga *Titebond*. Laudadevahelised praod täideti sama liimi ja puidutolmu seguga. Kõikide konserveerimis-materjalide nimekiri on toodud käesoleva töö lisades – vt lisa 6.

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi konserveerimistööd teostati *in situ* tellingutel. Osa mahavõetud ikoonidest ja diakoniuksed korrastati kirikus selleks kohandatud alusel, osa ikoonidest toodi Ennistuskoda Kanutisse konserveerimisele. 2010. a konserveeriti Ennistuskoda Kanutis ka ikonostaasi ees ripuvad keraamiliste küünlajalgadega metallist lambid, mis olid aja jooksul oksüdeerunud ja määrdunud.

4.11 Soovitused ikonostaasi säilitamiseks ja hoolduseks

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas on hinnaline pärl Eesti kirikukunsti pärandis. (Vt lisa 1 – I. Zarudnõi ikonostaas pärast konserveerimist). See vajab erilist järelvalvet ja hooldust. Enne viimase konserveerimise algust püsis ikonostaas avariilises seisundis aastakümneid. Nüüd, kui objekt sai lõpuks konserveeritud ja ei ole enam ohustatud, tuleb selle seisundit jälgida regulaarselt ning probleemi tekkimisel see koheselt kõrvaldada.

Ikonostaasi krundi- ja kullatisekihi irdumisel või mõne muu kahjustuse – mehhaanilise või bioloogilise – ilmnemisel või süvenemisel tuleb sellest informeerida konservaatoreid (näiteks Ennistuskoda Kanutist). Konservaatorite järelvalveta võib ikonostaasi ainult tolmust

²⁶⁶ Üve Vahuri ja Marika Mängeli poolt 2000. aastatel konserveeritud ikoonid: „Ristikandmine”, „Evangelist Johannes apostlite Juuda ja Filippusega”, „Ennäe teie kuningat!”, „Jeesus ülempreester Kaifase ees”, „Püha Vaimu väljavalamine”, „Jumalaema pühade Sakaria ja Eliisabetiga”, mõlemad „Issanda Muutmise” ikoonid, „Ristikandmine”, „Jumal-Isa”, „Ülestõusmine”, „Kristus ristil”, „Kristuse surmamõistmine Pilaatuse poolt”, „Evangelist Markus apostlite Jakoobuse ja Peetrusega”, „Püha Kolmainus”, „Jeesus Kristuse ristimine”, „Jumalaema vagade Samson Vaestevõrustaja ja Dalmaatsia Isaakiosega”, „Jumalaema uinumine”. Lisaks konserveeriti ka 4 peainglitega diakoniust.

puhastada, milleks kasutada staatilist tolmuharja. Puhastamisel ei tohi kasutada vesilahuseid. Tuleb vältida Kuninglike Uste ja diakoniuste põrutamist sulgemisel ja avamisel.

Kuna meie kliima ei ole just kõige parem kunstiväärtuste säilitamiseks kirikutes, vajab ka kirik erilist tähelepanu. See ei ole mitte ainult oluline keskaegne ehitis ja oma aja märk, vaid ka laegas Eestis ainulaadsele kunstiobjektile, mille olemasolust võib ja peab uhkust tundma Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku kogudus ja kogu eesti rahvas ning meie linna külalised. Tahaksin siiralt loota, et lähitulevikus saab kirik avatuks kõigile soovijatele.

KOKKUVÕTE

Magistritöö koosneb neljast osast ja igaühel neist on oma eesmärk, mis sai antud töö raames ka täidetud. Töö esimeses osas võeti vaatluse alla Tallinna Issanda Muutmise Peakirik üldiselt, kirjeldati kiriku arhitektuuri- ja kunstiajaloolist tausta, kiriku juures teostatud ümberehitusi, remonte ning restaureerimistöid. Samuti tutvustati kiriku tänast seisundit, kirjeldades kirikuhoone tehnilist seisukorda, sisekliimat ja küttesüsteemi.

Magistritöö teises osas käsitleti Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku interjööri, mida analüüsiti ja võrreldi klassikalise õigeusu kiriku interjööri. Aastasadade jooksul kujunenud kiriku interjäär on väga eklektiline ja erinevatest ususuundumustest mõjutatud. Seega soovis antud töö autor siinjuures välja tuua sisekujundusdetailide omavahelise stiililise sobivuse ja mitesobivuse ning objektide seisundiga seonduvad probleemid ning pakkuda neile lahendused.

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku eksterjööri ja interjööri uurimise järeldused:

- Kirikus (*in situ*) töötavad esemekonservaatorid peavad tundma huvi ka kirikuhoone ja selle ajaloo vastu. Teadmised ümbruskonnast aitavad kaasa selle sees paiknevatest objektidest arusaamisele.
- Teadmised kiriku sisekliimast ja seda mõjutavatest teguritest on hädavajalikud kirikus paiknevate objektide kahjustuste määramiseks ja tulevase konserveerimismetoodika väljatöötamiseks.
- Issanda Muutmise kiriku interjööri eklektilisust põhjustavad mitmed asjaolud alates eesti õigeusu kiriku suhteliselt lühikesest ajaloost ja Eestis levinud luteri kirikukunsti mõjust peamiselt eestlastest koosnevale õigeusu kogudusele ning lõpetades ebapiisava materiaalse baasiga. Seetõttu ei peaks suhtuma liiga kriitiliselt vene ja kreeka õigeusu kirikutes vastuvõetamatute sisekujunduse detailide olemasolusse Issanda Muutmise kirikus.
- Samas tuleb siiski töötada kiriku interjööri korrastamise kallal ja teha lähitulevikus kõik selleks, et kirik oleks linnaelanikele ja turistidele pidevalt avatud. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku puhul on tegu Eesti ühe esinduslikuma õigeusu pühapaigaga.

Magistritöö kolmandas osas käsitleti ikonostaasi ajaloolist arengut. Antud peatükk aitas mõista ikonostaasi fenomeni õigeusu kirikus üldiselt. Seejärel käsitles antud töö osa konkreetselt Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi, tuues lugeja ette selle kirjelduse, sümboolika ja tehnilise seisukorra analüüsi.

Magistritöö neljanda peatüki eesmärgiks oli Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi varasemate restaureerimistoimingute uurimine ja süstematiseerimine ning viimaste konserveerimistöõde põhjalik dokumenteerimine ja analüüs. Konserveerimistöõd Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaasi kallal kestsid kümme aastat ja pakkusid muinsuskaitsetele ja konservatoritele väga palju ainet mõtisklemiseks. Praktilise konserveerimise alla satuvad sellised mõisted nagu *ennetav konserveerimine*, *sekkuv konserveerimine*, *restaureerimine*. Igal protsessil on oma printsiibid ja sekkumise piirid. Igauks neist sai ka I. Zarudnõi ikonostaasi juures rakendatud, et aidata konservatoritel ilmutada ikonostaasi ajaloolisi ja esteetilisi väärtusi.²⁶⁷

I. Zarudnõi ikonostaasi konserveerimiskontseptsiooni ja –protsesside hinnang

Peaaegu dekaadipikkuse konserveerimisprotsessi jooksul on I. Zarudnõi ikonostaasi kallal töötanud palju inimesi – puidu-, metalli-, polükroomia- ja maalikonservatoreid – kellel kõigil on oma töötamisstiil. Kahtlemata on nad kõik üritanud oma individuaalsust maha suruda nii palju kui võimalik ja iga sammu puhul järgida restaureerimiskomisjoni poolt välja pakutud (küll suhteliselt muutlikku) plaani, kuid 2009. a konserveerimistöõde lõpuks nägi kogenud silmaga inimene paratamatult erinevusi ikonostaasi konserveeritud osadel.

Kullatud pindade keemilisel ja mehhaanilisel puhastamisel hävitati paratamatult koos pinda sööbinud mustusekihiga ka osa kullatist, sest viimane on ikonostaasil väga õhuke. Lisaks avastasid konservatorid, et kohati ei olnud eemaldatud pronksvärvi all kullatist üldse säilinud. Seega ei olnud kõik puhastatud ikonostaasi osad võrdselt kulunud ja mingil määral erinesid üksteisest. Erinevused tulenesid ka valitud toneerimistehnikast. Akvarellvärvidega toneerimist eelistati seepärast, et taolisi toneeringuid on kerge eemaldada. Kahjuks pleegib akvarellvärv aja jooksul ning võib tulevikus vajada korduvat toneerimist. Samuti on

²⁶⁷ Vt § 4.10.4 – Konserveerimistöõde probleematika ja kontseptsioon.

akvarellvärvidega raske saavutada ühtlast muljet kullatud pindade peal. Seega erinevatel ikonostaasi osadel olid toneeritud alad erineva tonaalsusega ja vajasis ühtlustamist.

Samuti tuleb tunnistada, et kuna konserveerimisprotsess kestis kümme aastat, on esimesena puhastatud osad jõudnud 2009. aastaks tolmu koguda ning nägid vastpuhastatud osade kõrval tuhmid välja. Seega tuli 2010. a suvel konservaatoritel töötada ikonostaasi pindade ühtlustamise ja tervikliku ilme loomise kallal.

Kokkuvõttes tuleb siiski tunnistada, et konservaatorina on antud töö autor I. Zarudnõi ikonostaasi konserveerimise tulemusega rahul. Kõikide protsesside läbiviimisel tugineti konserveerimiseetika printsiipidele. Kullatise kinnitamisel ja kadude toneerimisel lähtuti materjalide pöörduvuse printsiibist. Erilist tähelepanu pöörati sellele, et mingil juhul ei tohi ikonostaasi originaalmaterjali kahjustada. Samuti pöörati tähelepanu ikonostaasi funktsionaalsuse säilitamisele.²⁶⁸ Kõik konserveerimistöode etapid said põhjalikult dokumenteeritud – koostatud said kirjalik, graafiline ja fotodokumentatsioon.

I. Zarudnõi ikonostaasi konserveerimise projekti järelused:

- Iga ikonostaas on vormist ja sümbolitest koosnev unikaalne kunstiteos. Ikonostaasid üldiselt on täiesti omapärane kultuuripärandi tüüp. Ikonostaasid ei ole vaid ajaloolise ja kunstilise väärtusega objektid – nad on oluline osa koguduse liikmete sotsiaalsest, kultuurilisest ja religioosest elust, mistõttu pakub nende polükroomsete konstruktsioonide konserveerimine rohkesti väljakutseid.
- Ikonostaasi konserveerimise lõppeesmärk on selle väärtuste säilitamises, tugevdamises ja esiletoomises.
- Sakraalse kunstiteose autentsus ei seisne lihtsalt vormis ja materjalis. Ikonostaasi autentsusest saab rääkida kui selle suurejooneline vorm aitab kaasa selle püha vaimuse ilmnemisele.
- Sakraalse objekti funktsionaalsus on sama oluline kui muusikainstrumendi oma.²⁶⁹ Antud projektis pöörati palju tähelepanu objekti kasutatavuse säilitamisele. See on väga positiivne nähtus, mida tuleb tulevikus korrata *in situ* paiknevate objektide puhul.

²⁶⁸ Nt kaitsvate õlikihtide aplitseerimine ja toneerimine *Mica* kullpulbriga. Vt § 4.10.5 – Teostatud tööd ja kasutatud materjalid.

²⁶⁹ *Methodology for the Conservation of Polychromed Wooden Altarpieces* (2002) Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico; The Getty Conservation Institute. Seville: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura, lk.15.

Meeles tuleb pidada ka seda, et konservaatorite ikonostaasi õrnadele pindadele pandud kaitse säästab neid hävimisest ikonostaasi edaspidise kasutamise ja hoolduse käigus.

- Ikonostaaside konserveerimise metodoloogia väljatöötamine peab algama konkreetse objekti ja selle ümbruskonna analüüsiga. Oluline on aru saada objekti rollist sakraalses ehitises, kus ta asub.²⁷⁰
- Soovitavalt peaks iga suure objekti konserveerimisega kaasnema ka objekti struktuuri ja materjalide uurimine.
- Konserveerimise kontseptsiooni muutmine tööde käigus ei ole soovitatav. Kontseptsioon tuleb välja töötada enne tööde algust, vältides kiirustamist ja kaasates avatud diskussiooni kõik objektiga seotud pooled, et tagada ühine arusaamine probleemist ja eesmärkidest.²⁷¹ Ikonostaasi konserveerimise kontseptsiooni peavad muinsuskaitsete ja konservaatoritega arutlema ka muinsuskaitse põhimõtetele tutvunud vaimulikud. I. Zarudnõi ikonostaasi taolisete kõrgeväärtuslike sakraalsete teoste konserveerimise-teemalisse arutellu võiks kaasata ka Eestis resideeruvaid Eesti või Vene (olenevalt kirikust) Apostliku Õigeusu Kiriku metropoliite.
- Tulevikus oleks hea taoliste projektide läbiviimises vältida konservaatorite sagedast vahetumist, sest iga konservaatoril on oma „käekiri“.
- Ühtlasema tulemuse nimel tuleb mahukate objektide konserveerimine üritada läbi viia lühema ajaperioodi jooksul.
- Ikonostaaside konserveerimine on katkematu kompromisside otsing ja arengutee.

²⁷⁰ Sama põhimõtte käib ka katoliku ja luteri altarite kohta.

Methodology for the Conservation of Polychromed Wooden Altarpieces (2002) Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico; The Getty Conservation Institute. Seville: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura, lk.17.

²⁷¹ *Workshop of Methodology for the Conservation of Polychromed Wooden Altarpieces. Document on Retablos* (2004) [Rahvusvahelise seminari materjalid] The Getty Conservation Institute; Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico. Seville: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura.

SUMMARY

Church of the Transfiguration of Our Lord in Tallinn: exterior and interior. Restoration of the I. Zarudny iconostasis through the ages

The topics of this MA thesis are the Church of the Transfiguration of Our Lord in Tallinn and the restoration of its iconostasis. The purpose of the MA thesis is to describe the long history of the church, its exterior and interior, as well as to systematize all previous restorations of the iconostasis and prepare a very detailed documentation of the last conservation, which took place from 2000 to 2010.

The MA thesis consists of theoretical and practical parts. The theoretical part of the thesis consists of four chapters. The first chapter is called „Church of the Transfiguration of Our Lord in Tallinn”, and is to attempt to collect all the data about the history of the church, which is currently available in Estonian libraries and archives, into one whole set. The Church of the Transfiguration of Our Lord was once the main church of the St. Michael's Convent of the Cistercian Order. Later it was used by the Swedish garrison, but after the Great Northern War, it became the Russian garrison church and was given to a Russian Orthodox congregation in 1716. Therefore, the church moved from Catholicism to Lutheranism and then to Russian Orthodoxy. At the moment it is an Estonian Orthodox church.

The second chapter is called „Interior of the Church”, and is dedicated to the history of the interior and all kind of changes that took place there through the ages. The interior of the Church of the Transfiguration of Our Lord today is very eclectic, and this chapter contains advices for improving the appearance of the interior. This chapter also contains some notes of several sacred objects in the interior of the church, as well as description of their physical condition and recommendations for their preservation.

The third chapter is called „Iconostasis by I. Zarudny”, and is meant to present the background of the iconostasis together with the general history and symbolics of such sacred objects.

The fourth chapter is called “Research and Restoration of the Iconostasis by I. Zarudny”, and is to present for the first time the complete list of all previous restorations of the iconostasis throughout the 19th and 20th centuries. This chapter also contains a detailed description of the last conservation, pointing out the problems emerged and the solutions acquired. The practical part of the MA thesis lies precisely in the conservation and restoration of the iconostasis, which the author of this paper took part in, thus, the fourth chapter of the theoretical part contains argumentation of the conservation – restoration methods applied in practice.

The annex of this thesis contains a photo of the iconostasis after the last conservation; a drawing of the structure of the iconostasis; a directory of the icons and texts on the iconostasis; and a detailed list of conservation materials and chemical agents used during the 1965–1966 and 2000–2010 restorations.

In the end, there is a list of references.

РЕЗЮМЕ

Собор Преображения Господня в Таллинне: экстерьер и интерьер. Реставрация иконостаса И. Зарудного в разные времена

Темой настоящей магистерской работы является Собор Преображения Господня в Таллинне и реставрация его иконостаса. Цель магистерской работы – описание многовековой истории собора, его экстерьера и интерьера, а также систематизация всех имевших в прошлом место реставраций иконостаса и подробная документация последнего процесса реставрации, который длился целых 10 лет с 2000 по 2010 г.

Магистерская работа состоит из теоретической и практической частей. Теоретическая часть работы состоит из четырех частей. Первая часть носит название „Собор Преображения Господня в Таллинне” и в ней сделана попытка собрать в одно целое множество данных об истории собора, которые имеются на данный момент в наличии в библиотеках и архивах Эстонии. Собор Преображения Господня был в свое время главной церковью цистерцианского женского монастыря Св. Михаила, горнизонной церковью сначала шведского, а затем русского полка, а также кафедральным собором Таллинна, переходя из католицизма в лютеранство, а затем в русское православие. В наши дни собор принадлежит Эстонской Апостольской Православной Церкви.

Вторая глава „Интерьер собора” посвящена истории и описанию изменений в церковном интерьере. Внутреннее убранство Собора Преображения Господня сегодня очень эклектично и данная глава содержит советы по улучшению внешнего вида интерьера. Также в этой главе описываются некоторые сакральные предметы в интерьере собора, их состояние и рекомендации по их сохранению.

Третья глава называется „Иконостас И. Зарудного”. В ней описывается общая история и символика иконостасов, а также подробно описывается Таллиннский иконостас И. Зарудного и приводится история его изготовления.

В четвертой главе, которая носит название „Исследование и реставрации иконостаса И. Зарудного”, впервые приводится полный список всех реставраций иконостаса в 19–20 веках и подробно описывается последний процесс реставрации, возникшие проблемы и найденные решения. Поскольку практическая часть магистерской работы состоит именно в консервации и реставрации иконостаса, в которой автор данной работы принимал прямое участие, то четвертая глава теоретической части работы состоит в аргументировании примененных на практике методов реставрации.

В приложении приводятся фотомонтаж иконостаса после последней реставрации; рисунок структуры иконостаса; каталог икон иконостаса; надписи, выгравированные на иконостасе; а также подробный список материалов и химических средств, использованных в реставрации иконостаса 1965–66 и 2000–10 годов.

В конце приводится список использованной литературы.

KASUTATUD MATERJALID

KIRJANDUS

- Alpatov, M. (1973) *Kunstiajalugu. 1. köide - Vana- ja keskaja kunst*. Tallinn: Kunst.
- Eesti kunsti ja arhitektuuri bibliograafiline leksikon* (1996) Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Florenski, P. A. (1995) *Иконостас*. Москва: Искусство.
- Johansen, P. (1936) Püha Ventsel ja Tallinna Mihkli kloostri asutamine. – Tallinn: *Vana Tallinn I (1936-1939)* – I köide, I vihik, lk. 7-12.
- Jokilehto, J. (2010) *Arhitektuuri konserveerimise ajalugu*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Kaljundi, J. (1994) Tallinna Issandamuutmise kiriku ikonostaas. – *Usk ja Elu*, nr. 4, lk. 26-31.
- Kaljundi, J. Tallinna Issanda Muutmise kiriku ikonostaas. – *Eesti kunsti ajalugu 2. 1520–1770* (2005) Kodres, K. (peatoim.), Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk. 434-439.
- Kaljundi, J. (2000) *Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Ajalooline ülevaade*. [Brošüür] Tallinn.
- Kolesnikova, V. (2001) *Краткая Энциклопедия Православия. Путь к храму*. Москва: Центрполиграф.
- Lidov, A. M. (toim.) (2000) *Иконостас: происхождение, развитие, символика*. Москва: Идакristluse kultuuri keskus, Прогресс-Традиция.
- Liin, E. (2008) *Minu elulugu. 20. sajandi teise poole kultuuri- ja kunstielust*. Tartu: Greif.
- Loit, M. (koostaja) (2007) *Kirikute hooldus-raamat*. Tallinn: Muinsuskaitseamet.
- Methodology for the Conservation of Polychromed Wooden Altarpieces* (2002) Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico; The Getty Conservation Institute. Seville: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura.
- Mäeväli, S. (1981) *Mihkli kloostri kujunemine Tallinna I Keskkooli hooneks*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mäeväli, S. (1994) Issanda Muutmise Peakiriku remondid ja ümberehitused 18.-20. sajandini. – Tallinn: *Vana Tallinn IV (VIII)*, lk. 35-42.
- Nikolaeva, M. V. (2008) *Иконостас Петровского времени: "столярство и резьба", золочение, иконописные работы: Москва и Подмосковье. Подрядные записи*. Москва: ЛКИ.
- Oikonomidis, G. (2008) *Ikonostaas: ajalooline ja kunstiline käsitus*. Tallinn: EAÕK.
- Piibel. Tallinn: Kirjastus Eesti Piibliselts.
- Preobraženskaja, G. A., Ivlev, J. P. (2001) *Консервация деревянной пластики*. Peterburi: „Акционер” и К.
- Rio Carrasco, J. M. Values of Heritage in the Religious and Cultural Tradition of Christianity: the Concept of Authenticity. – *Values and Criteria in Heritage Conservation. Proceedings of the International Conference of ICOMOS, ICCROM and Fondazione Romualdo Del Bianco*. (March 2-4, 2007) Firenze: Edizioni Polistampa, lk. 39-50.
- Sibul, K. Traditsiooniline ja kaasaegne materjal polükroomsete puitobjektide konserveerimises, I osa. – *Renovatum* (2004) Tallinn: Ennistuskoda Kanut, lk. 65-75.
- Siilin, L. Different Methods of date Markings on Icons. – *Conservation of late Russian icons* (1995) [Sümposiumi materjalid] The Vantaa Institute of Arts and Design, Department of Conservation Studies; The Valamo Art Conservation Institute. Vantaa Institute of Arts and Design, lk. 30-39.
- Tamm, E. (koostaja) (2002) *Tallinna Kirikurenessanss*. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet.
- Tamm, J. (1984) *Restaatorid vanas Tallinnas*. Tallinn: Periodika.
- Tamm, J. (2002) *Eesti keskaegsed kloostrid*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Tamm, J. (2009) *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Tizik, K. (1896) *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*. Tallinn (Ревель).

Vernomasing, H. Conservation of the iconostasis in the Cathedral of the Transfiguration of Our Lord, Tallinn. – *Conservation of late Russian icons* (1995) [Sümposiumi materjalid] The Vantaa Institute of Arts and Design, Department of Conservation Studies; The Valamo Art Conservation Institute. Vantaa: Vantaa Institute of Arts and Design, lk. 52-55.

Õigeusu alused (2004) Tallinn: Püha Issidori Õigeusu kirjastuselt.

Workshop of Methodology for the Conservation of Polychromed Wooden Altarpieces. Document on Retablos (2004) [Rahvusvahelise seminari materjalid] The Getty Conservation Institute; Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico. Seville: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura.

ALLIKAD

Arvamus-ettepanek Tallinna Issandamuutmise kiriku restaureerimistöödeks (Aprill 2000) Helve Ilvese Restaureerimiskonsultatsioonide Büroo. Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

Eeltööde aruanne „Ikonostaasi seisundi dokumenteerimine ja kirjeldamine” (märts – aprill 2000. a.) Koostaja: Sibul, K. Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

Ekspert hinnang Tallinna Issandamuutmise kiriku mardikkahjustustest 2000. a. kevadperioodil. Helve Ilvese Restaureerimiskonsultatsioonide Büroo. Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

Kirjavahetus Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti Muinsuskaitse osakonna peaspetsialisti Viive Leitsariga. Elektroonilised kirjad 24. V 2010, 10. VIII 2010 ja 13. X 2010. Kirjavahetus autori käes.

Mihhailov, A. D. Консервирование резных иконостасов и других произведений искусства из дерева в НР Болгарии. Tehnikateaduste kandidaadi dissertatsioon. S. M. Kirovi Metsa- ja tehniline Akadeemia, Leningrad, 1966.

Mozgovaja, J. B. Творчество И.П.Зарудного. Kandidaaditöö. Leningrad, 1977.

Mäeväli, S. (Märts 2000) Ülevaade hauakambri ehitamisest Issanda Muutmise Katedraali ja nunnade põrmude ümbermatmisest sinna. Tallinn: EAÕK Issanda Muutmise Koguduse arhiiv.

Zvezdina, J. M. Растительный декор поздних русских иконостасов. О западных источниках символики. – *Иконостас: происхождение, развитие, символика* (2000) Moskva: Idakristluse kultuuri keskus, Progress-Traditsiya, lk. 651-663.

Историческая сведения о Ревеле (Отдельное добавление к книге „Путеводитель по Ревелю”) (1897), Tallinn (Ревель).

История иконописи: истоки, традиции, современность VI - XX века (2002) Moskva: Арт-БМБ.

Молитвослов (2005) Peterburi: Общество свт. Василия Великого.

Mälestise ja muinsuskaitsealal paiknevate ehitiste konserveerimise, restaureerimise, remondi ja ehitamise projektide koostamise ja neis eelnevate uuringute tegemise tingimused ja kord ning muinsuskaitse eritingimuste koostamise kord. § 22. (2003) Riigiteataja, <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=13124357> (vaadatud 9. VI 2010).

Riigi kaitse all oleva vallasmälestise kaitsekohustuse teatis nr. 6009 (2008) Koostaja: Simson, S. Tallinn: Tallinna kultuuriväärtuste amet.

Sasi, L., Vikerpuur, A., Parmakson, T., Troelsgard, E., Alton, J. Kirikute sisekliima ja kütmine. [Käsikiri] Tallinn: A/s Arhitektuuribüroo – Vanad Kirikud, 1994.

Schutting, H. Ikooni restaureerimisest vene traditsioonis. Bakalaureusetöö. Eesti Kunstiakadeemia, Tallinn, 2010.

Soboleva, M. *Monumendi sünd. Säilitamine versus restaureerimine*. Essee. Eesti Kunstiakadeemia, Tallinn, 2008.

Tallinna Issanda Muutmise kiriku ikonostaas – lõunapoolsed keiserlikud väravad. 2000. a (märts) konserveerimistööde kaart. Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas. Konserveerimistööde programmid ja kaardid 2000.–2010. aastatest: 00PCo001 kuni 10PCo002. Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ja selle sisustuse paikse ülevaatus aruanne (detsember 1953. a). Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

Töötetevõtulepingu nr. 77-99, 9.detsember 1999.a. vaegtööde akt. Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

Veneetsia harta (1964) Eesti Kunstiakadeemia, http://www.artun.ee/index.php?lang=est&main_id=733.

Vernomasing, H. Konserveerimistööde aruanne (2007) Tallinn: Ennistuskoda Kanut arhiiv.

ARHIIVIMATERJALID

Apostli-Õigeusu kiriku Tallinna Issanda Muutmise koguduse ajutise kantselei projekt. Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv (edaspidi TKVA), n 9 s 1585. B.

Arhitektuurajaloolised eritingimused Tallinna vanalinna hoonete rekonstrueerimiseks. Muinsuskaitseameti arhiiv (edaspidi MKA), s P-1173.

Aruanne Ivan Zarudnõi ikonostaasi ikoonide restaureerimise tööde kohta. MKA, 4-16/41, köide I.

EAÕK Issanda Muutmise kiriku (Suur-Kloostri 14) 2003. aastal toimunud restaureerimistööde aruanne. TKVA, n 9 s 1585. C.

Eda Liini restaureerimispäevik, MKA, 4-16/41, I köide.

Eesti NSV territooriumil asuvate apostli õigeusu kirikute inventariseerimine. MKA, A-1892.

Eksperti arvamus. MKA, 4-16/41, I köide.

Film nr. 2296 (1965 – 1966 (?)) Filmija: E. Prost. Tallinn: Eesti Filmiarhiiv.

I. Zarudnõi ikonostaasi (Obj. 279) restaureerimis-dokumentatsioon 1961-1974. a. MKA, 4-16/41, I köide.

Ikooni „Püha Kolmainus“ konserveerimistööde aruanne. TKVA, n 12 s 395.A.

Ikooni „Vladimiri Jumalaema - Eleusa“ ja ikooni-kapi konserveerimistööde aruanne. TKVA, n 12 s 434.

Ikooni „Ära itke mind, Ema“ konserveerimistööde aruanne. TKVA, n 9 s 5909.

Ikooni „Ülestõusmine“ kapi konserveerimistööde aruanne. TKVA, n 12 s 428.

I. P. Zarudnõi ikonostaasi pass (1983). MKA, 4-16/41.

Issanda Muutmise Peakirik. TKVA, n 9 s 1585.

Issanda Muutmise Peakiriku fassaadide restaureerimine. TKVA, n 9 s 956.

Issanda Muutmise Peakiriku Suur-Kloostri 14 asuva kirikuhoone tehniline olukord ja tehniline tööprojekt 2002. aasta novembri seisuga. TKVA, n 9 s 1585. A.

Issandamuutmise Peakiriku ikonostaasi tehnilise seisukorra kindlaksmääramine (1956) MKA, 4-16/41, I köide.

Issandamuutmise Peakirikus 1955. a. toimunud remont-restaureerimistööde materjalid. MKA, s P-236.

Koguduse palve EV Haridusministeeriumile (1929) MKA, 4-16/41, I köide.

Koguduse palve hariduse- ja sotsiaalministrile hr Nikolai Kannile. (1934) MKA, 4-16/41, I köide.

Protokoll nõupidamisest 3.03.1983 Issandamuutmise peakirikus asuva skulptor Ivan P. Zarudnõi ikonostaasi restaureerimise kohta. MKA, 4-16/41.

Restaureerimistöö aruanne (J. Märss, 2000. a) TKVA, n 12 s 287.

Suur-Kloostri 14 asuva Issanda Muutmise kiriku remont-restaureerimistööde 2005. aasta aruanne. TKVA, n 9 s 3686.

Tallinna Issanda-Muutmise Peakiriku I jrk. remont-restaureerimistööde kaalutlus (1955) TKVA, n 5 s 47.

Tallinna Püha Miikaeli kloostri ajalooline lühiülevaade. TKVA, n 5 s 56.

Акт о состоянии иконостаса И. Зарудного в ц. Преображения г. Таллинна от 21 декабря 1979 г. MKA, 4-16/41, I köide.

INTERNETIALLIKAD

Eesti keele seletav sõnaraamat, Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>

Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. <http://www.orthodox.ee/sonastik.php?d=sl>

Issanda Muutmise kiriku remont valmis, Eesti Päevaleht online, 15.VII 2003. <http://www.ehitus24.ee/uudised.php?id=257>

Judin, V. *Реставрация деревянного иконостаса*, ARTconservation. <http://art-con.ru/node/394>

Древнерусский иконостас XV века, Православный образовательный портал "Слово". <http://old.portal-slovo.ru/rus/art/2898/8512/>

Иван Петрович Зарудный, Московская Социально-Экологическая Федерация, <http://ecology-mef.narod.ru/arch/zarudniy.htm>

Из истории иконостаса, Иконописная мастерская "Фавор". <http://www.icon-favor.ru/?page=869>

Из истории иконы. <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/histicon.htm>

Иконостас в православном храме, Музей православного зодчества. <http://www.archmuseum.ru/?p=97>

Иконостас, Онлайн Энциклопедия Кругосвет. http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/izobrazitelnoe_iskusstvo/ikonostas.html

История человечества, или какой иконостас правильный? Православие и мир. <http://www.pravmir.ru/ikonostas/>

Нарышкинский стиль, Храмы России. http://www.temples.ru/n_style.php

Российский общеобразовательный портал, http://artclassic.edu.ru/catalog.asp?ob_no=17948&cat_ob_no=17947

Как правильно обращаться с иконами. О грехе небрежения и об истинном благочестивом отношении к иконам. <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/kak.htm#a03>

SUULISED ALLIKAD

Vestlus EKM maalikonservaator Helje Vernomasinguga. 21. X 2009. Vestluse lindistus autori valduses.

Vestlus ikoonimaalija Valentin Soboleviga. 18. VIII 2009. Vestluse lindistus autori valduses.

Vestlus Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ülempreester Aleksandriga (Aivar Sarapik). 11. II 2010. Vestluse lindistus autori valduses.

ILLUSTRATSIOONIDE NIMEKIRI

- III 1. Tallinna Issanda Muutmise Peakirik
Allikas: Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti fotoarhiiv; fotograaf P. Säre
- III 2. Püha Mihkli kloostri põhiplaan
Allikas: Tamm, J. (2002) *Eesti keskaegsed kloostrid*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 44
- III 3. Kloostrikiriku plaan aastast 1691
Allikas: Tamm, J. (2009) *Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 33
- III 4. Kiriku plaan aastast 1896
Allikas: Tizik, K. (1896) *История Ревельскаго Преображенскаго Собора: историко-статистическое описание*. Tallinn, lk 60
- III 5. Kiriku interjäär aastast 1955
Allikas: MKA, P-236, lk16, foto 1955. a
- III 6. Kiriku interjäär
Allikas: TKVA arhiiv; fotograaf S. Stepaško
- III 7. Kiriku seinamaalid. Evangelistid Luukas ja Markus
Fotograaf M. Lillepruun
- III 8. Kiriku seinamaalid. Metropoliidid Pjotr ja Aleksis
Fotograaf M. Lillepruun
- III 9. Kappraamistus „Ülestõusmise” ikooniga
Fotograaf M. Lillepruun
- III 10. Kappraamistus „Kiievi koopakloostri pühakud vagad Antoni ja Feodossi” ikooniga
Fotograaf M. Lillepruun
- III 11. Ikoon „Ära itke mind, Ema”
Fotograaf M. Lillepruun
- III 12. Ikoon „Kõigi Kurbade Rõõmu Jumalaema”
Fotograaf M. Lillepruun
- III 13. Ikoon „Kolmainsus”
Fotograaf M. Lillepruun
- III 14. Ikoon „Peaingel Miikael”
Fotograaf M. Lillepruun
- III 15. Ikoon „Püha Nikolai Imetegija”
Fotograaf M. Lillepruun
- III 16. Maal „Laste õnnistamine”
Fotograaf M. Lillepruun
- III 17. Kolgata rühm
Fotograaf M. Lillepruun
- III 18. Püha Platoni haud ja *kanun* selle ees
Fotograaf M. Lillepruun
- III 19. Ikoon „Püha Johannes Sõdalane”
Fotograaf M. Lillepruun
- III 20. Kiriku lõunapoolne lõöv lõuna- ja lääneseinaga
Fotograaf M. Lillepruun
- III 21. I. Zarudnõi ikonostaas Peterburi Peeter-Pauli Kindluse Peakirikus. Triumfikaare-kujuline keskosa
Fotograaf M. Lillepruun
- III 22. 1918. a Piiskop Platonile koguduse poolt kingitud ikonostaasi fotomontaaž
Allikas: EAÕK Tallinna Issanda Muutmise Koguduse arhiiv
- III 22. „Issanda Muutmise” ikoon (I rida)
Allikas: TKVA arhiiv; fotograaf S. Stepaško
- III 23. „Püha Kolmainsuse” ikoon (II rida)
Allikas: TKVA arhiiv; fotograaf S. Stepaško
- III 25. „Jeesus Kristuse ristimise” ikoon (II rida)
Allikas: TKVA arhiiv; fotograaf S. Stepaško
- III 26. „Püha õhtusöömaaja” ikoon (IV rida)
Allikas: TKVA arhiiv; fotograaf S. Stepaško
- III 27. Ikonostaasi konserveerimistöõde filmimine 1965. a
Allikas: MKA, 4-16 - 41 II köide, pagineerimata; fotograaf R. Valdre

- III 28. Ikonostaasi puhastamine 1965. a
Allikas: MKA, 4-16 - 41 II köide, pagineerimata; fotograaf R. Valdre
- III 29. Ikonostaasi koitõrje 1965. a
Allikas: MKA, 4-16 - 41 II köide, pagineerimata; fotograaf R. Valdre
- III 30. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku ikonostaas 2002. a
Allikas: TKVA arhiiv; fotograaf P. Säre
- III 31. Põhjapoolsed Kuninglikud Uksed enne konserveermist. Detail
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 32. Lõunapoolsed Kuninglikud Uksed enne konserveermist
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 33. EDS spekter kullatise tükist ikonostaasi põhjapoolsete Kuninglike Uste küljest
Koostaja S. Vahur
- III 34. Ristlõikes krundi ja boolusega kullatise tükist ikonostaasi põhjapoolsete Kuninglike Uste küljest
Fotograaf S. Vahur
- III 35. Ristlõikes krundi ja boolusega kullatise tükist ikonostaasi põhjapoolsete Kuninglike Uste küljest
Fotograaf S. Vahur
- III 24. Puhastusproov ikonostaasil
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 37. Puhastusproov ikonostaasil
Fotograaf M. Lillepruun
- III 38. Puhastusproov ikonostaasil
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 39. Puhastusproov ikonostaasil
Fotograaf M. Lillepruun
- III 40. Krunditud alad ikonostaasil
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 41. Krunditud alad ikonostaasil
Fotograaf M. Lillepruun
- III 42. Mica kullapulbriga toneeritud detail
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 43. Akvarelliga toneeritud detail
Fotograaf M. Lillepruun
- III 44. Põhjapoolsete Kuninglike Uste tagakülge enne konserveermist
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 45. Põhjapoolsete Kuninglike Uste tagakülge pärast konserveermist
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 46. Ikonostaasi sokliosa detail enne toneerimist
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 47. Ikonostaasi sokliosa detail pärast toneerimist
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 48. Ikonostaasi kantsli detail enne toneerimist
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla
- III 49. Ikonostaasi kantsli detail pärast toneerimist
Allikas: Ennistuskoda Kanut arhiiv; fotograaf J. Heinla

Tabel 1. Kirikus kliimatingimuste jälgimise tulemused

Tabel 2. Ikonostaasi põhjapoolsete Kuninglike Uste küljest pudenenud kullatise tüki ligikaudne koostis (ehk kvantitatiivsed tulemused)

Tabel 3. Ikonostaasi lõunapoolsete Kuninglike Uste tagant võetud värviproovide ristlõiked

LISAD

1. I. Zarudnõi ikonostaas pärast konserveerimist
2. Ikonostaasi struktuuri joonis mõõtkavas 1:800 ja ikonostaasi read
3. Ikonostaasi ikoonide kataloog
4. Kirjad ikonostaasil
5. 1965.–1966. aastate restaureerimisel kasutatud ained ja segud
6. Konserveerimises kasutatud materjalid